



LA CHILD 
Enhancing legal aid for children in conflict with the law

**TEISINĖ PAGALBA VAIKAMS
BAUDŽAMAJAME PROCESĖ:
EUROPOS NACIONALINIO
REGLAMENTAVIMO APŽVALGA**



The project is funded by the Justice program of
the European Union (2014 –2020)



Ši tyrimo ataskaita buvo parašyta vykdant projektą „Teisinė pagalba vaikams baudžiamajame procese: gerosios praktikos formavimas ir sklaida (LA CHILD)“, kurį finansuoja Europos Komisijos teisingumo programa. Šios ataskaitos turinys nebūtinai atspindi Europos Komisijos poziciją, taigi jokių būdu nereiškia, kad ji pritaria šioje ataskaitoje išdėstytoms nuomonėms. Jei šiame dokumente randama netikslumų ar klaidų, juos galima priskirti tik šios ataskaitos autoriams.

© 2020–2021 m., «LA CHILD » projektas

AUTORIAI IR PADĖKOS

Šio tyrimo autoriai: dr. Agnė Limantė (projekto vadovė, TI), dr. Simonas Nikartas (TI), dr. Rūta Vaičiūnienė (TI), Eva Gangneux (DCI-Belgija), Blandine Lens (DCI-Belgija), Klodian Gega (CILSP), Holta Zacaj (CILSP), Rezarta Abdiu (CILSP)

Projekto komanda yra labai dėkinga vaikų baudžiamojo teisingumo specialistams iš Lietuvos, Belgijos ir Albanijos, kurie dalyvavo šio tyrimo interviu.

Komanda taip pat norėtų padėkoti „DLA Piper“ , kuri 11 Europos šalių pro bono atliko dokumentų tyrimus ir taip labai prisidėjo prie šios apžvalgos kūrimo.

TURINYS

PAGRINDINĖS SĄVOKOS IR AKRONIMAI	4
ĮVADAS Į LA CHILD PROJEKTĄ.....	5
1.1. PROJEKTO PARTNERIAI IR PALAIKANČIOS ORGANIZACIJOS BEI INSTITUCIJOS	5
1.2. PROJEKTINĖS VEIKLOS.....	6
METODOLOGIJA	8
1.1. ATITINKAMŲ ES, EUROPOS TARYBOS IR TARPTAUTINIŲ DOKUMENTŲ ANALIZĖ.....	8
1.2. ANTRINIŲ DUOMENŲ TYRIMAS.....	8
1.3. PUSIAU STRUKTŪRUOTI INTERVIU.....	9
TEISINĖS PAGALBOS SISTEMOS EUROPOS JURISDIKCIJOSE	11
2.1. BENDROJI TEISĖ Į TEISINĘ PAGALBĄ	11
2.2. PIRMINĖ IR ANTRINĖ TEISINĖ PAGALBA.....	14
2.3. TEISINĖS PAGALBOS ORGANIZAVIMAS: INSTITUCINĖ STRUKTŪRA IR FINANSAVIMAS.....	16
2.4. STATISTIKA.....	21
TEISINĖ PAGALBA EUROPOS BAUDŽIAMOSIOSE BYLOSE.....	24
3.1. PAGRINDINIAI TEISĖS AKTAI, REGLAMENTUOJANTYS TEISĘ Į TEISINĘ PAGALBĄ BAUDŽIAMOSIOSE BYLOSE	24
3.2 KONKRETUS TEISINĖS PAGALBOS TEIKIMO ĮTARIAMIEMS IR KALTINAMIEMS VAIKAMS REGLAMENTAVIMAS.....	27
3.3. TEISINĖS PAGALBOS SUTEIKIMO SĄLYGOS, IŠTEKLIŲ IR PAGRISTUMO TESTAI	30
3.4. TEISINĖ PAGALBA VAIKAMS, NUKENTĖJUSIEMS NUO NUSIKALTIMO.....	32
REIKALAVIMAI TEISINĖS PAGALBOS TEIKĖJAMS.....	33
4.1. PROFESIONALAI, TURINTYS TEISĘ TEIKTI TEISINĘ PAGALBĄ NUSIKALTUSIEMS VAIKAMS.....	33
4.2. REIKALAVIMAI TEISINĖS PAGALBOS TEIKĖJAMS.....	35
4.3. TEISINĖS PAGALBOS TEIKĖJŲ MOKYMAI.....	37
4.4. ADVOKATO, TEIKIANČIO TEISINĘ PAGALBĄ VAIKAMS, FUNKCIJA IR VAIDMUO	41
4.5. VADOVAI APIE ADVOKATŲ, ATSTOVAUJANČIŲ VAIKAMS BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ, VAIDMENĮ IR MISIJĄ.....	43
ĮTARIAMŲ IR KALTINAMŲ VAIKŲ TEISĖS GAUTI TEISINĘ PAGALBĄ	45
5.1. APLINKYBĖS, KAI ĮTARIAMAS IR KALTINAMAS VAIKAS TURI TEISĘ Į TEISINĘ PAGALBĄ	45
5.2. PRIEIGA PRIE INFORMACIJOS APIE TEISINĘ PAGALBĄ.....	50
5.3. ADVOKATO PASIRINKIMAS IR KEITIMAS.....	55

5.4. VAIKO IR TEISININKO BENDRAVIMAS IR KALBOS BARJERAS (VERTIMAS).....	58
ĮTARIAMŲ IR KALTINAMŲ VAIKŲ INTERESŲ APSAUGA	59
6.1. VAIKO INTERESŲ APSAUGA SUSIDARIUS INTERESŲ KONFLIKTUI	61
6.2. PSICHOLOGINĖS PAGALBOS TEIKIMAS IR VAIKO TEISIŲ APSAUGOS INSTITUCIJŲ ĮTRAUKIMAS Į BAUDŽIAMĄJĮ PROCESĄ.....	62
6.3. KITI SUBJEKTAI, TEIKIANTYS (TEISINĖ) PAGALBĄ BAUDŽIAMAJAME PROCESE DALYVAUJANTIEMS VAIKAMS	65
TEISINĖS PAGALBOS KOKYBĖS VERTINIMAS	66
BAIGIAMOSIOS PASTABOS: KAS YRA VAIKAMS PALANKI TEISINĖ PAGALBA?	70

PAGRINDINĖS SĄVOKOS IR AKRONIMAI

Vaikas	Jaunesnis nei 18 metų asmuo.
Įtariamasis ir kaltinamas vaikas	Asmuo, sulaukęs baudžiamosios atsakomybės amžiaus, bet ne pilnametystės (iki 18 metų), įtariamasis ar kaltinamas padaręs nusikaltimą pagal savo nacionalinę baudžiamąją teisę (CRC / C / GC / 10, Įvadas, §1) (šioje apžvalgoje reikšmė atitinka angl. <i>children in conflict with the law</i>).
Vaiko teisingumo sistema	Teisės aktai, normos ir standartai, procedūros, mechanizmai ir nuostatos, specialiai taikomos įtariamiems ir kaltinamiems vaikams bei su jais dirbančioms įsteigtoms institucijoms bei įstaigoms (CRC / C / GC24, III. Terminologija, 8 straipsnis).
ESTT	Europos Sąjungos Teisingumo Teismas
EK	Europos Komisija
JTVTK	Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija
EŽTK	Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (paprastai vadinama Europos žmogaus teisių konvencija)
EŽTT	Europos Žmogaus Teisių Teismas
FRA	Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra
TPPTP	Jungtinių Tautų tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas
Teisinė pagalba	Valstybės apmokamos teisinės konsultacijos, pagalba ir atstovavimas valstybės sąskaita sulaikytiems, areštuotiems ar įkalintiems asmenims pagal nacionalinėje teisėje nustatytas sąlygas ir tvarką; įtariamiems ar kaltinamiems, apkaltintiems ar nuteistiems už nusikalstamą veiką asmenims; aukoms ir liudytojams baudžiamosios teisenos procese. Teisinė pagalba apima teisinį švietimą, prieigą prie teisinės informacijos ir kitas paslaugas, teikiamas naudojant alternatyvius ginčų sprendimo mechanizmus ir atkuriamojo teisingumo procesus ¹ .
Teisinės pagalbos institucija	Institucija, įsteigta pagal nacionalinę teisę teisinės pagalbos teikimo valdymui, koordinavimui ir priežiūrai ² .
Teisinės pagalbos teikėjas	Kiekvienas asmuo, teikiantis teisinę pagalbą pagal nacionalinę teisę.
UNICEF	Jungtinių Tautų vaikų fondas
UNODC	Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikalstamumo biuras

¹ United Nations Office on Drugs and Crime, *Model Law on Legal Aid in Criminal Justice Systems* (United Nations, Vienna, 2017). Prieiga per internetą: [www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/Model Law on Legal Aid.pdf](http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/Model_Law_on_Legal_Aid.pdf).

² *Ibid.*

ĮVADAS Į LA CHILD PROJEKTĄ

ES bendrai finansuojamą projektą „Teisinė pagalba vaikams baudžiamajame procese: geriausios praktikos formavimas ir sklaida“ (LA CHILD) vykdo konsorciumas, kurį sudaro Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas (toliau – TI, pagrindinis partneris), „Defence for Children International“ (*DCI-Belgija*) ir „Center of Integrated Legal Services and Practices“ (CILSP, Albanija). Projektas pradėtas vykdyti 2020 m. vasarį ir baigsis 2021 m. gruodžio mėn.

Projekto idėja įkvėpta prielaidos, kad įtariamų ir kaltinamų vaikų (angl. *children in conflict with law*) pažeidžiamumas dėl jų amžiaus, fizinio, psichinio ir socialinio nebrandumo nulemia būtinybę ypatingą dėmesį skirti jų statusui baudžiamajame procese. Iš to kyla nuolatinės pastangos ginti jų teises ir interesus tokiu būdu, kad tai atitiktų JT vaiko teisių konvenciją ir kitus tarptautinius standartus. Kiekvienas vaikas, kuris tampa įtariamuoju ar kaltinamuoju, turi turėti galimybę gauti prieinamą, tinkamą ir kokybišką teisinę pagalbą, nes pagarba jo ar jos teisėms labai priklausys nuo pagalbos, kurią jis ar ji gaus šiame kontekste.

Pagrindinis projekto tikslas yra prisidėti stiprinant įtariamų ir kaltinamų vaikų procesinių teisių apsaugą ir skatinti nuosekliai įgyvendinti Direktyvą 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji³ ES valstybėse narėse (kiek tai liečia valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą). Siekiant išsikeltų tikslų projektas išvystys bendrus standartus, pademonstruos geriausią praktiką ir naujoviškus metodus, kuriuos galima taikyti visoje ES, taip pat organizuos gebėjimų ugdymo ir stiprinimo veiklą.

1.1. Projekto partneriai ir palaikančios organizacijos bei institucijos

Keletas žodžių apie šį projektą įgyvendinančias organizacijas, dalyvaujančius tyrėjus ir projektą remiančias organizacijas bei institucijas.

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas (TI), pagrindinis projekto partneris, turintis didelę taikomųjų tyrimų ir konsultavimo patirtį vaiko teisių, baudžiamosios teisės ir teisinės pagalbos bei ES teisės srityse. Teisinės pagalbos ir vaiko teisių srityje TI neseniai dalyvavo ES bendrai finansuojamame projekte „Teisinės pagalbos kokybės gerinimas: bendrieji standartai skirtingoms šalims“ (QUAL-AID)⁴ ir šiuo metu vadovauja projektui „Procedūrinės garantijos

³ 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji // EUR-Lex. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800>.

⁴ Teisinės pagalbos kokybės gerinimas: bendrieji standartai skirtingoms šalims // Teise.org. Prieiga per internetą: <https://teise.org/en/lti-veikla/projektines-veiklos/teisines-pagalbos-kokybes-didinimas-bendrieji-standartai-sirtingoms-salims/>.

įtariamais ir kaltinamais vaikams: individualaus vertinimo tobulinimo prielaidos ir galimybės“ (IA CHILD)⁵.

Defence for Children International-Belgium (DCI-Belgija) yra pasaulinio judėjimo „Tarptautinė gynyba vaikams“ (DCI) Belgijos skyrius, kurio tikslas – remti ir ginti vaikų teises vietos, regioniniu ir pasauliniu lygmenimis. *DCI-Belgija* daugelį metų dirba vaikų teisių srityje, siekdama padidinti pagarbą vaiko teisėms teisingumo sistemoje. DCI buvo pagrindinis projekto „Mano teisininkas, mano teisės“, kurį bendrai finansavo ES⁶, partneris, kurio tikslas buvo sustiprinti įtariamų ar kaltinamų baudžiamajame procese vaikų teisių apsaugą.

Center of Integrated Legal Services and Practices (CILSP) yra Albanijos ne pelno siekianti organizacija, turinti ilgametę patirtį vaikų justicijos ir vaikų teisių srityse. Jos veikla orientuota į teisinės ir psichologinės pagalbos teikimą įtariamais ir kaltinamais vaikams arba tiems, kurie yra aukos. Per daugiau nei dešimtmetį CILPS padėjo daugeliui vaikų visuose teisinių procedūrų etapuose. Ji taip pat atliko svarbius Albanijos įstatymų ir vaikų teisių Albanijoje tyrimus.

Pagrindiniai projekto tyrėjai yra dr. Agnė Limantė (projekto vadovė, TI), dr. Simonas Nikartas (TI), dr. Rūta Vaičiūnienė (TI), Eva Gangneux (*DCI-Belgija*), Blandine Lens (*DCI-Belgija*), Klodian Gega (CILSP), Holta Zacaj (CILSP), Rezarta Abdiu (CILSP). Jie visi dalyvavo rengiant šią apžvalgą.

Projektą remia kelios susijusios institucijos iš projekto partnerių šalių: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, Lietuvos advokatūra, Belgijos advokatų asociacija, Albanijos advokatų rūmai.

Be to, „DLA Piper“, pasaulinė verslo advokatų kontora, turinti teisininkų daugiau nei 30 valstybių, rėmė projektą vykdydama *pro bono* nacionalinius teisinių dokumentų tyrimus 11 Europos šalių. Projekto komanda yra labai dėkinga už išsamų ir kruopštų darbą.

1.2. Projektinės veiklos

Projektą sudaro šie veiklų blokai:

- **Dabartinės Europos nacionalinės teisinės pagalbos įtariamais ir kaltinamais vaikams analizė.** Projekto veikla prasidėjo analizuojant Europos valstybių reglamentavimą ir praktiką teikiant teisinę pagalbą įtariamais ir kaltinamais vaikams. Šiuo tikslu 14 šalių buvo atliktas teisinės pagalbos įtariamais ir kaltinamais vaikams tyrimas, o trijose iš jų buvo atlikti pusiau struktūruoti interviu su specialistais. Be to, buvo atlikta ES, Europos Tarybos ir tarptautinio reglamentavimo šioje srityje analizė. Šioje apžvalgoje apibendrinami šio tyrimo rezultatai.

⁵ Procedūrinės garantijos įtariamais ir kaltinamais vaikams: individualaus vertinimo tobulinimo prielaidos ir galimybės (IA-CHILD) // Teise.org. Prieiga per internetą: <https://teise.org/en/lti-veikla/projektines-veiklos/ia-child/>.

⁶ Žr.: Child Justice Projects. Prieiga per internetą: www.mylawyermyrights.eu.

- **Gairių dėl teisės taikymo įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams ir vaikams palankios gairių versijos parengimas.** Gairės bus grindžiamos šioje apžvalgoje nurodyta gerąja patirtimi ir konsultacijomis su ekspertais.
- **Tarptautinė konferencija,** kurioje skirtingų valstybių ekspertai dalinsis žiniomis ir įžvalgomis. Tikimasi, kad šis abipusis mokymasis suteiks papildomų minčių gairėms parengti.
- **Praktiniai mokymai advokatams, teisėjams, teisinės pagalbos valdybos nariams ir socialiniams darbuotojams.** Ši gebėjimų stiprinimo veikla vyks Lietuvoje, Belgijoje ir Albanijoje.
- **Politiniai dialogai ir apskritojo stalo diskusijos.** Pagrindiniai projekto rezultatai ir geriausia praktika bus pristatyti ir aptarti šiuose renginiuose.
- **Parengtų gairių skatinimas ir plati projekto rezultatų sklaida.**

Norėdami gauti daugiau informacijos, žiūrėkite:

<https://lachild.eu/>

<https://www.facebook.com/LAChildEU>

METODOLOGIJA

Šiame darbe pateikiama Europos valstybių įstatymų ir praktikos, susijusios su teisine pagalba įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, apžvalga. Ji pagrįsta atitinkamų ES, Europos Tarybos ir tarptautinio reguliavimo analize, nacionaliniais dokumentų tyrimais ir pusiau struktūruotais interviu su teisės specialistais. Kiekvienas iš šių tyrimų komponentų paaiškinamas toliau.

1.1. Atitinkamų ES, Europos Tarybos ir tarptautinių dokumentų analizė

Šio projekto tyrimai pradėti analizuojant atitinkamus ES, Europos Tarybos ir tarptautinius reglamentus. Tyrėjai nustatė ir apžvelgė pagrindinius tarptautinius, Europos Tarybos ir ES dokumentus, kurie apima klausimus, susijusius su teisine pagalba įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams.

Pranešimą „Teisinė pagalba įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams tarptautiniuose ir europiniuose dokumentuose“ galima rasti projekto svetainėje:

<https://lachild.eu/wp-content/uploads/2020/12/INTERNA-AND-EU-INSTRUMENT-FINAL.pdf>

1.2. Antrinių duomenų tyrimas

Antrinių duomenų tyrimas (angl. *desk-research*) skirtas nacionaliniams teisės aktams ir praktikai, susijusiai su teisine pagalba įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams daugelyje Europos valstybių, įvertinti. Šiuo tikslu projekto komanda parengė klausimyną, kuris leistų suprasti skirtingus teisinės pagalbos teikimo įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams modelius, nustatyti pagrindinius iššūkius, su kuriais susiduriama skirtingose jurisdikcijose, taip pat geriausius metodus, kaip pasiekti naudingą ir veiksmingą teisinę pagalbą vaikams.

Antrinių duomenų tyrimas buvo atliktas 14 Europos valstybių, kurios buvo pasirinktos atsižvelgiant į skirtingas teisines tradicijas, geografinę padėtį ir skirtingą požiūrį į teisinės pagalbos reguliavimą. Teisinis reguliavimas ir praktika buvo išanalizuota šiose šalyse:

1. Albanijoje;
2. Austrijoje;
3. Belgijoje;
4. Čekijoje;
5. Suomijoje;
6. Prancūzijoje;
7. Vokietijoje;
8. Vengrijoje;
9. Airijoje;
10. Italijoje;
11. Lietuvoje;

12. Lenkijoje;
13. Ispanijoje;
14. Švedijoje.

Projektą įgyvendinančių partnerių šalyse analizę atliko projekto komanda. Kitose jurisdikcijose tyrimą atliko „DLA Piper“ ir taip reikšmingai prisidėjo prie šio darbo. „DLA Piper“ parėmė projektą atlikdama *pro bono* nacionalinių teisinių dokumentų tyrimus 11 Europos šalių.

14 nacionalinių ataskaitų galima rasti projekto svetainėje:

<https://lachild.eu/the-projects/la-child/national-reports/>

1.3. Pusiaus struktūruoti interviu

Be antrinių duomenų tyrimo, projektą įgyvendinančiose šalyse (Albanijoje, Belgijoje, Lietuvoje) buvo atliekami pusiau struktūruoti interviu su teisės specialistais. Pusiaus struktūruoti interviu buvo organizuojami remiantis interviu gairėmis, kurias parengė projekto komanda. Projekto partneriai pritaikė interviu gaires savo šalies nacionaliniam kontekstui. Kiekvienoje iš trijų šalių buvo apklausta 10–15 specialistų (teisininkų, teisėjų, teisinės pagalbos valdybų atstovų, nevyriausybinų organizacijų), siekiant suvokti, kaip praktikoje laikomasi teisinių reikalavimų, ir įvertinti teisinės pagalbos sistemos prieinamumą ir veiksmingumą.

Belgijoje apklausos procese dalyvavo 15 jaunimo justicijos specialistų. Buvo apklausta keturiolika respondentų, o vienas asmuo į klausimą atsakė raštu. Vienuolika dalyvių buvo jaunimo advokatai (angl. *youth lawyer*), keturi vadovavo teisinės pagalbos biurui arba jame dirbo, du buvo socialiniai darbuotojai, dirbantys su įtariamais ir kaltinamais jaunuoliais. Interviu atlikti 2020 m. liepos – rugsėjo mėn. Siekiant prisitaikyti prie koronaviruso pandemijos saugumo priemonių, vienuolika specialistų buvo apklausti telekonferencijų programine įranga, o trys – asmeniškai.

Atsižvelgiant į tai, kad tiek pats teisinės pagalbos įtariamais ir kaltinamais vaikams pobūdis, tiek jaunimo teisė skiriasi visoje Belgijoje, ir siekiant, kad geografinė aprėptis būtų reprezentatyvi, interviu dalyvavo specialistai iš 11 advokatų asociacijų iš 20 Belgijoje veikiančių. Be to, siekiant užtikrinti kalbinį reprezentatyvumą, tyrime dalyvavo visų trijų kalbinių bendruomenių (flamandų, prancūzų ir vokiečių) nariai.

Kiekvienas apklaustasis pasirašė sutikimo dalyvauti tyrime formą. Sutikimo formoje buvo pateikta ši informacija:

- Projekto tikslas ir interviu surinktos informacijos naudojimas;
- Anonimiškumo garantijos;
- Savanoriško dalyvavimo tyrime pobūdis.

Lietuvoje buvo atlikta 10 interviu, iš kurių aštuoni buvo su advokatais, teikiančiais valstybės garantuojamą teisinę pagalbą įtariamais ar kaltinamais vaikams, ir du – su prokurais,

kurie specializuojasi jaunimo baudžiamosios justicijos srityje. Atliekant tyrimą, buvo kreiptasi į Valstybės garantuojamą teisinės pagalbos tarnybą, kuri pateikė sąrašą advokatų, kurie paprastai atstovauja vaikams, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems nusikalstama veika.

Tyrimas neapsiribojo tik dideliais miestais, bet apėmė ir mažesniuose regionuose dirbančius teisininkus. Baudžiamosiose bylose, kai įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams suteikiama privaloma gynyba, antrinę teisinę pagalbą teikia nuolatiniai advokatai (dirbantys tik Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyboje ir teikiantys privačias teisines paslaugas) arba kviečiami advokatai (užsiimantys privačia praktika ir į kuriuos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba gali kreiptis pagal poreikį). Taigi tyrimui buvo parinkta vienoda nuolatinių ir kviestinių advokatų imtis.

Prieš atliekant pusiau struktūruotus interviu, dalyviai buvo supažindinti su tyrimo tikslu ir tvarka, užtikrinant jų anonimiškumą. Interviu vyko nuo 2020 m. rugpjūčio iki 2020 m. spalio.

Albanijoje buvo atlikta 15 pusiau struktūruotų interviu su teisės specialistais. Pokalbiai vyko su dvylika advokatų, dviem teisėjais ir vienu prokuroru. Kiekvienas interviu truko nuo 60 iki 80 minučių. Pokalbio pradžioje kiekvienas pašnekovas buvo supažindintas su projekto tikslu ir interviu tikslu. Jie taip pat buvo informuoti apie tai, kaip bus naudojama interviu metu gauta informacija, taip pat apie konfidencialumo standarto taikymą. Kadangi Tirana yra daugiausia gyventojų turintis miestas, devyni iš interviu metu pasirinktų teisininkų dirbo Tiranoje, o kiti trys vertėsi privačia praktika mažiau apgyvendintuose miestuose.

Pažymėtina, kad per savo profesinę karjerą visi atrinkti dalyviai dirbo tiek su suaugusiaisiais, tiek su vaikais baudžiamosiose ar civilinėse bylose. Jie teikė įvairių rūšių teisines paslaugas, įskaitant teisines konsultacijas vaikams ar jų šeimos nariams, dalyvavimą tardant policijos nuovadoje, prokuratūroje ar teismo salėje, taip pat iškelus bylą atstovavo įvairiuose teisiniuose proceso etapuose. Interviu atlikta 2020 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais.

Šioje apžvalgoje apibendrinami ir analizuojami tokio išsamaus tyrimo rezultatai.

2.1. Bendroji teisė į teisinę pagalbą

Tarptautinė bendruomenė plačiai pripažįsta, kad teisinė pagalba yra esminis baudžiamosios justicijos sistemos, pagrįstos teisine valstybe, elementas. Neseniai, 2012 m. Jungtinių Tautų Organizacija patvirtino Naudojimosi teisine pagalba baudžiamosios teisės sistemoje principus ir gaires (2012 m. JT principai ir gairės).

Teisinė pagalba yra esminis teisingos, humaniškos ir veiksmingos baudžiamosios teisės sistemos, pagrįstos teisine valstybe, elementas. Teisinė pagalba yra pagrindas naudotis kitomis teisėmis, tokiomis kaip Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, taip pat tai yra šios teisės gyvavimo sąlyga ir svarbi garantija, užtikrinanti fundamentalų teisingumą ir visuomenės pasitikėjimą baudžiamojo teisingumo procesu.

2012 m. Jungtinių Tautų Naudojimosi teisine pagalba baudžiamosios teisės sistemoje principai ir gairės

Teisinė pagalba atlieka svarbų vaidmenį ir kitais aspektais. Kaip teigiama 2012 m. JT principuose ir gairėse, teisinė pagalba yra labai svarbi siekiant atverti galimybes nepilnamečių diversijai ir taikyti bendruomenines sankcijas bei priemones, įskaitant su laisvės atėmimu nesusijusias priemones; skatinti didesnę bendruomenės dalyvavimą baudžiamosios justicijos sistemoje; sumažinti nereikalingą poveikio priemonių, tokių kaip sulaikymas ir įkalinimas, naudojimą; racionalizuoti baudžiamosios justicijos politiką; užtikrinti efektyvų valstybės išteklių naudojimą.

Tarptautiniu lygiu teisė į nemokamą teisinę pagalbą visiems asmenims, kaltinamiems padarius nusikalstamą veiką, pirmą kartą įtvirtinta 1966 m. Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte. Konkrečiai, 14 straipsnyje teigiama, kad kiekvienas asmuo, kaltinamas nusikalstama veika, turi teisę būti teisiamas jam dalyvaujant ir gintis savarankiškai arba pasinaudodamas savo paties pasirinkta ar paskirta teisine pagalba, kai to reikalauja teisiniai interesai teisingame ir viešame teismo posėdyje, kurį vykdo įstatymų įsteigtas kompetentingas, nepriklausomas ir nešališkas teismas. Nuo to laiko buvo priimta daugybė tarptautinių ir regioninių dokumentų siekiant sukurti ir sustiprinti teisinės pagalbos sistemas visame pasaulyje.

Europoje dabar galime drąsiai teigti, kad teisė į nemokamą teisinę pagalbą yra visiškai įtvirtinta tais atvejais, kai asmuo neturi pakankamai lėšų už ją sumokėti (turimų išteklių testas, angl. *means test*) ir kai to reikalauja teisingumo interesai (pagrįstumo testas, angl. *merits test*). Ji taip pat saugoma Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK) 6 straipsnio 3 dalies c punktu. Teisinės pagalbos sistema veikia visose Europos Sąjungos (ES) valstybėse narėse tiek civiliniuose, tiek baudžiamuosiuose procesuose. Be to, ES valstybėse teisė kreiptis į advokatą

baudžiamosiose bylose taikoma viso proceso metu, pradedant policijos apklausomis (arba apklausomis kitoje atitinkamoje teisėsaugos ar teisminėje institucijoje) ir baigiant apeliacija.

ES teisėje teisė į teisinę pagalbą numatyta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnyje. ES direktyva 2016/1919 dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms reglamentuoja teisę į teisinę pagalbą ir nustato jos kokybės standartus. Joje numatyta, kad valstybės narės užtikrina, kad įtariamieji ir kaltinamieji, kuriems trūksta pakankamai išteklių sumokėti už advokato pagalbą, turėtų teisę į teisinę pagalbą, kai to reikalauja teisingumo interesai⁷.

Tačiau ES priemonės teisinės pagalbos teikimo proceso išsamiai nereglamentuoja. Tai paliekama valstybių kompetencijai, o visos ES valstybės narės turi savo įstatymus, reglamentuojančius būdus ir atvejus, kada teisinė pagalba turi būti teikiama jų jurisdikcijai priklausančio baudžiamąjo proceso metu.

Apskritai teisė į teisinę pagalbą baudžiamajame procese Europos šalyse priklauso nuo turimų finansinių išteklių ir (arba) pagrįstumo testo. Tai atitinka ES direktyvą 2016/1919, kurioje teigiama, kad valstybės narės, siekdamos nustatyti, ar turi būti teikiama teisinė pagalba, gali taikyti finansinių išteklių patikrinimo testą, pagrįstumo testą arba abu.

Direktyva (ES) 2016/1919 dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms

4 straipsnis

Teisinė pagalba vykstant baudžiamajam procesui

1. Valstybės narės užtikrina, kad teisę į teisinę pagalbą turėtų neturintys pakankamai lėšų sumokėti už advokato pagalbą įtariamieji ir kaltinamieji, kai tai būtina teisingumo interesams apsaugoti.
2. Valstybės narės gali įvertinti finansinę padėtį, pagrįstumą arba abu šiuos aspektus, kad nustatytų, ar turi būti suteikta teisinė pagalba pagal 1 dalį.
3. Kai valstybė narė vertina finansinę padėtį, ji atsižvelgia į visus svarbius ir objektyvius veiksnius, kaip antai atitinkamo asmens pajamas, turtinę ir šeimos padėtį, taip pat į išlaidas advokato pagalbai ir gyvenimo lygį toje valstybėje narėje, taip siekiant nustatyti, ar, laikantis taikomų kriterijų toje valstybėje narėje, įtariamasis ar kaltinamasis neturi pakankamai lėšų sumokėti už advokato pagalbą.
4. Kai valstybė narė vertina pagrįstumą, ji atsižvelgia į nusikalstamos veikos sunkumą, bylos sudėtingumą ir sankcijos, kuri galėtų būti skirta, griežtumą, taip siekiant nustatyti, ar siekiant teisingumo interesų turi būti suteikta teisinė pagalba. Bet koku atveju laikoma, kad pagrįstumo kriterijus įvykdytas šiais atvejais:
 - a) kai įtariamasis ar kaltinamasis pristatomas į kompetentingą teismą ar pas teisėją, kad būtų priimtas sprendimas dėl suėmimo bet kurioje proceso stadijoje šios direktyvos taikymo srityje, ir
 - b) suėmimo metu.

⁷ Norėdami nuosekliai analizuoti tarptautinius ir Europos dokumentus, skaitykite „Legal aid for children in conflict with the law in International and European instruments“. Prieiga per internetą: <https://lachild.eu/wp-content/uploads/2020/12/INTERNA-AND-EU-INSTRUMENT-FINAL.pdf>.

Turimų finansinių išteklių testas naudojamas siekiant įvertinti finansines asmens galimybes padengti teisinės pagalbos mokesčius. Jei asmeniui nepakanka finansinių lėšų, jis gali pretenduoti į teisinę pagalbą⁸. Pagal ES direktyvą 2016/1919, kai ES valstybė taiko išteklių testą, ji turi atsižvelgti į visus svarbius ir objektyvius veiksnius, tokius kaip atitinkamo asmens pajamos, sukauptas kapitalas ir šeimos padėtis, taip pat į advokato teikiamos teisinės pagalbos kaštus ir pragyvenimo lygį toje valstybėje narėje, siekiant nustatyti, ar pagal toje valstybėje narėje taikomus kriterijus įtariamasis ar kaltinamasis neturi pakankamai išteklių sumokėti už advokato pagalbą. Norėdamos paaiškinti išteklių testo taikymą, valstybės dažnai nustato bendrąsias metines pajamas ir turto lygį.

Tačiau taip būna ne visada. Pavyzdžiui, Airijoje teisinės pagalbos prašytojas turi įtikinti teismą, kad jo lėšų nepakanka, kad galėtų pats susimokėti už teisinę pagalbą. Tai yra palikta kiekvieno teismo diskrecijai ir to nereglamentuoja jokios finansinį tinkamumą aprašančios gairės⁹.

Pagrįstumo testas dažnai naudojamas kartu su išteklių testu, tačiau tam tikrais atvejais bus taikomas tik pagrįstumo testas. Pagal EŽTT praktiką, nustatant, ar „teisingumo interesai“ reikalauja teikti teisinę pagalbą, reikia atsižvelgti į tris veiksnius: i) nusikaltimo sunkumą ir potencialios bausmės sunkumą; ii) bylos sudėtingumą; iii) atsakovo socialinę ir asmeninę padėtį¹⁰. Reikėtų atsižvelgti į visus tris veiksnius ir bet kuris iš trijų gali pateisinti teisinės pagalbos suteikimą¹¹. Tais atvejais, kai asmuo kaltinamas veika, už kurią gali būti baudžiama realia laisvės atėmimo bausme (arba laisvės apribojimo bausme¹²), teisingumo interesai iš principo reikalauja teisinio atstovavimo.

Šis samprotavimas atsispindi ir ES teisės aktuose. Pagal ES direktyvą 2016/1919, kai valstybė narė taiko pagrįstumo testą, ji atsižvelgia į nusikalstamos veikos sunkumą, bylos sudėtingumą ir gresiančios sankcijos sunkumą, kad nustatytų, ar turi būti suteikiama teisinė pagalba. Bet kuriuo atveju laikoma, kad pagrįstumo testas privalo būti taikomas šiose situacijose: i) kai įtariamasis ar kaltinamasis pristatomas į kompetentingą teismą ar pas teisėją, kad būtų priimtas sprendimas dėl suėmimo bet kurioje proceso stadijoje šios direktyvos taikymo srityje, ir ii) sulaikymo metu.

⁸ Kalbant apie išteklių testą (angl. *means test*), žr. šias EŽTT bylas: *Croissant prieš Vokietiją*, Nr. 13611/88, 1992 m. rugsėjo 25 d.; *Pakelli prieš Vokietiją*, Nr. 8398/78, 1983 m. balandžio 25 d.; *R. D. prieš Lenkiją*, Nr. 29692/96 ir 34612/97, 2001 m. gruodžio 18 d.; *Tsonyo Tsonev prieš Bulgariją* (Nr. 2), Nr. 2376/03, 2010 m. sausio 14 d.

⁹ (Airija) Criminal Justice (Legal Aid) Act, 1962 (Baudžiamosios justicijos (teisinės pagalbos) įstatymas) // eISB. Prieiga per internetą: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1962/act/12/enacted/en/html>.

¹⁰ Žr. šias EŽTT bylas: *Quaranta prieš Šveicariją*, Nr. 12744/87, 1991 m. gegužės 24 d.; *Artico prieš Italiją*, Nr. 6694/74, 1980 m. gegužės 13 d.; *Pham Hoang prieš Prancūziją*, Nr. 13191/87, 1992 m. rugsėjo 25 d.; *Zdravko Stanev prieš Bulgariją*, Nr. 32238/04, 2012 m. lapkričio 6 d.; *Benham prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 19380/92, 1996 m. birželio 10 d.

¹¹ *Zdravko Stanev prieš Bulgariją*, Nr. 32238/04 (2012 m. lapkričio 6 d.). HUDOC. Prieiga per internetą: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-114259%22%7D>.

¹² Žr. šias EŽTT bylas: *Quaranta prieš Šveicariją*, Nr. 12744/87, 1991 m. gegužės 24 d., § 33; *Perks ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 25277/94, 25279/94, 25280/94, 25282/94, 25285/94, 28048/95, 28192/95 ir 28456/95, 1999 m. spalio 12 d.

2.2. Pirminė ir antrinė teisinė pagalba

Daugelyje Europos šalių teisinė pagalba organizuojama keliais lygmenimis. Pagrindiniai du lygiai yra pirminė ir antrinė teisinė pagalba. Pirminė (pirmojo lygmens) teisinė pagalba apima konsultacijas ir teisinius patarimus teisiniais klausimais, o antrinė (antrojo lygmens) teisinė pagalba yra skirta padėti bylinėtis teisme.

Kai kuriose šalyse taip pat teikiama preliminari teisinė pagalba – ją paprastai sudaro internetinė platforma, padedanti rasti reikiamą informaciją. Tokios sistemos pavyzdys yra **Nyderlandai**. Nyderlandų teisinės pagalbos sistema iš esmės yra trigubas modelis, apimanti trimis lygmenimis („linijomis“) teikiamą teisinę pagalbą: i) viešojo preliminarinio teisinės pagalbos; ii) viešojo pirmojo lygmens teisinė pagalba, kurią atlieka teisinių paslaugų centrai, ir iii) privačiojo antrojo lygmens pagalba, kurią teikia privatus teisininkas ar mediatorius. Preliminarią teisinę pagalbą Nyderlandų sistemoje siūlo suteikti internetinis savipagalbos teisinės informacijos portalas *Rechtwijzer* (arba „teisingumo gairės“). Jame pateikiamos rekomendacijos, kaip išspręsti dažniausiai pasitaikančias teisines problemas, pavyzdžiui, susijusias su skyrybomis¹³.

Lietuvos teisinės pagalbos sistema numato dviejų lygių teisinę pagalbą – pirminę ir antrinę teisinę pagalbą. Pirminė teisinė pagalba (pirmosios eilės teisinė pagalba) apima teisines konsultacijas ir dokumentų, kurie turi būti pateikti valstybės ir savivaldybių institucijoms, parengimą, išskyrus procesinius dokumentus. Ją nemokamai teikia savivaldybės įstaigos (Lietuvoje yra 60 savivaldybių) savivaldybės darbuotojai ir ji suteikiama nepriklausomai nuo jų finansinės padėties. Pareiškėjas konsultuojamas jam asmeniškai atvykus į savivaldybę. Tačiau tam tikrais atvejais savivaldybės su teisininkais pasirenka sudaryti pirminės teisinės pagalbos teikimo sutartis (2019 m. šią galimybę pasirinko 2 iš 60 savivaldybių). Be to, viešosios įstaigos, sudariusios sutartis dėl pirminės teisinės pagalbos teikimo su savivaldybės įstaiga ar Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, turi teisę teikti pirminę teisinę pagalbą (tokį statusą turi tik Vilniaus universiteto Teisės klinika, kuri sudarė sutartį su Vilniaus miesto savivaldybe).

Antrinę teisinę pagalbą teikia teisininkai (advokatai, tam tikrais atvejais – advokatų padėjėjai) ir ją finansuoja valstybė. Ji apima teisines paslaugas, susijusias su atstovavimu teismuose (įskaitant dokumentų rengimą, gynybą ir atstovavimą procese), įskaitant vykdymo procedūras. Antrinė teisinė pagalba pagrįsta išteklių ir pagrįstumo testais. Tam tikrais atvejais taikomas tik pagrįstumo testas, kitais atvejais reikia įvykdyti abu kriterijus. Antrinė teisinė pagalba gali būti nemokama arba mokama iš dalies.

Belgijoje teisinės pagalbos terminas taip pat reiškia pirminę ir antrinę teisinę pagalbą. Pirminę teisinę pagalbą įstatymai apibrėžia kaip „teisinę pagalbą, teikiamą praktinės informacijos, teisinės informacijos, pirmosios teisinės nuomonės ar kreipimosi į specializuotą įstaigą ar

¹³ ES finansuojamo projekto „Teisinės pagalbos kokybės gerinimas: bendrieji standartai skirtingoms šalims“ (QUAL-AID) (JUST/2015/JACC/AG/PROC/8632) ataskaita „REPORT OF WORKING STREAM 1“. Prieiga per internetą: <http://qualaid.vgtpt.lt/sites/default/files/0916902001555398891.pdf>.

organizaciją forma¹⁴. Tokia teisinė pagalba priklauso bendruomenių kompetencijai. Konkrečiai tai yra tiesioginės konsultacijos, teikiamos tarnybos budėjimo metu arba paskirto susitikimo metu, arba konsultavimas telefonu. Šios konsultacijos trunka neilgai (pirminės teisinės pagalbos teikimo aprašuose numatyta, kad kas valandą turi būti surengtos trys konsultacijos) ir jas teikia teisininkai ar teisinės pagalbos organizacijos. Teisininkų teikiamos pirminės teisinės pagalbos veiklą organizuoja teisinės pagalbos komisijos (*CAJ, Commission d'aide juridique*), kiekvienoje teisminėje apygardoje yra viena tokia komisija ir dvi įsikūrusios Briuselyje. Advokatus, teikiančius pirminę teisinę pagalbą, advokatų asociacijos įtraukia į metinį sąrašą. Pirminė teisinė pagalba yra nemokama.

Antrinė teisinė pagalba reiškia „fiziniam asmeniui teikiama išsami teisinė nuomonė, teisinė pagalba teikiama proceso metu arba už jo ribų, arba pagalba bylos nagrinėjimo metu, įskaitant atstovavimą“¹⁵. Ši pagalba priklauso federalinės vyriausybės kompetencijai. Ją teikia teisininkai, o organizuoja teisinės pagalbos biurai (*BAJ, Bureau d'aide juridique / BJB, Bureau juridique bijstand*). Teisinės pagalbos biurų paskirti teikti antrinę teisinę pagalbą advokatai yra tie, kurie yra įregistruoti advokatų asociacijų kasmet sudaromame sąrašė. Antrinė teisinė pagalba gali būti nemokama arba mokama iš dalies.

Albanijoje neseniai priimtas įstatymas numato dvi teisinės pagalbos paslaugų rūšis – pirminę ir antrinę teisinę pagalbą, kurios apibrėžiamos pagal paslaugas, kurių prašo besikreipiantys asmenys, ir įstaigų, teikiančių tokią paslaugą, tipą¹⁶. Pirminė teisinė pagalba yra bet kuri iš šių paslaugų: i) informacijos teikimas apie Albanijos Respublikos teisinę sistemą, galiojančius norminius aktus, teisės subjektų teises ir pareigas bei šių teisių įgyvendinimo būdus teisminiuose ir neteisminiuose procesuose; ii) konsultavimas; iii) patarimų dėl mediacijos procedūrų ir alternatyvių ginčų sprendimo būdų teikimas; iv) pagalbos teikimas rengiant dokumentus valstybės administracijai ar prašant antrinės teisinės pagalbos; v) atstovavimas administracinėse institucijose ir vi) visų kitų būtinos teisinės pagalbos, kuri nėra antrinė teisinė pagalba, teikimas. Antrinė teisinė pagalba Albanijoje suprantama kaip teisinė paslauga, kuri padeda parengti būtinus teisinius dokumentus teisminiam procesui, konsultavimą, atstovavimą ir gynybą teisme administracinėse, civilinėse bylose bei baudžiamosiose bylose, kai netaikoma privalomoji gynyba pagal baudžiamojo proceso teisės aktus.

Pirminę teisinę pagalbą organizuoja, koordinuoja ir teikia pagal Teisinės pagalbos įstatymą sukurtos ir akredituotos institucijos, pavyzdžiui, apmokyti pareigūnai, priklausantys valstybės nemokamos teisinės pagalbos sistemai, arba NVO, kurios yra akredituotos, remiamos ir stebimos tos pačios institucijos, bei teisės klinikos, organizuojamos universiteto lygmeniu. Antrinę teisinę pagalbą siūlo išimtinai advokatai, įtraukti į specialų Nacionalinių advokatų rūmų parengtą sąrašą, todėl antrinė teisinė pagalba yra natūraliai susijusi su licencijuoto advokato teikiamomis paslaugomis, tokiomis kaip prašymų rengimas teisminėse procedūrose ir atstovavimas teisme.

¹⁴ (Belgija) Judicial Code, 508/1 str. 1 d. // CCBE. Prieiga per internetą: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/National_Regulations/National_Laws_on_the_Bars/EN_Belgique_Judicial-Code.pdf

¹⁵ *Ibid.*, 508/1 str. 2 d.

¹⁶ (Albanija) Law Nr. 111/2017 on State Guaranteed Legal Aid, 5 str. a ir b p. // EURALIUS. Prieiga per internetą: <https://euralius.eu/index.php/en/library/albanian-legislation/send/21-legal-aid/232-law-on-legal-aid-en>.

Šiame tyrime terminas „teisinė pagalba“ vartojamas antrinei teisei pagalbai įvardyti, jei nenurodyta kitaip.

2.3. Teisinės pagalbos organizavimas: institucinė struktūra ir finansavimas

Institucinė sistema

Yra įvairių teisinės pagalbos organizavimo modelių. Europoje valstybės paprastai įsteigia institucijas, atsakingas už teisinės pagalbos administravimą (jos vadinamos „teisinės pagalbos valdyba“, „teisinės pagalbos tarnyba“, „teisinės pagalbos biuras“) arba teisinę pagalbą administruoja teismai. Abu modeliai turi savo privalumų ir abu laikomi veiksmingais užtikrinant teisę į teisinę pagalbą.

Teisinės pagalbos institucijos modelis

Kelios Europos šalys pasirinko įsteigti teisinės pagalbos įstaigą, kuri administruotų ir valdytų teisinės pagalbos sistemą. Galima pateikti keletą pavyzdžių.

Lietuvoje teisinės pagalbos sistema organizuota nacionaliniu mastu. Pagrindinės taisyklės yra apibrėžtos Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme. Pagal šį įstatymą valstybės garantuojamą teisinę pagalbą valdančios institucijos yra: (i) Lietuvos Respublikos Vyriausybė; (ii) Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija; (iii) savivaldybių institucijos; (iv) Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba; (v) Lietuvos advokatūra.

Vyriausybė nustato, kokio turto ir pajamų lygio negalima viršyti, norint gauti antrinę teisinę pagalbą. Taip pat apibrėžiami mokesčiai, mokėtini už antrinę teisinę pagalbą ir mediaciją, bei mokėjimo taisyklės. Vyriausybė vykdo ir kitas teisės aktuose nustatytas funkcijas.

Teisingumo ministerija dalyvauja rengiant susijusius teisės aktus – teikia Vyriausybei teisės aktų, susijusių su valstybės garantuojama teisine pagalba, projektus. Ministerijos funkcijos apima teisės aktų įgyvendinimo kontrolę; garantuojamos antrinės teisinės pagalbos organizavimo ir teikimo veiklos stebėseną. Ministerija taip pat teikia rekomendacijas, kaip užtikrinti vienodą įstatymų taikymą; praneša gyventojams apie galimybę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą ir apie tokios pagalbos teikimo sąlygas; bei vykdo kitas teisės aktuose nustatytas funkcijas.

Lietuvos advokatūra yra viešasis juridinis asmuo ir teisiškai gali būti apibūdinama kaip asociacija, kuriai priklauso visi Lietuvos advokatai (narystė yra privaloma). Advokatūra atlieka tam tikras funkcijas, susijusias su advokatų koordinavimu ir priežiūra bei jų veikla.

Kol Vyriausybė ir Teisingumo ministerija atlieka bendras reguliavimo, priežiūros ir koordinavimo funkcijas, pagrindinė teisinės pagalbos sistemą valdanti institucija yra Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba (VGTPT). Tai yra Teisingumo ministerijos įsteigta biudžetinė įstaiga, kurią ji finansuoja ir kuri veikia jai koordinuojant. Jai patikimi visi su administravimu, priežiūra ir išlaidomis susiję klausimai, taip pat faktinis teisinės pagalbos sistemos diegimas Lietuvoje. VGTPT turi 5 teritorinius skyrius. VGTPT koordinuoja pirminės ir antrinės teisinės pagalbos teikimą. Ši institucija, be kita ko, kontroliuoja antrinės teisinės pagalbos teikimą pagal susitarimus, sudarytus su advokatais. VGTPT paskiria advokatą iš advokatų, su kuriais turi susitarimus dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo, sąrašų, apmoka teisinės pagalbos teikimą, gauna skundus dėl teisinės pagalbos paslaugų ir kt. Įstaiga atsiskaito Teisingumo ministerijai.

Albanijoje Teisingumo ministerija, Albanijos advokatų rūmai (*ACHA; Dhoma Kombetare e Avokatisë*) ir Nemokamos teisinės pagalbos direktoratas (*FLAD; Drejtoria e Ndhimes Juridike Falas*) yra trys pagrindinės įstaigos, dalyvaujančios organizuojant teisinės pagalbos teikimą. Teisingumo ministerija prižiūri bendrą teisinės pagalbos sistemos veikimą tiesiogiai arba per Nemokamos teisinės pagalbos direktoratą, kuris yra kaip paskirta nemokamos teisinės pagalbos įstaiga, pavaldi ministrui. Teisingumo ministras kuria valstybės politiką teisinės pagalbos srityje; siūlo Finansų ministerijai metinį teisinės pagalbos biudžeto projektą, laikantis teisės aktuose numatytų biudžeto sistemos valdymo taisyklių; pagal savo kompetenciją tvirtina teisės aktus ir vykdo susijusias funkcijas. Tuo tarpu Albanijos advokatų rūmai vaidina svarbų vaidmenį koordinuojant ir stebint teisininkų paslaugų, kurias teikia teisinės pagalbos sistemoje dalyvaujantys teisininkai, paslaugas.

Albanijos teisinės pagalbos sistemos centre figūruoja FLAD, įsteigta kaip atskiras subjektas, pavaldus teisingumo ministrui. FLAD yra administracinis organas, sukurtas kaip pagrindinis teisinės pagalbos sistemos mechanizmas, gyvybiškai svarbus tiek pirminei, tiek antrinei teisei pagalbai. Teisininkai, teikiantys antrinę teisinę pagalbą, turi turėti sutartis su FLAD ir būti jo priežiūroje, nors jų paslaugas gali apmokėti teismai, prokuratūra ar net policijos departamentas.

Belgijoje antrinės teisinės pagalbos organizavimas tebėra federalinė kompetencija. Antrinę teisinę pagalbą organizuoja teisinės pagalbos biurai (*BAJ, Bureau d'aide juridique / BJB, Bureau juridique bijstand*). Kiekvienoje advokatų asociacijoje teisinės pagalbos biurą įsteigia Advokatų taryba¹⁷.

Jų „bendroji misija yra sudaryti galimybę bylos šalims pasinaudoti teisinės pagalbos advokatu“¹⁸. Teisinės pagalbos biurai organizuoja kassavaitines sesijas, kurių metu žmonės iš anksto susitarę su paslaugas teikiančiu teisininku ar net neturėdami paskirto vizito gali nueiti į biurą ir paprašyti paskirti teisinės pagalbos teisininką (kai kurie biurai, susiję su Teisinės pagalbos komisijomis, taip pat organizuoja pirminės teisinės pagalbos konsultacijas). Teisinės pagalbos biurai asmeniui, nemokančiam proceso kalbos, turėtų pasiūlyti teisininką, kuris kalba ta pačia kalba kaip ir jis, o jei tokio nėra – skirti vertėją.

Jie taip pat prižiūri ir kontroliuoja baigiamųjų ataskaitų pateikimą: metines ataskaitas advokatai rašo tam, kad jiems būtų sumokėta už intervencijas teisinės pagalbos srityje. Iš tikrųjų teisinės

¹⁷ (Belgija) Judicial Code, *supra note*, 14: 508/7 str.

¹⁸ Belgijoje daryto interviu ištrauka.

pagalbos biurai yra atsakingi už taškų paskirstymą teisininkams ir bendro kiekvienais metais skiriamų taškų skaičiaus suvedimą, kad būtų sukurta visuotinė ir nacionalinė apskaita.

Teisinės pagalbos biurų struktūra ir dydis yra skirtingi, priklausomai nuo to, kiek narių priklauso advokatų asociacijai, kurios rėmuose tas biuras veikia. Vieni pasikliauja išimtinai teisininkais, kurie ir toliau lygiagrečiai verčiasi privačia praktika, kiti papildomai turi darbuotojų, kurie yra garbės advokatai, teisininkai ar kitokį išsilavinimą turintys asmenys. Be to, Advokatų asociacijos įsakymu sudaromas ir atnaujinamas teisininkų, kurie dirba teisinės pagalbos srityje, sąrašas ir pažymima jų specializacija.

Nyderlanduose teisinės pagalbos teikimas organizuojamas centralizuotai. Teisinės pagalbos valdyba (*Raad voor Rechtsbijstand, LAB*) yra nepriklausoma įstaiga, kuriai patikėti visi administravimo, priežiūros ir išlaidų klausimai, taip pat faktinis teisinės pagalbos sistemos įgyvendinimas. Ji priklauso Teisingumo ir saugumo ministerijos kompetencijai. LAB funkcijos apima teisės ekspertų prieinamumo derinimą su teisinės pagalbos poreikiu, taip pat faktinių teikiamų paslaugų priežiūrą ir kokybės kontrolę.

Teisinės pagalbos sistema **Švedijoje** organizuojama šalies mastu per Švedijos teisinės pagalbos tarnybą. Institucijai bendrai vadovauja Sundsvalio apygardos teismas ir Sundsvalio nuomos tribunolas (angl. *Rent and Tenancy Tribunal*). Vyriausiasis Sundsvalio apygardos teismo teisėjas kartu yra ir Švedijos teisinės pagalbos tarnybos viršininkas. Viršininkas yra prižiūrimas vyriausybės ir daugiausia dirba su skolų išieškojimo procedūromis.

Teismų modelis

Kai kurios šiame tyrime dalyvavusios šalys pasirinko visiškai kitokį teisinės pagalbos modelį, nei buvo aptarta aukščiau. Šiose šalyse pagrindinis vaidmuo teikiant teisinę pagalbą tenka teismams.

Vokietijos teisinės pagalbos sistema lyginamuoju požiūriu yra unikali dėl daugelio priežasčių. Iš esmės teisingumo srities administravimas priklauso 16 federalinių žemių, o ne federalinės vyriausybės kompetencijai. Teisinės pagalbos administravimas patikėtas valstybės teismų sistemoms. Todėl nėra jokios centralizuotos teisinės pagalbos sistemos, o tai yra tik teisminis modelis, kuris neturi centralizuotos struktūros, kuri prižiūrėtų jos veikimą. Paslaugas beveik išimtinai teikia teisininkai, besiverčiantys privačia praktika, vyriausybei apsiribojant tik finansavimo tiekėjos vaidmeniu. Taigi teisinei pagalbai Vokietijoje trūksta tikros, tam tikromis priemonėmis aprūpintos teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose sistemos. Vietoj to Vokietijoje galioja teismo paskirto atstovavimo tam tikruose baudžiamuosiuose procesuose sistema.

Teismų modelio išimtis taikoma dviejose mažiausiose federalinėse žemėse – Hamburge ir Brėmene. Buvo teigiama, kad gyventojų poreikiai šiuose miestuose taip pat galėtų būti patenkinti įsteigiant teisinių konsultacijų centrus centrinėse vietovėse, kuriose teisininkai teiktų

teisines konsultacijas. Visose kitose federalinėse žemėse šis modelis buvo palaikytas nepraktišku dėl išlaidų, susijusių su patariamųjų centrų tinklo įkūrimu¹⁹.

Panašus požiūris taikomas ir Austrijoje, Čekijoje, Lenkijoje, Airijoje. **Austrijoje** teismo suteiktą teisinę pagalbą regioniniu lygiu organizuoja Austrijos advokatų asociacija. Nėra oficialios teisinės pagalbos institucijos. **Lenkijoje** teisinę pagalbą baudžiamajame procese skiria teismas, parinkdamas advokatą iš advokatų sąrašo. Panašiai **Airijoje** teismai atsakingi už teisinės pagalbos skyrimą.

Čekijoje taip pat atitinkamas teisėjas (arba teismo senatas) turi nuspręsti, ar kaltinamasis turi teisę į gynybos išlaidų atlyginimą. Situacijos būna dviejų tipų – arba teisininką (advokatą) kaltinamasis pasirenka tiesiogiai, arba jis prašo teismo paskirti advokatą iš Čekijos advokatūros sudaryto sąrašo. Pastaruoju atveju kolegija renka pagal laukiančiųjų sąrašą (kiekvienas teismas turi savo laukiančiųjų sąrašą), tačiau oficialų paskyrimą atlieka teismas. Išlaidos gali būti kompensuojamos abiem atvejais.

Prancūzijoje teisinės pagalbos sistema yra decentralizuota ir organizuojama teismuose. Vietiniai teisinės pagalbos komitetai (pranc. *les bureaux d'aide juridictionnelle*), veikiantys prie 164 pirmosios instancijos civilinių teismų (pranc. *Tribunaux judiciaires*), nustato tinkamumą gauti teisinę pagalbą. Tarp komiteto narių yra magistratas, visuomenės narys, vietos advokatūros narys ir papildomi atstovai. Patvirtinus teisę gauti teisinę pagalbą, vietos advokatūros pirmininkas paskiria advokatą. Taip pat galima prašyti konkretaus advokato, o advokatūra bandys jį priskirti, jei šis tuo metu bus laisvas. Praktiškai, prieš skirdamos advokatą, advokatų asociacijos atsižvelgia ir į jo profesinę patirtį. Pavyzdžiui, kaltinamojo gynėju turėtų būti skiriami tik advokatai, turintys patirties baudžiamosios teisės srityje. Panašiai atstovauti vaikų bylose turėtų būti skiriami teisininkai, turintys darbo su vaikais patirties.

Nacionalinė teisinės pagalbos taryba (pranc. *Conseil National de l'Aide Juridique*) yra patariamoji įstaiga, kuri daugiausia atsakinga už visos kiekybinės ir kokybinės informacijos apie teisinės pagalbos veikimą rinkimą, visų priemonių, galinčių ją pagerinti, siūlymų teikimą valdžios institucijoms, ir metinės teisinės pagalbos veiklos ataskaitos rengimą. Jam pirmininkauja Valstybės tarybos arba Kasacinio teismo patarėjas ir bent pusė jos narių turi būti teisėjų ir teisininkų profesijų atstovai. Tačiau tokios funkcijos apima tik dalį visų ankstesniame skyriuje aptartų teisinės pagalbos institucijų funkcijų.

Įstaigos, dirbančios su teisine pagalba vaikams

Tarp šio tyrimo metu analizuotų jurisdikcijų tik nedaugelyje iš jų egzistuoja įstaigos, kurios dirba su teisine pagalba vaikams. Daugumoje šalių vaikų teisėms į teisinę pagalbą užtikrinti naudojama bendra sistema.

¹⁹ Matthias Kilian, *Legal Aid in Germany*, 8. Prieiga per internetą: <http://www.internationallegalaidgroup.org/index.php/papers-publications/category/11-national-reports?download=40:germany2011>

Belgija yra viena iš šalių, kuri instituciniu požiūriu tam tikru mastu atspindi teisinės pagalbos vaikams specifiką. Prancūziškai kalbančioje bendruomenėje Jaunimo teisių tarnybos (pranc. *Services Droit des Jeunes*) yra asociacijos, kurios specializuojasi teikiant pirminę teisinę pagalbą vaikams. Tarnybos užsiima dviejų rūšių veikla:

- atlieka tam tikrus veiksmus individualios pagalbos srityje. Jaunimo teisių tarnybos teikia socialines-teisines konsultacijas ir vaiko prašymu taip pat gali teikti individualią paramą ilgalaikėje perspektyvoje;
- vykdo kolektyviškesnio pobūdžio veiksmus, kuriais siekiama suteikti socialinę ir teisinę informaciją platesniu mastu ir kurie gali pasireikšti kaip oficialių paklausimų pateikimas, animacijos, tam tikri kolektyviniai veiksmai ir kt.

Kalbant apie CAJ organizuojamą (taigi teisininkų teikiamą) pirminę teisinę pagalbą, kai kurių teismų apylinkėse vieną ar kelis kartus per mėnesį skelbiami konkretūs laiko tarpai, skiriami tiesioginei teisei pagalbai vaikams suteikti. Kai kurios iš šių paslaugų yra organizuojamos net jaunimo sulaikymo centruose.

Kalbant apie antrinę teisinę pagalbą, teisininkai, kuriuos vaikams priskiria teisinės pagalbos biurai, turėtų būti specializuoti bei įregistruoti advokatų asociacijos sąraše kaip jaunimo advokatai.

Prancūzijoje, teikiant pirminę teisinę pagalbą, susijusią su teisinėmis konsultacijomis ir su pagalba ne teismo procesuose (angl. *l'aide à l'accès au droit*), egzistuoja vietinių vaikų teisių iniciatyvų. Pavyzdžiui, Paryžiaus advokatūros asociacija „l'Antenne des Mineurs“ (konkrečiai jos filialas vaikams), įkurta 1991 m., atstovauja su problemomis susidūrusiems jauniems žmonėms, nesvarbu, ar jie yra nukentėję, ar kaltinami, ar kai kyla konfliktas su tėvais ir vaikas nori būti išklaustas teisėjo. Advokatai taip pat padeda jauniems žmonėms, kuriems taikoma mokymosi pagalbos priemonė. Tokias nemokamas konsultacijas teikia teisininkai, kurie specializuojasi vaikų teisiniais klausimais. Vis dėlto dažniausiai vaikams ir suaugusiesiems yra naudojama viena teisinės pagalbos sistema.

Lietuvoje nėra institucijos, kuri teiktų teisinę pagalbą tik vaikams. Be to, pagrindinėje teisinės pagalbos įstaigoje nėra skyriaus, kuris specializuotųsi teisinės pagalbos vaikams srityje. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos teritoriniame skyriuje Kaune yra specialistas, kuris dirba su teisine pagalba tarpvalstybinėse vaiko išlaikymo bylose ir vaiko pagrobimo atvejais (1980 m. Hagos konvencija). Vis dėlto specialisto, dirbančio tik su teisine pagalba įtariamiems ir kaltinamiems vaikams, nėra.

Albanijos įstatymai taip pat nenumato atskiros teisinės pagalbos vaikams sistemos, tačiau, įpareigodamas Albanijos advokatų rūmus užtikrinti specializaciją ir mokymus²⁰, įstatymas numato būtinybę turėti specializuotus advokatus, skirtus įtariamiems ir kaltinamiems vaikams, bei vaikams, nukentėjusiems nuo nusikaltimų.

Teisinės pagalbos finansavimas

²⁰ (Albanija) Law Nr. 111/2017 on State Guaranteed Legal Aid, *supra note*, 16: 9 str. d p.

Visose apžvelgtose Europos šalyse teisinė pagalba finansuojama iš valstybės biudžeto. Federacinėse žemėse paprastai ji dengiama iš federalinio biudžeto.

Pavyzdžiui, antrinė teisinė pagalba **Belgijoje** finansuojama iš federalinio valstybės biudžeto. Kiekvienais metais federalinis teisingumo departamentas moka išmokas už antrinę teisinę pagalbą prancūziškai ir vokiškai kalbančioms Belgijos advokatų asociacijoms ir Flandrijos advokatų asociacijai, kuri savo ruožtu šias išmokas paskirsto. Tai apima išmokas advokatams, taip pat išlaidas, susijusias su teisinės pagalbos biurų darbo organizavimu²¹. 2017 m. buvo sukurtas antrinės teisinės pagalbos biudžeto fondas. Šis fondas skirtas antrinei teisei pagalbai finansuoti ir yra remiamas bylos šalių įnašais.

Teisinė pagalba taip pat finansuojama iš valstybės biudžeto šalyse, kurios pasirinko teismo administruojamos teisinės pagalbos sistemą. Pavyzdžiui, **Austrijoje** teisinės pagalbos išlaidas padengia Austrijos federalinis biudžetas. Austrijos federalinis biudžetas moka Austrijos advokatūrai atitinkamą fiksuoto dydžio atlyginimą už teisininkų teikiamas teisinės pagalbos paslaugas.

Mokamų mokesčių skirtumai, lyginant teisinės pagalbos teikimą vaikams su teisinės pagalbos teikimu suaugusiesiems

Kalbant apie mokesčius, kuriuos valstybė moka teisinės pagalbos teisininkams už jų paslaugas, tyrimo, vykdyto Lietuvoje, Belgijoje, Austrijoje, Suomijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Vengrijoje, Airijoje, Italijoje, Ispanijoje, metu nebuvo aptikta skirtumų tarp numatytų mokesčių už vaikams ir suaugusiesiems suteiktą teisinę pagalbą.

Tie patys mokesčiai taikomi ir tada, kai advokatas kviečiamas teikti teisinę pagalbą specializuotuose jaunimo teismuose. Pavyzdžiui, **Prancūzijoje** advokatams vienodai atlyginama už teisinę pagalbą kaltinamajam baudžiamajame procese *Assize* teisme, *Assize* vaikų teisme ar Nepilnamečių teisme.

2.4. Statistika

Tyrimo dalyvavusių šalių surinkti statistiniai duomenys pateikti *1 lentelėje*²². Tyrimo metu buvo renkama 2019 m. statistika (išskyrus Suomiją ir Ispaniją, kurių statistika yra 2018 m., bei Airiją, kurios statistika yra 2017 m.).

Kaip matyti lentelėje, daugelyje šalių nėra statistinių duomenų apie teisinę pagalbą vaikams. Kai kuriose šalyse tyrimų komandoms kilo sunkumų prieinant prie duomenų ir juos vertinant, o kai kuriose kitose statistika nebuvo laikoma pakankamai tiksli, kad atitiktų šio tyrimo

²¹ (Belgija) Judicial Code, *supra note*, 14: 508/19 str. ir 508/19 bis str.

²² Į lentelę įtraukiamos tik tos šalys, kurių statistika buvo pateikta apklausos metu.

reikalavimus. Dėl statistikos trūkumo sunku pateikti apibendrintus ir reprezentatyvius duomenis apie teisinės pagalbos vaikams padėtį skirtingose šalyse. Tačiau kadangi statistiniai duomenys yra reikšminga priemonė norint susidaryti bendrą nuomonę apie teisinę pagalbą vaikams tam tikru laikotarpiu, gauti vertingi duomenys įtraukiami į šią apžvalgą.

Statistiką taip pat sunku apibendrinti dėl skirtingų apibrėžimų ir praktikos. Pavyzdžiui, kai kuriose šalyse teisinės pagalbos teikėjai gali būti tik teisininkai, kurie yra teisinės pagalbos teikėjų sąraše. Kitose šalyse tokių sąrašų nėra, todėl visi praktikuojantys teisininkai formaliai yra teisinės pagalbos teikėjai. Net keli surinkti statistiniai duomenys pateikti 1 lentelėje.

Daugiausia duomenų yra apie bendrą teisinės pagalbos gavėjų ir teikėjų skaičių. Kaip matyti, teisinės pagalbos gavėjų ir teikėjų skaičius skiriasi, tačiau jie taip pat priklauso nuo gyventojų skaičiaus konkrečiose valstybėse. Yra labai mažai statistinių duomenų apie teisinę pagalbą vaikams. Tik 4 šalių klausimynai pateikė vaikų teisinės pagalbos gavėjų skaičių (Albanijos, Lietuvos, Prancūzijos ir Ispanijos). Tačiau tarp šių šalių taip pat matyti dideli skirtumai. Prancūzijoje ir Albanijoje atitinkamai 20 proc. ir 16 proc. visų teisinės pagalbos gavėjų buvo vaikai, o Lietuvoje ir Ispanijoje – atitinkamai 6 ir 2 proc. Tačiau svarbu pabrėžti, kad į šiuos skaičius reikia žiūrėti atsargiai, nes gali skirtis duomenų rinkimo metodai, teisinės pagalbos gavėjų apibrėžimai ir kt.

1 lentelė. Šalių teisinės pagalbos statistika

	Albanija	Austrija	Čekija	Suomija*	Prancūzija	Vengrija	Airija	Italija	Lietuva	Ispanija*	Švedija
Teisinės pagalbos gavėjai	3460	netaikoma	netaikoma	50 000**	990 436	netaikoma	64 181***	netaikoma	49 694	686 340	6 845
Teisinės pagalbos gavėjai baudžiamosiose bylose		netaikoma	netaikoma	netaikoma	396 822	netaikoma	netaikoma	171 314	netaikoma	netaikoma	684**
Vaikų teisinės pagalbos gavėjai	553	netaikoma	netaikoma	netaikoma	196 472	netaikoma	netaikoma	netaikoma	2799	13 862	netaikoma
Vaikų teisinės pagalbos gavėjai baudžiamosiose bylose		netaikoma	netaikoma	netaikoma	124,732	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma
Teisinės pagalbos teikėjai	110	20 556	netaikoma	220**	26 808	netaikoma	netaikoma	netaikoma	554****	46 130	netaikoma
Teisinės pagalbos teikėjai baudžiamosiose bylose		14 420	netaikoma	netaikoma	netaikoma	1778	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma
Teisinės pagalbos teikėjai,		netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma

teikiantys teisinę pagalbą vaikams											
Skundai (apskritai)		netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	395	5 733	netaikoma
Skundai, kai naudos gavėjas yra vaikas		netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma	netaikoma

* 2018 m. duomenys.

** Apytiksliai skaičiai.

*** 2017 m. duomenys.

**** 53 advokatai reguliariai dirbo teikdami antrinę teisinę pagalbą, 501 advokatas dirbo pagal sutartis su Lietuvos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, teikdami antrinę teisinę pagalbą prireikus.

TEISINĖ PAGALBA EUROPOS BAUDŽIAMOSIOSE BYLOSE

3.1. Pagrindiniai teisės aktai, reglamentuojantys teisę į teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose

Pagal 2012 m. Jungtinių Tautų Naudojimosi teisine pagalba baudžiamosios teisės sistemoje principų ir gairių 1 principą (Teisė į teisinę pagalbą), valstybės turėtų garantuoti teisę į teisinę pagalbą savo nacionalinėse teisinėse sistemose aukščiausiu įmanomu lygiu, įskaitant, kur taikoma, ir konstitucijose. Šis principas įgyvendinamas visose peržiūretose Europos jurisdikcijose.

Daugelyje Europos šalių teisė į teisinę pagalbą yra įtvirtinta konstitucinio lygio dokumentuose, o vėliau detalizuojama civilinio ir baudžiamojo proceso kodeksuose arba teismų kodeksuose. Dažnai valstybės taip pat turi atskirą įstatymą, skirtą teisinei pagalbai, ir kelis žemesnio lygio (ministerijų) aktus, reglamentuojančius konkrečius teisinės pagalbos teikimo aspektus.

Lietuva yra vienas iš tipišku pavyzdžių. Lietuvos Respublikos Konstitucija nustato, kad kiekvienam asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą²³. Teisę į teisinę pagalbą reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (įstatymas, visiškai skirtas teisinei pagalbai), taip pat kiti įstatymai, vyriausybės ir ministrų išleisti teisės aktai.

Panaši situacija yra keliose kitose šalyse. Pavyzdžiui, **Italijos** teisinę sistemą, reglamentuojančią teisinės pagalbos teikimą, daugiausia sudaro šios nuostatos: Italijos Konstitucijos 24 straipsnis, keli Italijos baudžiamojo proceso kodekso straipsniai ir atitinkami Prezidento dekretai (visų pirma Prezidento dekretas Nr. 115/2002 ir Prezidento dekretas Nr. 448/1988). **Vokietijoje** teisinę pagalbą reglamentuoja keli įstatymai, tokie kaip Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksas, Vokietijos jaunimo teismų įstatymas, Patariamasis pagalbos įstatymas, Teisinės pagalbos įstatymas.

Teisinė pagalba konstituciniuose įstatymuose

Daugelyje šalių teisė į teisinę pagalbą užtikrinama konstituciniu lygmeniu. Pavyzdžiui, **Belgijos** Konstitucijos 23 straipsnis skelbia:

23 straipsnis

²³ (Lietuva) Lietuvos Respublikos Konstitucija, 31 str. 6 d., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Prieiga per internetą: <https://www.lrkt.lt/lt/apie-teisma/teisine-informacija/konstitucija/125>.

Kiekvienas žmogus turi teisę gyventi tokį gyvenimą, kuris atitiktų žmogaus orumą. Šiuo tikslu įstatymai, federaliniai įstatymai ir taisyklės, nurodytos 134 straipsnyje, garantuoja ekonomines, socialines ir kultūrinės teises, atsižvelgiant į atitinkamas pareigas, ir nustato jų įgyvendinimo sąlygas. Šios teisės, be kita ko, apima: <...> teisę į socialinę apsaugą, sveikatos priežiūrą ir socialinę, medicininę ir teisinę pagalbą.

Efektyvi teisminė apsauga ir teisinė pagalba yra viena iš **Ispanijos** Konstitucijoje saugomų teisių, todėl jos laikomos konstitucinėmis teisėmis. Ispanijos Konstitucijos 24 straipsnyje nustatyta, kad, be kita ko, visi asmenys turi teisę į veiksmingą teisinę apsaugą ir gynybą bei advokato pagalbą:

24 straipsnis

- 1. Visi asmenys, įgyvendindami savo teises ir teisėtus interesus, turi teisę gauti veiksmingą apsaugą nuo teisėjų ir teismų su galimybe apsiginti.*
- 2. Be to, kiekvienas turi teisę į įstatyme numatytą teisėją, teisę į gynybą ir advokato pagalbą, teisę būti informuotam apie jiems pareikštus kaltinimus, teisę į viešą bylos nagrinėjimą be nepagrįsto delsimo ir su pilnomis garantijomis, teisę naudoti įrodymus, susijusius su jų gynyba, teisę neduoti parodymų prieš save, teisę nepripažinti kaltės ir teisę būti laikomiems nekaltais.*

Įstatymas reglamentuoja atvejus, kai dėl giminystės ar profesinės paslapties priežasčių panaikinama pareiga liudyti apie tariamai nusikalstamas veikas.

Taip pat Ispanijos Konstitucijos 119 straipsnyje įtvirtinta, kad teisingumas bus nemokamas, kai tai numato įstatymai ir bet kuriuo atveju tiems, kurie įrodys, kad neturi pakankamai išteklių bylinėjimuisi.

Pagrindinio **Vengrijos** įstatymo XXVIII straipsnio 3 dalyje numatyta, kad „kiekvienas asmuo, kaltinamas baudžiamajame procese, turi teisę į gynybą visuose tokio proceso etapuose“.

Nustačius teisę į teisinę pagalbą konstituciniu lygmeniu, ši teisė tampa aiškesnė ir taip pabrėžiama jos svarba.

Teisė į teisinę pagalbą baudžiamojo proceso ir kituose kodeksuose

Daugumoje Europos šalių, kuriose buvo atlikti tyrimai, teisė į teisinę pagalbą ir konkretūs jos aspektai yra išplėtoti baudžiamojo proceso kodeksuose ir panašiuose dokumentuose. Čia bus paminėti tik keli pavyzdžiai, nes kodeksų straipsniai skirtingose šalyse dažnai būna panašūs.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas nustato pagrindinius teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose principus. Jame garantuojama, kad kiekvienas įtariamasis ar kaltinamas nusikalstama veika turi teisę gintis asmeniškai ar per advokatą. Jei asmuo neturi pakankamai lėšų advokato išlaidoms padengti, jis turi teisę gauti nemokamą teisinę pagalbą pagal valstybės garantuojamos teisinės pagalbos procedūras reglamentuojančius įstatymus (44 straipsnis).

Kodeksas nustato advokato teises ir pareigas (48 straipsnis). Jame numatyta, kad sulaikytam įtariamajam suteikiama galimybė susitikti su advokatu nuo arešto arba iki pirmosios apklausos momento (50 straipsnis). Kodekse išvardyti atvejai, kada advokato dalyvavimas yra privalomas (51 straipsnis). Jis taip pat įpareigoja atitinkamas valdžios institucijas užtikrinti, kad advokatas dalyvautų tais atvejais, kai tas dalyvavimas yra privalomas, arba informuoti asmenį apie nemokamos teisinės pagalbos galimybę tuo atveju, kai situacija nereikalauja privalomo advokato dalyvavimo (50 straipsnis).

Lenkijoje svarbūs teisinės pagalbos klausimai taip pat reglamentuojami Baudžiamojo proceso kodekse. Pagal Baudžiamojo proceso kodekso 78 straipsnio 1 dalį, kaltinamieji, neturėdami pasirinkto gynėjo, gali reikalauti, kad jiems būtų paskirtas viešasis gynėjas, jei kaltinamieji tinkamai įrodys, kad nėra pajėgūs padengti gynybos išlaidų, nepažeidžiant jų gebėjimo išlaikyti save ir savo šeimą. Baudžiamojo proceso kodeksas reglamentuoja, kada teisėtas kaltinamojo atstovavimas yra privalomas. Be to, kodekse numatyta, kad jei kaltinamasis nepakankamai moka lenkų kalbą, jis turi teisę į nemokamą vertėjo pagalbą.

Teisės aktai, konkrečiai susiję su teisine pagalba

Daugelis šalių, kuriose buvo atlikti tyrimai, priėmė specialų teisinės pagalbos reguliavimo įstatymą. Tokie įstatymai kodifikuoja atitinkamas normas ir nustato pagrindines teisinės pagalbos administravimo ir teikimo taisykles.

Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas²⁴ yra specialiai skirtas teisei pagalbai. Įstatymas nustato teisinės pagalbos principus, pareiškėjų pareigas, reglamentuoja teisinės pagalbos valdymą (institucijas ir jų pareigas), teisinės pagalbos teikimo sąlygas (reikalavimus atitinkančius asmenis ir reikalingus dokumentus, išlaidų padengimą), pirminės ir antrinės teisinės pagalbos teikimą. Kalbant apie antrinę teisinę pagalbą, įstatymai nustato advokato parinkimo tvarką ir teisinę pagalbą teikiančių advokatų įkainius, teisinės pagalbos teikimo tvarką, teisinės pagalbos teikimo baudžiamosiose bylose ypatumus, nuostatas dėl teisinės pagalbos tarpvalstybinėse bylose.

Albanijoje toks specialus įstatymas yra įstatymas Nr. 111/2017. Juo siekiama sukurti veiksmingos ir vienodos nemokamos teisinės pagalbos organizavimo ir teikimo sistemą visiems asmenims, suteikiant jiems galimybę kreiptis į teismą užtikrinant tinkamą dalyvaujančių valstybės institucijų organizavimą, administravimą ir veikimą, taip pat užtikrinant profesionalias, kokybiškas, veiksmingas ir naudingas teisinės pagalbos paslaugas.

Ispanijoje pagrindinis teisinę pagalbą reglamentuojantis įstatymas yra Teisinės pagalbos įstatymas, taip pat 2003 m. liepos 25 d. Karališkuoju dekretu 996/2003 patvirtinami ir nemokamos teisinės pagalbos reglamentai. Pirmasis nustato šios teisės turinį, jos taikymo sritį, jos pripažinimo ir taikymo tvarką bei už jos valdymą atsakingus organus, o antrasis toliau plėtoja kai kurias Teisinės pagalbos įstatyme įtvirtintas sąvokas.

²⁴ Ankstesnė įstatymo versija (be naujausių pakeitimų): Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba. Prieiga per internetą: <https://vgpt.lrv.lt/lt/teisine-informacija/teises-aktai>.

Vengrijoje 2003 m. LXXX įstatymu dėl teisinės pagalbos socialiai remtiniems asmenims užtikrinama teisė kreiptis į teismą, todėl jie, gindami savo teises ir sprenddami teisinius ginčus, gali gauti profesionalias teisines konsultacijas ir būti atstovaujami teisme.

Vyriausybės nutarimai ir ministrų aktai

Daugelyje šalių teisė į teisinę pagalbą ir jos įgyvendinimas yra plėtojamas priimant įvairius vyriausybės, ministerijų aktus arba priimant konkrečių įstaigų sprendimus.

Lietuvoje yra keli Vyriausybės nutarimai, reglamentuojantys teisinės pagalbos teikimą, pavyzdžiui, nustatantys tvarką, pagal kurią apskaičiuojamas ir mokamas teisinės pagalbos advokatų atlyginimas; arba nustatantys pajamų ir turto lygius, siekiant įvertinti tinkamumą gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Be to, teisingumo ministras priėmė nemažai įsakymų teisinės pagalbos srityje. Pavyzdžiui, šie dokumentai nurodo, kurie advokatai gali teikti antrinę teisinę pagalbą, pateikia sutarčių su teisinės pagalbos advokatais pavyzdžių, kreipimosi dėl teisinės pagalbos formas, nustato rekomenduojamą advokato, teikiančio antrinę teisinę pagalbą, atrankos tvarką tais atvejais, kada advokato atstovavimas privalomas, ir kt.

Albanijoje galioja ministerijų lygiu priimti teisės aktai, reglamentuojantys teisminių išlaidų apmokėjimo taisykles ir procedūras (Instrukcija Nr. 6, 2019 m. rugpjūčio 20 d.), taip pat patvirtinantys nuostatus dėl privalomosios gynybos garantavimo taisyklių ir gynėjo paskyrimo iš advokatų, teikiančių antrinės teisinės pagalbos paslaugas baudžiamajame procese, sąrašo, remiantis rotacijos principu (Aukščiausiosios prokuratūros tarybos sprendimas Nr. 231, 2019 m. lapkričio 12 d.); paminėtini ministro įsakymai dėl patvirtinimo kriterijų ir metodikos, kuriais vertinama teisinės pagalbos paslaugų teikimo kokybė, bei dėl stebėsenos procedūrų, kurias atlieka Nemokamos teisinės pagalbos paslaugų direktoratas (įsakymas Nr. 531, 2019 m. lapkričio 25 d.).

Vengrijoje Vyriausybės nutarimas Nr. 421/2017 (XII. 19.) dėl teisinės pagalbos teikiamų paslaugų patvirtinimo, teikimo ir išlaidų apmokėjimo detalizuoja, kaip teisingai įgyvendinti Teisinės pagalbos įstatymo taisykles.

3.2. Konkretus teisinės pagalbos teikimo įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams reglamentavimas

2012 m. JT principai ir gairės

11 principas. Teisinė pagalba vaiko interesų labui

58. Valstybės turėtų imtis tinkamų priemonių, siekdamos sukurti vaikams palankias ir vaikams pritaikytas teisinės pagalbos sistemas, atsižvelgdamos į besikeičiančius vaikų gebėjimus ir poreikį rasti tinkamą pusiausvyrą tarp vaiko interesų ir vaikų teisės būti išklaustiems teismo procese, įskaitant:

(b) *Sukurti tokią teisinę pagalbą reglamentavimą ir tokią politiką, kuriuose būtų aiškiai atsižvelgiama į vaiko teises ir specialiuosius jų vystymosi poreikius, įskaitant teisę į teisinę ar kitokią tinkamą pagalbą rengiantis ir pristatant jo gynybą; teisę būti išklausytam visuose su juo susijusiuose teismo procesuose; standartinės interesų nustatymo procedūras; privatumą ir asmens duomenų apsaugą; ir teisę būti svarstomam dėl diversijos taikymo.*

Įtariamų ir kaltinamų vaikų teisei pagalbai turi būti skiriamas ypatingas dėmesys nacionaliniuose baudžiamojo proceso įstatymuose ir susijusiuose dokumentuose. Pavyzdžiui, labai dažnai dėl nusikaltusių nepilnamečių pažeidžiamumo valstybės nustato privalomą vaikų gynybą ir netaiko išteklių testo.

Tyrimo metu išanalizuotose jurisdikcijose pasitaiko specialių įstatymų jaunimui, bet dažniausiai konkrečios nuostatos dėl įtariamų ir kaltinamų vaikų aptinkamos bendruosiuose įstatymuose. Pabrėžtina, kad nė vienoje iš analizuotų valstybių neradome įstatymo ar kito dokumento, kuris reglamentuotų teisinę pagalbą vien tik vaikams.

Instrumentai, sukurti specialiai vaikų baudžiamajam teisingumui

Kelios tyrimo metu išanalizuotos Europos valstybės priėmė specialius vaikų justicijos įstatymus.

Čekijos Respublikoje nepilnamečių justicijos įstatymas įgyvendina Direktyvą 2016/800 ir reglamentuoja vaikų baudžiamąją atsakomybę, priemones, nustatytas dėl nusikalstamo elgesio, procedūras bei sprendimų priėmimą atitinkamais klausimais. Nepilnamečių justicijos įstatymas gali būti laikomas visapusišku teisinės pagalbos vaikams reglamentavimo pavyzdžiu tiek baudžiamojo proceso metu, tiek jam pasibaigus.

Panašiai **Vokietijos** Jaunimo teismų įstatymas (vok. *Jugendgerichtsgesetz*) reglamentuoja daugumą formalių vaikams taikomų baudžiamosios teisės nuostatų. Šis įstatymas baudžiamosiose bylose gali būti taikomas ne tik vaikams, bet ir asmenims iki 21 metų, atsižvelgiant į jų psichinę brandą. Kalbant apie teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose, Vokietijos Jaunimo teismų įstatymas taip pat nustato privalomos gynybos atvejus.

Lenkijoje Nepilnamečių bylų proceso įstatymas reglamentuoja su vaikais susijusį baudžiamąjį procesą. Jame numatytos procesinės garantijos kaltinamiems vaikams. Be kita ko, įstatymas numato, kad vaikas turi teisę į gynybą, įskaitant teisę naudotis advokato pagalba ir teisę atsisakyti atsakyti į klausimus ar atsakyti tik į atskirus klausimus. Apie šias teises jam turėtų būti pranešta prieš posėdį.

Švedijoje taip pat yra įstatymas su specialiomis nuostatomis dėl įtariamų ir kaltinamų vaikų ir jaunimo (iki 21 metų). Jis vadinamas Įstatymu, kuriame yra specialių nuostatų, susijusių su nepilnamečiais nusikaltėliais. Šis įstatymas numato, kad įtariamajam, kuris nėra sulaukęs 18 metų, skiriamas valstybinis gynėjas, nebent akivaizdu, kad gynėjo poreikio nėra. Įstatymas numato, kad vienas pagrindinių principų yra tai, jog valstybinis gynėjas turi būti paskirtas ankstyvoje stadijoje, kai tik vaikas įtariamasis padaręs nusikaltimą. Valstybės gynėjui moka valstybė, todėl jo paslaugos yra teisinės pagalbos sistemos dalis. Tik tada, kai akivaizdu, kad

vaikui nereikia valstybinio gynėjo, tokio gynėjo skirti nereikia. Tokiu atveju vaikas gali kreiptis dėl teisinės pagalbos remdamasis bendruoju įstatymu – Teisinės pagalbos įstatymu.

Albanijoje Vaikų baudžiamojo teisingumo kodeksas buvo priimtas 2017 m. Šiuo teisiniu instrumentu baudžiamosios justicijos sistemą siekiama pritaikyti vaiko poreikiams. Tai apima teisę kreiptis į teismą ir teisinę gynybos priemones, apsaugą, švietimą ir asmenų rehabilitaciją. Teisinė pagalba įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams nėra priklausoma nuo jokios ekonominės ir finansinės padėties, o gynyba yra privaloma. Valstybė garantuoja ir visiškai apmoka įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams, taip pat nukentėjusiems vaikams ir liudytojams visas paslaugas, nurodytas Vaikų baudžiamojo teisingumo kodekse, t. y. teisinę paslaugas, psichologinę pagalbą, vertėjų žodžiu paslaugas. Kodekse taip pat pripažįstama vaiko teisėto atstovo (tėvų / teisėtų globėjų) teisė savarankiškai pasirinkti ir paskirti advokatą atsižvelgiant į savo vaiko interesus.

Bendrieji instrumentai, kurių nuostatos skirtos vaikų teisinei pagalbai

Daugelyje tirtų šalių teisinė pagalba vaikams reglamentuojama tų pačių teisinių instrumentų, kaip ir teisinė pagalba suaugusiesiems. Nepaisant to, dažnai tokiuose instrumentuose yra nuostatų, nukreiptų į teisinės pagalbos vaikams ypatumus.

Lietuvoje nėra įstatymų ar politinių dokumentų, konkrečiai susijusių su teisine pagalba vaikams. Vis dėlto tam tikru mastu apie teisinę pagalbą vaikams kalbama bendruosiuose teisės aktuose. Baudžiamojo proceso kodeksas numato privalomą advokato dalyvavimą nagrinėjant bylas, kai įtariamasis ar kaltinamasis yra vaikas. Vaiko teisė atsisakyti advokato yra ribojama: ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas neprivalo priimti vaiko advokato atsisakymo. Jei įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis ar nukentėjęs yra vaikas, teisėti jo atstovai gali dalyvauti procese ir ginti vaiko interesus, nebent tai prieštarautų jo interesams. Kodekse taip pat išvardytos vaiko atstovo teisės ir pareigos. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas numato, kad įtariamais ir kaltinamais vaikais turi teisę gauti antrinę teisinę pagalbą, neatsižvelgiant į turto ir pajamų dydį.

Belgijoje keliuose dokumentuose konkrečiai minima teisinė pagalba vaikams. Karališkajame dekrete, nustatančiame galimybes gauti visiškai nemokamą arba iš dalies mokamą antrinio lygio teisinę pagalbą ir pagalbą teisme, nurodoma, kad vaikas turi teisę į visiškai nemokamą teisinę pagalbą. Belgijos vokiečiųkalbių ir prancūzųkalbių advokatų asociacijos Etikos kodekse teisinė pagalba vaikams minima nuostatuose, bendrai reglamentuojančiuose jaunimo advokato vaidmenį ir padėtį, advokato pasirinkimą ir jo keitimą, advokato nepriklausomumą nuo teisėtų atstovų; profesinę paslaptį bei interesų konfliktą, atstovaujant vaikui ir jo teisėtiems atstovams. Minėtas kodeksas taip pat nustato taisykles, susijusias su advokato atstovavimu policijos apklausoje. Be to, jame konkrečiai kalbama apie teisinės pagalbos vaikams organizavimą, vykdomą advokatų asociacijos jaunimo skyriuose, advokato mokymus ir sąlygas norint tapti jaunimo skyriaus nariu, taip pat yra nustatyta sąlyga, kad vaikui paskirtas advokatas pirmiausia turi būti jaunimo skyriaus narys. Konkrečius teisinės pagalbos vaikams aspektus taip pat aptaria Antrinio lygio teisinės pagalbos sąvadas.

Panaši situacija yra **Prancūzijoje**, kur nėra specialių teisinių instrumentų, tačiau vaikai yra laikomi ypatinga grupe, dažnai reikalaujančia palankesnių sąlygų taikymo. Teisinė pagalba vaikams teikiama nekeltant gyvenamosios vietos sąlygų ar kitų sąlygų, susijusių su jo namų ūkio turimais ištekliais.

3.3. Teisinės pagalbos suteikimo sąlygos, išteklių ir pagrįstumo testai

Teisė į teisinę pagalbą yra konstitucinė teisė ir tai yra teisinės valstybės išdava. Kiekviena Europos šalis turi teisinę pareigą teikti antrinę teisinę pagalbą asmeniui, kuris atitinka nacionalinės teisės nustatytus reikalavimus.

Lietuvoje antrinę teisinę pagalbą, besiremiant išteklių ir pagrįstumo testais, gali gauti visi Lietuvos ir kitų ES valstybių narių piliečiai, taip pat kiti fiziniai asmenys, teisėtai gyvenantys Lietuvoje ir kitose ES valstybėse narėse, nurodyti Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 12 straipsnyje. Tam tikrais atvejais taikomas tik pagrįstumo testas, kitais atvejais reikia atitikti abu kriterijus. Šiame straipsnyje išvardyti asmenys, kuriems turėtų būti suteikta antrinė teisinė pagalba neįvertinus jų finansinės padėties, pavyzdžiui: įtariamai ar kaltinami vaikai, asmenys, kuriems paskirta socialinė pašalpa, asmenys, išlaikomi stacionariose socialinės globos įstaigose, asmenys, kuriems diagnozuotas sunkus neįgalumo lygis, ir pan. Visomis kitomis aplinkybėmis taikomas išteklių testas. 2020 m. nemokamas atstovavimas buvo suteiktas Lietuvos piliečiams, kurių metinės pajamos neviršijo 4710,32 EUR (arba 392,53 EUR per mėnesį). Jei metinės pajamos siekė tarp 4710,32 ir 7065,48 EUR, asmuo turėjo padengti 50 % teisinės pagalbos išlaidų.

Daugelyje Europos šalių, kuriose buvo atliktas tyrimas (pvz., **Austrijoje, Suomijoje, Belgijoje, Ispanijoje**), modelis yra panašus, nors išteklių testo taikymas skiriasi, nes taikomi skirtingi finansiniai standartai. Asmenų, turinčių teisę į teisinę pagalbą remiantis vien pagrįstumo testais, kategorijos taip pat yra panašios. Teisinės pagalbos prieinamumas nėra sąlygojamas pilietybės ar gyvenamosios vietos statuso. Tai reiškia, kad teisinė pagalba paprastai garantuojama piliečiams; užsienio piliečiams ar asmenims be pilietybės, laikinai gyvenantiems tam tikroje šalyje; asmenims, turintiems nuolatinę gyvenamąją vietą kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje; asmenims, turintiems teisę gauti teisinę pagalbą pagal tarptautinius susitarimus.

Kalbant apie išteklių testus, analizuojamose Europos šalyse valstybės apmokama teisinė pagalba teikiama asmenims, kuriems reikia ekspertų pagalbos teisiniais klausimais ir kurie dėl savo ekonominės padėties negali padengti proceso išlaidų. Nacionaliniai įstatymai paprastai nustato specialias finansinės padėties vertinimo taisykles ir tam tikras specifines ribas.

Pavyzdžiui, **Belgijoje** asmuo turi įrodyti, kad jo grynosios mėnesinės pajamos yra mažesnės nei 1226 EUR. Asmenys, turintys išlaikytinių ar gyvenantys namų ūkyje, turi įrodyti, kad namų ūkio grynosios mėnesio pajamos yra mažesnės nei 1517 EUR. **Suomijoje**, skaičiuojant turimas lėšas (t. y. per mėnesį disponuojamas lėšas), atsižvelgiama į pareiškėjo pajamas, išlaidas ir išlaikymo įsipareigojimus. Nustatant turimas lėšas, kiekvienam pareiškėjo namų ūkiui priklausančiam nepilnamečiam vaikui daromos išskaitos (300 EUR). Apskaičiuojant

atsižvelgiama į pareiškėjo sutuoktinio, sugyventinio ar registruoto partnerio pajamas, nors tai netaikoma tais atvejais, kai sutuoktiniai yra besiskiriantys arba gyvenantys atskirai (angl. *separated permanently due to estrangement*). Vienam asmeniui, gaunančiam iki 600 eurų lėšų, teisinė pagalba būtų visiškai nemokama. Vienam asmeniui, kurio turimos lėšos viršija 1300 EUR, nemokama teisinė pagalba teikiama nebus.

Vengrijoje valstybė moka už teisinės pagalbos paslaugas, jei asmens grynos mėnesinės pajamos neviršija dabartinės visos senatvės pensijos išmokų dydžio (28 500 HUF, apie 81 EUR) ir asmuo neturi jokio turto. **Prancūzijoje**, vertinant išteklius, taip pat atsižvelgiama į prašymą suteikti teisinę pagalbą teikiančio sutuoktinio ir asmenų, paprastai gyvenančių pareiškėjo namų ūkyje, turimus išteklius, išskyrus atvejus, kai bylinėjimasis vyksta tarp sutuoktinių ar asmenų, paprastai gyvenančių tame pačiame namų ūkyje. Pajamų viršutinės ribos kasmet peržiūrimos pagal vartotojų kainų indeksą, išskyrus tabaką. 2020 m. vienišas bevaikis asmuo turėjo gauti mažiau nei 1043 EUR per mėnesį tam, kad galėtų pretenduoti į visiškai nemokamą teisinę pagalbą, ir mažiau nei 1564 EUR per mėnesį – iš dalies mokamą teisinę pagalbą.

Pažymėtina, kad kai kurios šalys taip pat nusistato teisinės pagalbos išlaidų susigrąžinimo taisykles tiems atvejams, jeigu pasikeičia gavėjo finansinė padėtis arba jei vėliau teisinės pagalbos gavėjas yra nuteisiamas. Pavyzdžiui, **Austrijoje**, jei per trejus metus nuo ginčo pabaigos finansinė pareiškėjo padėtis pasikeičia pareiškėjo naudai, suma už sumokėtą teisinę pagalbą gali būti susigrąžinta.

Kalbant apie *pagrįstumo kriterijus* („kai to reikalauja teisingumo interesai“), tais atvejais, kada šie yra taikomi, teisinės pagalbos suteikimas yra susietas su asmens, prašančio teisinės pagalbos, statusu ir ypatumais arba su nusikalstamos veikos sunkumu. Jei įstatymai nurodo asmenis, kurių pagrįstumo testas laikomas įvykdytu automatiškai, į tokį sąrašą dažnai patenka įtariamai ir kaltinami vaikai.

Pavyzdžiui, **Albanijoje** įstatymai numato skirtingas grupes kaip specialias kategorijas, kurios gali gauti teisinės pagalbos paslaugą vadovaujantis jų turimu statusu, pvz., amžiumi ar būkle (nusikaltimų aukų grupė, žmonės, turintys psichikos sutrikimą, negalia, ribotai veiksnius ir pan.). **Belgijoje** vaikai turi teisę į nemokamą teisinę pagalbą pateikus asmens tapatybės kortelę ar bet kokią kitą dokumentą, patvirtinantį jo ar jos statusą (jiems taikoma nenuginčijama nepasiturinčiojo asmens prezumpcija). Be to, jei nusikaltęs asmuo sulaukė 18 metų, tačiau nusikaltimo padarymo metu buvo vaikas, jam vis tiek teikiama nemokama teisinė pagalba tomis pačiomis sąlygomis kaip ir bet kuriam kitam vaikui.

Vokietijoje privalomos teisinės pagalbos atvejai yra išvardyti Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse (vok. *Strafprozessordnung*). Jame numatyta, kad gynėjų dalyvavimas yra privalomas, jei, pavyzdžiui, kaltinamasis kaltinamas padaręs sunkų nusikaltimą, vyksta prevencinio sulaikymo procedūros, pagrindinis pirmosios instancijos posėdis vyksta aukštesniame apygardos teisme arba apygardos teisme ir kt. **Vengrijoje** pagal Teisinės pagalbos įstatymą kai kurie asmenys automatiškai laikomi nepasiturinčiais (pvz., vaikai, benamiai, pabėgėliai) ir jie neprivalo įrodyti, kad jų finansinė padėtis yra žemesnė už Teisinės pagalbos įstatyme nustatytą ribą. **Lenkijoje**, analogiškai, vaikai paprastai turi teisę gauti teisinę pagalbą, nes baudžiamajame procese juos privalo ginti advokatas.

3.4. Teisinė pagalba vaikams, nukentėjusiems nuo nusikaltimo

Kadangi teisinė pagalba nusikaltusiems vaikams bus analizuojama vėlesniuose skyriuose, šioje vietoje turėtume tik trumpai aptarti vaikų, tapusių nusikaltimų aukomis, teisę į teisinę pagalbą.

Vadovaudamosi Direktyva dėl nusikaltimų aukų, valstybės narės užtikrina, kad aukos galėtų gauti teisinę pagalbą, jeigu turi šalies baudžiamajame procese statusą. Sąlygos ar procesinės normos, pagal kurias aukos gali gauti teisinę pagalbą, nustatomos nacionalinėje teisėje (13 straipsnis)²⁵. Visose tyrimo metu apžvelgtose jurisdikcijose vaikams, nukentėjusiems nuo nusikaltimo, užtikrinama teisė į teisinę pagalbą.

Lietuvoje nusikaltimų aukos turi teisę į teisinę pagalbą, tai tam tikrais atvejais virsta privalomu atstovavimu. Vaikams privalomai turi atstovauti advokatas, t. y. jie turi teisę į antrinę teisinę pagalbą, neatsižvelgiant į jų turtą ir pajamas, jeigu šie vaikai yra nukentėję nuo nusikalstamų veikų, nukreiptų prieš žmogaus sveikatą, laisvę, seksualinę laisvę, nusikalstamų veikų prieš vaiką ir šeimą, moralę ir kitose baudžiamosiose bylose, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras (motyvuota nutartimi) ar teismas (įsakymu) pripažįsta, kad teisinis atstovavimas yra būtinas.

Belgijoje vaikams, nukentėjusiems nuo nusikaltimo, taip pat taikoma nenuginčijama nepasiturinčio asmens prezumpcija. Ši taisyklė suteikia jiems teisę gauti visiškai nemokamą antrinę teisinę pagalbą ir teisininko paslaugas, nes minėta pagalba nepriklauso nuo to, koks yra vaiko statusas procese. Jaunimo teisme privaloma atstovauti visiems vaikams, neatsižvelgiant į tai, ar jie yra kaltinami nusikaltimo padarymu, ar yra vaikai, kuriems gresia pavojus. Vaikams, nukentėjusiems nuo nusikaltimo, privalo talkinti advokatas.

Albanijoje nukentėjusį vaiką teismo proceso metu turi teisę ginti advokatas, pasirinktas iš atitinkamo Nacionalinių advokatų rūmų sudaryto sąrašo. Nukentėjusiems vaikams taip pat teikiamos kitos nemokamos paslaugos, įskaitant psichosocialinę pagalbą, medicinos pagalbą, vertimo žodžiu paslaugas.

Tačiau reikėtų paminėti, kad kai kuriais atvejais pasirenkamas šiek tiek kitoks modelis, taip pat yra įvairių variacijų, kada numatomas privalomas atstovavimas. Pavyzdžiui, **Airijoje** aukoms nėra atstovaujama teisminiuose procesuose, kaltinimą teikia prokuratūros vadovas, o ne auka.

Italijoje vaikai, nukentėję nuo tam tikrų nusikaltimų (pvz., smurto artimoje aplinkoje ar vaikų prostitucijos aukos), turi teisę naudotis teisinės pagalbos sistema, net jei jie neatitinka pajamų reikalavimų. Kadangi nuo nusikaltimo nukentėjusių vaikų pozicijai atstovauja prokuroras, advokato dalyvavimas nėra privalomas. Jei nukentėjusysis nusprendžia reikalauti atlyginti dėl nusikaltimo patirtą žalą, taip pat paskiriamas individualus advokatas (tačiau tai nėra privaloma).

²⁵ 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtinausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, 57–73 // EUR-Lex. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>.

REIKALAVIMAI TEISINĖS PAGALBOS TEIKĖJAMS

Valstybės taiko skirtingus teisinės pagalbos teikimo modelius. Tai gali apimti valstybės gynėjus, privačius advokatus, teisininkus pagal sutartis, *pro bono* schemas, advokatų asociacijas, advokatų padėjėjus ir kitus.

JT Vaiko teisių komitetas bendrajame komentare Nr. 24 nagrinėjo vaiko teises vaikų teismo nagrinėjimo procese. Įdomu paminėti, kad šiame komentare pripažinta, kad pagal Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją „tinkama pagalba“ neapsiriboja teisės specialistais. Teisinę pagalbą taip pat gali teikti socialiniai darbuotojai, padėjėjai ar kiti asmenys, tačiau jie „turi turėti pakankamai žinių ir suprasti įvairius teisinius nepilnamečių justicijos proceso aspektus ir būti apmokyti dirbti su įtariamais ir kaltinamais vaikais“.

4.1. Profesionalai, turintys teisę teikti teisinę pagalbą nusikaltusiems vaikams

Tyrimo metu nustatyta, kad baudžiamosiose bylose antrinę teisinę pagalbą Europos šalyse gali teikti tik teisininkai (išskyrus atvejus, kai vadovaujamosi viešųjų gynėjų modeliu). 14 šalių, kuriose buvo atliktas tyrimas, teisininkas (advokatas) yra asmuo, įgijęs tinkamą teisinį išsilavinimą, turintis teisės magistro laipsnį akredituotame universitete. Norint tapti advokatu, reikia atlikti tam tikros trukmės praktiką, išlaikyti valstybinio lygio egzaminą bei būti įtrauktam į advokatūros registrą.

Europoje teisinė pagalba dažniausiai teikiama per privačių advokatų schemas. Daugelyje ES valstybių teisinę pagalbą teikia licencijuoti praktikuojantys teisininkai, dalyvaujantys valstybės finansuojamos teisinės pagalbos teikime. Taip yra Belgijoje, Lietuvoje, Olandijoje, Vokietijoje, Italijoje, Vengrijoje. Priklausomai nuo nacionalinio reglamentavimo, teisininkai teikia teisinę pagalbą kiekvienu atveju atskirai arba gali turėti ilgesnes teisinės pagalbos sutartis.

Šalyse, kuriose yra teisinę pagalbą administruojanti teisinės pagalbos institucija, teisinę pagalbą teikiantys teisininkai paprastai sudaro sutartis su teisinės pagalbos institucija. Kitais atvejais, kai teisinę pagalbą teikia teismai, advokatus skiria teismas arba prokuroras (pvz., Vokietijoje, Lenkijoje).

Kai kuriose šalyse teisinę pagalbą teikia valstybiniai gynėjai. Tokiais atvejais teisinės konsultacijas, pagalbą ir atstovavimą teikia teisininkai kaip samdomi darbuotojai arba gaunantys fiksuotą mėnesinį atlyginimą ar mokesį, dirbantys specializuotose tarnybose, kurias tiesiogiai ar netiesiogiai finansuoja nacionalinės ar federalinės vyriausybės, retais atvejais ir pilietinės visuomenės organizacijos ar NVO²⁶. Valstybinių gynėjų modelis yra labai paplitęs

²⁶ United Nations Office on Drugs and Crime, *Handbook on Ensuring Quality of Legal Aid Services in Criminal Justice Processes Practical Guidance and Promising Practices*, 18 (United Nations, Vienna, 2019), https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/HB_Ensuring_Quality_Legal_Aid_Services.pdf.

Amerikoje (pvz., Argentinoje ir Brazilijoje), jis aptinkamas ne tik kituose regionuose (pvz., Liberijoje, Izraelyje), tačiau tam tikru mastu ir Europoje. Valstybinė gynėjų institucija yra įstaiga, skirta tik kvalifikuotų teisinės pagalbos gavėjų teisiniams poreikiams tenkinti; joje dirba atlyginimus gaunantys valstybiniai gynėjai ar jų paskirti ir jiems pavaldūs kiti asmenys. Valstybinės gynėjų institucijos gali būti organizuojamos nacionaliniu, regioniniu ar miesto lygiu ir gali teikti teisinę pagalbą įvairiose jurisdikcijose²⁷.

Suomijos teisinės pagalbos sistema tarptautiniu mastu yra žinoma kaip mišrios teisinės pagalbos modelis. Suomijoje egzistuoja unikali dviguba sistema, kai teisinės pagalbos paslaugas teikia tiek valstybinės teisinės pagalbos advokatai, tiek privatūs advokatai. Teismo procese teisinę pagalbą siūlo viešosios teisinės pagalbos advokatai, advokatai ir kiti teisininkai, turintys teisę teikti teisinę pagalbą. Kitais klausimais teisinę pagalbą siūlo tik viešosios teisinės pagalbos advokatai. Todėl visi neteisininiai klausimai, tokie kaip teisinės konsultacijos ar dokumentų rengimas, kurie priklauso valstybės teisinės pagalbos tarnybų jurisdikcijai, yra sprendžiami viešosios teisinės pagalbos advokatų.

Valstybiniai teisinės pagalbos advokatai dirba valstybės teisinės pagalbos tarnybose. Paprastai tarnybos yra tose pačiose savivaldybėse kaip ir apylinkių teismai (23 taškai, kuriose yra apie 160 filialų). Valstybinės teisinės pagalbos tarnybose dirbantys advokatai yra kas mėnesį apmokami valstybės tarnautojai, kurie gali atlikti įvairias teisines funkcijas, pradedant teisinėmis konsultacijomis ir baigiant teismo procesais. Dauguma viešosios teisinės pagalbos advokatų turi *varatuomari* vardą, o tai reiškia, kad jie baigė teisminę stažuotę apygardos teisme ir įgijo teisėjo kvalifikaciją.

Nors advokatai, būdami profesionalūs teisiniai atstovai, yra pagrindiniai dalyviai, tačiau kai kuriose šalyse, kaip matyti Bendrajame komentare Nr. 24, galime aptikti kitų dalyvių, teikiančių teisinę pagalbą. Pavyzdžiui, **Vokietijoje** kaltinamajam vaikui gali būti paskirtas patarėjas (*Beistand*), jei vaikas dar nėra sulaukęs 18 metų ir jei aplinkybės neleidžia paskirti gynėjo. Formaliai patarėju gali būti paskirtas kiekvienas asmuo, įskaitant ne tik teisininką, bet ir šeimos narį, mokytoją, socialinį darbuotoją ar draugą. Svarbiausia, kad būtų užtikrinta, jog patarėjas turėtų vaiko pasitikėjimą²⁸. Faktinio teismo proceso arba pagrindinio posėdžio metu patarėjas turi teisę į gynėjo teises, tačiau jo paskirtis yra labiau palaikyti, nuraminti ir prižiūrėti, negu suteikti teisinę gynybą. Iš tiesų patarėjas turi tokias pačias teises į gynybą kaip ir advokatas, tačiau negali atstovauti vaikui, todėl jis įsikiša tik tais atvejais, kai gynyba nėra privaloma. Be to, Švedijoje asmuo, neturintis teisinio išsilavinimo, teoriškai gali teikti teisinę pagalbą, jei teismas pripažįsta jį tinkamu šiai misijai. Tai reiškia, kad teisinio išsilavinimo reikalavimas nėra privalomas, tačiau asmuo turi būti susipažinęs su teisine sritimi arba kaip nors praktikuojantis teisę.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ (Vokietija) „BeckOK/Noak, JGG“, 69 skirsnio 4 konstatuojamoji dalis ir „Eisenberg/Kölbel, JGG“, 69 skirsnio 6 konstatuojamoji dalis // beck-online. Prieiga per internetą: https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fkomm%2FEisenbergJGG_22%2Fcont%2FEisenbergJGG.Inhaltsverzeichnis.htm&anchor=Y-400-W-EISENBERGJGG&jumpType=Jump&jumpWords=EisenbergJGG.

4.2. Reikalavimai teisinės pagalbos teikėjams

Teisinė pagalba turėtų būti tinkamos kokybės. Taigi teisinės pagalbos advokatai turėtų būti profesionalūs ir turėti reikiamą kvalifikaciją, taip pat iš jų turėtų būti reikalaujama lankyti tęstinio mokymo ar specializuoto mokymo programas. Be to, jų darbas turėtų būti stebimas ir vertinamas, o dėl jų pateikti skundai turėtų būti nedelsiant iširti ir dėl jų priimti sprendimai.

Jungtinių Tautų Naudojimosi teisine pagalba baudžiamosios teisės sistemoje principai ir gairės reikalauja, kad valstybės turėtų įdiegtus mechanizmus, užtikrinančius, kad visi teisinės pagalbos teikėjai turėtų *išsilavinimą, pasiruošimą, įgūdžius ir patirtį*, tai koreliuotų su jų darbo pobūdžiu, įskaitant patirtį dirbant su įvairaus sunkumo nusikaltimais, taip pat išmanytų moterų, vaikų ir specialiųjų poreikių grupių teises ir poreikius.

2018 m. Tbilisio deklaracijoje teisinės pagalbos ekspertai pabrėžia būtinybę remti vaikams palankių teisinės pagalbos sistemų plėtrą siekiant teikti aukštos kokybės teisinę pagalbą vaikams. Deklaracijoje taip pat raginama sukurti veiksmingas teisinės pagalbos teikimo sistemas ir užtikrinti, kad teisinės pagalbos teikėjai turėtų būti praėję mokymus, turėtų reikiamą kvalifikaciją, patirtį ir priežiūrą tam, kad galėtų teikti kokybiškas teisinės pagalbos paslaugas. Šių paslaugų pagrindas yra tvirtas teisinių profesinių standartų, elgesio kodeksų ir etikos normų išmanymas, taip pat specializuotos teisinės pagalbos paslaugų pažeidžiamoms ir atskirtoms visuomenės grupėms, įskaitant vaikus, subtilybių supratimas.

JT Vaiko teisių komiteto Bendrajame komentare Nr. 24 numatyta, kad pagalbą teikiantis asmuo turi turėti pakankamai žinių apie teisinius vaiko baudžiamojo teisingumo proceso aspektus ir būti tinkamai apmokytas.

Bendrieji reikalavimai teisinės pagalbos teikėjams

Iš 14 šalių tyrimų, kuriais grindžiama ši apžvalga, galima spręsti, kad atitinkamos Europos šalys stengiasi atsižvelgti į minėtus tarptautinius standartus ir nustatyti reikalavimus, kurie užtikrintų tinkamą teisinės pagalbos teikėjų kvalifikaciją. Tačiau modeliai, pasirinkti tokiems standartams įgyvendinti, kiekvienoje šalyje skiriasi.

Be reikalavimo turėti advokato statusą ir būti įtrauktam į advokatūrą, dalis šalių nustatė papildomus reikalavimus teisinę pagalbą teikiantiems teisininkams.

Lietuvoje, jei advokatas siekia būti įtrauktas į advokatūros rengiamą advokatų, kurie nuolat teikia teisinę pagalbą, sąrašą (tokiu atveju teisinė pagalba yra pagrindinis advokato darbas pagal sutartį su valstybės garantuojama teisine pagalba tarnyba), jis turi išlaikyti specialų egzaminą. Pirmoji egzamino dalis yra susijusi su pagrindinėmis teisės žiniomis (konstitucine teise, tarptautine viešąja bei privatinė teise ir kt.) bei su konkrečiomis teisės sritimis, kuriose kandidatas ketina teikti teisinę pagalbą. Antroji egzamino dalis yra „privalumų įvertinimas“. Šiame etape komisija vertina kandidato profesines ir asmenines savybes, jo motyvaciją teikti

antrinę teisinę pagalbą, profesinę patirtį, mokslinę veiklą ir kitus įgūdžius bei gebėjimus, kurie gali būti naudingi teikiant teisinę pagalbą.

Pavyzdžiui, **Paryžiuje**²⁹, norint būti įtrauktam į teisininkų, galinčių teikti teisinę pagalbą, sąrašą, kandidatai pirmiausia turi išklausti kursą apie teisinės pagalbos organizavimo įstatymą³⁰. Be to, teisininkas taip pat privalo lankyti kasmetinius 6 valandų mokymo kursus visose pasirinktose teisinės pagalbos srityse (šeimos, darbo, komercinės teisės ir kt.). **Italijoje**, be reikalavimo būti advokatu, įregistruotu Italijos advokatų asociacijoje, asmuo turi turėti profesinės patirties ir per pastaruosius 5 metus neturėti drausminių nuobaudų.

Specialūs reikalavimai teisinės pagalbos teikėjams, teikiantiems teisinę pagalbą vaikams

2012 m. JT principai ir gairės

11 principas. Teisinė pagalba vaiko interesų labui

58. Valstybės turėtų imtis tinkamų priemonių, siekdamas sukurti vaikams palankias ir vaikams pritaikytas teisinės pagalbos sistemas, atsižvelgdamos į besikeičiančius vaikų gebėjimus ir poreikį rasti tinkamą pusiausvyrą tarp vaiko interesų ir vaikų teisės būti išklaustiems teismo procese, įskaitant:

a) kurti, kur įmanoma, specialius mechanizmus, skirtus skatinti specializuotą teisinę pagalbą vaikams bei paskatinti vaikams palankios teisinės pagalbos integravimą į bendruosius ir nespecializuotus mechanizmus.

Daugelis visoje Europoje galiojančių teisės aktų reikalauja visų asmenų, dirbančių su įtariamais ir kaltinamais vaikais, įskaitant teisininkus, teisėjus, prokurorus, probacijos pareigūnus ir policijos pareigūnus, specializacijos.

Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, **Belgijoje, Suomijoje, Albanijoje, Italijoje ir Prancūzijoje**, norėdamas teikti teisinę pagalbą vaikams, advokatas turi būti įtrauktas į jaunimo advokatų sąrašą, t. y. specializuotis teikti teisinę pagalbą vaikams. Tokiais atvejais teisinės pagalbos biurui turi savo vidinį šioje srityje besispecializuojančių teisinės pagalbos teikėjų sąrašą.

Kai kuriose iš tų šalių šį sąrašą lengva pasiekti. Pavyzdžiui, **Suomijos** advokatų asociacija tvarko teisininkų ir jų kompetencijos sričių sąrašus. Pareiškėjas gali susisiekti su Suomijos advokatų asociacija³¹ arba pasinaudoti jų internetine paslauga, skirta advokatų paieškai, kad surastų teisininką, kuris specializuotųsi vaikų teisių srityje. Teisinės pagalbos teikėjų sąrašą taip pat galima lengvai rasti oficialioje **Vengrijos** ministerijos svetainėje³².

²⁹ Prancūzijos ataskaita orientuota į teisinės pagalbos teikėjus Paryžiuje, o Paryžiaus advokatūra yra didžiausia teisinės pagalbos teikėjų grupė Prancūzijoje, kurią sudaro 42 proc. advokatų, praktikuojančių šalyje 2019 m. // Ministère de la Justice, *STATISTIQUE SUR LA PROFESSION D'AVOCAT*. Prieiga per internetą: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/1_1_commentaire2019_avocats.pdf.

³⁰ (Prancūzija) 1991 m. liepos 10 d. įstatymas Nr. 91-647 ir 1991 m. gruodžio 19 d. jo įgyvendinimo dekretas Nr. 91-1266 // Legifrance. Prieiga per internetą: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000537611/>.

³¹ Žr.: www.findanattorney.fi

³² Žr.: <https://szakrendszer.im.gov.hu/nevjegyzeke/>
<https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/jogi-segitsegnyujtas>

Nors šie sąrašai egzistuoja, kitose šalyse jie yra ne taip lengvai prieinami. Tai pasakytina apie **Albaniją** ir **Belgiją**. Albanijoje apklausti advokatai atskleidė, kad nors specializuotų teisininkų, galinčių suteikti teisinę pagalbą vaikams, sąrašas yra išsiųstas Teisingumo ministerijai ir proceso organams (pvz., teismams, policijai), valdžios institucijos jį retai pasitelkia. Atrodo, kad advokatai į bylą skiriami ne pagal jų kompetenciją, o labiau atsižvelgiant į policijos pareigūnų ar teisėjų pageidavimą. Vaiko tėvai neturi prieigos prie specializuotų advokatų sąrašo.

Tačiau daugelyje šalių tokios specialios „jaunimo advokatų“ kategorijos nėra. Advokatai teikia teisinę pagalbą vaikams ir suaugusiesiems, tad nėra specializacijos pagal teisinės pagalbos paslaugų gavėjo amžių. Tai ypač pasakytina apie **Lietuvą, Vokietiją, Austriją, Čekiją, Airiją** ir **Lenkiją**. Nors tose šalyse yra daug praktikų, kurie turi vaikams atstovaujančių specialistų reputaciją, tačiau formalaus ar oficialaus specialistų, kurie specializuojasi teikti teisinę pagalbą vaikams baudžiamajame procese, sąrašo nėra.

Vis dėlto specializacija yra labai svarbi, nes suteikia specialų pasiruošimą. Daugybė projekto metu **Albanijoje, Lietuvoje** ir **Belgijoje** apklaustų specialistų mano, kad norint dirbti su nusikalstamas veikas padariusiais vaikais reikia specialių įgūdžių ir specialių žinių. Iš tikrųjų manoma, kad būtinas geras įstatymų išmanymas. Iš kitos pusės, kalbinti specialistai pabrėžė būtinybę ne tik gerai išmanyti vaikams taikomas procedūras, bet ir turėti žinių apie jaunimo teisės filosofiją, kuri labai skiriasi nuo baudžiamosios teisės suaugusiesiems, nes yra apsauginė, o ne represinė. Jie turi gerai išmanyti daugelį paauglystės ir nusikalstamumo temų. Kitas įgūdis, kuris dažnai buvo akcentuojamas šio tyrimo ataskaitose, yra psichologinės ir socialinės žinios, „žinojimas, kaip kalbėti su jaunais žmonėmis“, gebėjimas priversti vaiką išgirsti ir suprasti tave (bendravimas su paaugliais). Norėdami tai padaryti, kalbinti specialistai pabrėžė, kad būtina vartoti pritaikytą žodyną, turėti specialių tarpasmeninio bendravimo įgūdžių, leidžiančių teisininkams tiek išklausti vaikus, tiek su jais kalbėtis. Todėl specialistams, dirbantiems su vaikais, rekomenduojama taikyti pagrindinius socialinio darbo su tais jaunuoliais principus; ypač pagarbą, išklaušymą ir priėmimą.

4.3. Teisinės pagalbos teikėjų mokymai

2012 m. JT principai ir gairės

11 principas. Teisinė pagalba vaiko interesų labui

58. Valstybės turėtų imtis tinkamų priemonių, siekdamos sukurti vaikams palankias ir vaikams pritaikytas teisinės pagalbos sistemas, atsižvelgdamos į besikeičiančius vaikų gebėjimus ir poreikį rasti tinkamą pusiausvyrą tarp vaiko interesų ir vaikų teisės būti išklaustytiems teismo procese, įskaitant:

d) skatinti standartines teisinės pagalbos mokymo programas. Vaikams atstovaujantys teisinės pagalbos teikėjai turėtų būti mokomi ir išmanyti vaiko teises ir susijusius klausimus, jiems

turėtų būti teikiami nuolatiniai ir išsamūs mokymai bei jie turėtų gebėti bendrauti su vaikais jų supratimo lygiu. Visi teisinės pagalbos teikėjai, dirbantys su vaikais ir jų labui, turėtų praeiti bendro lygio tarpdisciplininius mokymus apie skirtingų amžiaus grupių vaikų teises ir poreikius bei apie jiems pritaikytas procedūras, taip pat mokymus apie psichologinius ir kitus vaikų raidos aspektus, ypatingą dėmesį skiriant mergaitėms ir mažumų ar čiabuvių grupių vaikams, ir apie galimas priemones, skirtas įtariamam ir kaltinamam vaiko gynybai ir apsaugai skatinti.

13 principas. Teisinės pagalbos teikėjų kompetencija ir atsakingumas

37. Valstybės turi įdiegti mechanizmus, užtikrinančius, kad visi teisinės pagalbos teikėjai turėtų išsilavinimą, pasiruošimą, įgūdžius ir patirtį, tai koreliuotų su jų darbo pobūdžiu, įskaitant patirtį dirbant su įvairaus sunkumo lygio nusikaltimais, taip pat išmanytų moterų, vaikų ir specialiųjų poreikių grupių teises ir poreikius.

Pekino taisyklėse teigiama, kad „mokymai, kvalifikacijos kėlimo kursai ir kiti tinkami mokymo būdai turi būti naudojami nustatant ir palaikant būtiną visų darbuotojų, nagrinėjančių vaikų atvejus, profesinę kompetenciją“.

Europos Tarybos Ministrų Komiteto (CoE) gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo pabrėžiama tinkama teisininkų mokymų svarba. Jame numatyta, kad vaikams atstovaujantys advokatai turėtų būti nuolat nuodugnai mokomi ir turėtų gebėti bendrauti su vaikais jų supratimo lygiu (IV, D, 2 39 p.). Rekomenduojama sukurti specializuotą jaunimui atstovaujančių advokatų sistemą, nepamirštant paisyti vaiko teisės nevaržomai pasirinkti advokatą (IV, D, 2 104 p.).

ES direktyvoje 2016/1919 dėl teisinės pagalbos pabrėžiamas tinkamas personalo, dalyvaujančio priimančiam sprendimams dėl teisinės pagalbos vaikams, mokymas ir jų gebėjimas patenkinti specifinius vaiko poreikius.

JT Vaiko teisių komitetas Bendrajame komentare Nr. 24 taip pat pabrėžia, kad pagrindinė sąlyga norint tinkamai ir veiksmingai įgyvendinti vaiko teises yra asmenų, dalyvaujančių vykdant vaiko teisingumą, kokybiškas darbas. Profesionalų, įskaitant vaiko atstovus, mokymai yra labai svarbūs ir turėtų vykti sistemingai ir nuolat. „Tokie specialistai turėtų gebėti dirbti tarpdisciplininėse komandose ir būti gerai informuoti apie fizinį, psichologinį, psichinį ir socialinį vaikų ir paauglių vystymąsi, taip pat apie labiausiai marginalizuotų vaikų specialiuosius poreikius.“

UNODC Teisinės pagalbos paslaugų kokybės užtikrinimo baudžiamojo teisingumo procesuose vadovas taip pat pakartoja, kad vaikų teisinės pagalbos teikėjai turėtų praeiti nuolatinius mokymus tose srityse, kurios yra svarbios atstovaujant vaikams.

Tinkamų teisinės pagalbos teikėjų mokymų reikalavimas reguliariai minimas tarptautiniuose ir europiniuose instrumentuose bei dažnai laikomas teisinės pagalbos kokybės užtikrinimo priemone. Daugelyje Europos šalių buvo diskutuojama, kaip toks reikalavimas turėtų būti įgyvendinamas nacionaliniu lygiu. Kaip atskleidė tyrimas, valstybės pasirinko skirtingas strategijas ir požiūrius. Aiškumo sumetimais ši analizė suskirstyta į dvi dalis: pradinis mokymas (mokymai, kuriuos reikia praeiti, kad taptum teisinės pagalbos teikėju) ir nuolatinis mokymas (tolesnis tęstinis mokymas, reikalingas profesinėms žinioms ir įgūdžiams išlaikyti).

Pradiniai teisinės pagalbos teikėjų, ketinančių teikti teisinę pagalbą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, mokymai

Daugelyje Europos šalių galimybė veikti kaip teisinės pagalbos teikėjui priklauso nuo asmens įgyto išsilavinimo ir jo kvalifikacijos (kaip minėta anksčiau, paprastai Europos šalyse būtent teisininkas (advokatas) turi teisę teikti antrinę teisinę pagalbą). Šalyse, kuriose yra „jaunimo advokatų“ kategorija, įtraukimui į šią kategoriją dažnai taikomi specialūs pradinių mokymų reikalavimai, t. y. advokatas, ketinantis teikti teisinę pagalbą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, turėtų papildomai praeiti mokymus, įgyti reikalavimuose minimų žinių, būtinų darbui su teisinės pagalbos klientais vaikais.

Belgija, Prancūzija ir Italija gali būti pavyzdys šalių, kurios pasirinko privalomus pradinius teisininkų, teikiančių teisinę pagalbą vaikams, mokymus.

Kalbant apie pradinius mokymus **Belgijoje**, vokietakalbės ir prancūzakalbės advokatūros etikos kodeksas nurodo, kad advokatas, norėdamas būti įregistruotas jaunimo advokatų sąraše, privalo būti pripažintas vaikų teisės specialistu arba per trejus metus iki prašymo pateikimo sėkmingai baigęs CAPA kursų vaikų teisės kursą (-us) (tinkamumo verstis advokato profesija pažymėjimas, kurį turi gauti teisininkai), arba yra baigęs tęstinį vaikų teisės mokymą (per pastaruosius trejus metus gavęs 15 balų, iš jų bent 8 balus teisinių mokymų, vienas taškas atitinka apytiksliai vieną mokymų valandą).

Prancūzijos Vaikų teisių chartijoje numatyta, kad kiekvienoje advokatų asociacijoje turėtų būti specialiai parengtų jaunimo advokatų grupė. Tai sukuria nuoseklų daugiadisciplininį mokymą ir leidžia advokatūrai sukurti individualizuotą ir vaiko poreikiams pritaiktą gynybą³³. Šie mokymai yra privalomi ir nemokami.

Italijoje advokatai, teismo paskirti atstovauti vaikams baudžiamajame procese, yra įtraukiami į specialų advokatų sąrašą, kurį advokatūra parengia kiekvienai teismo įstaigai. Įtraukimo į tokį sąrašą reikalavimai yra tokie: (i) reguliarius teisininko darbas nepilnamečių teismuose; arba (ii) dalyvavimas advokatų mokymuose, susijusiuose su jaunimo teise ir jaunimo klausimais. Šie reikalavimai taikomi tik teismo paskirtiems advokatams, o visiems likusiems pagalbos teikėjams, dirbantiems pagal kitas sutartis, tokių reikalavimų nėra.

Lietuvoje, Čekijoje, Airijoje, Lenkijoje ir Švedijoje teisininkams, teikiantiems teisinę pagalbą vaikams, nėra keliami specialių mokymų reikalavimų. Taip pat nėra skirtumo tarp advokatų, teikiančių teisinę pagalbą vaikams ar suaugusiesiems. Yra tik savanoriški mokymai, kuriuos teisininkai gali pasirinkti, jei mano, kad tai būtina jų profesiniam tobulėjimui.

³³ (Prancūzija) Résolution pour une meilleure visibilité des avocats d'enfants (Nutarimas dėl geresnio vaikų advokatų matomumo) // Conseil national des barreaux. Prieiga per internetą: https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/10_cnb-recharte_2017-07-07_ldh_avocats-d-enfants-meilleure-visibilite-logo-chartefinal-p.pdf.

Nuolatiniai teisinės pagalbos teikėjų, teikiančių teisinę pagalbą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, mokymai

Kai kuriose šalyse, kur buvo atlikti tyrimai, advokatai, atstovaujantys įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, turi praeiti nuolatinius mokymus ir tokiu būdu nuolat atnaujinti savo žinias ir įgūdžius.

Belgijoje privaloma lankyti tokius nuolatinius mokymus. Toks reikalavimas paprastai taikomas visiems teisininkams, tačiau ypač svarbus tiems advokatams, kurie nori atstovauti vaikams. Šie privalo išlaikyti tam tikrą mokymo programos, susijusios su jaunimo advokatų teisės taikymu, valandų skaičių. Jei jaunimo advokatas nevykdo savo tęstinių mokymų įsipareigojimų, jis gali būti išbrauktas iš jaunimo advokatų sąrašo. Vokietakalbių ir prancūzakalbių advokatūros etikos kodeksas reikalauja, kad teisininkas kas trejus metus surinktų bent 18 jaunimo advokatų mokymų taškų (vienas taškas atitinka apytiksliai vieną mokymų valandą).

Belgijoje nuolatiniai mokymai gali būti įvairių formų, pavyzdžiui: ruošimasis kolokviumams ar dalyvavimas juose, verslo pietų debatai, seminarai, internetiniai seminarai, mokymai mokyklose, vizitai į viešą vaiko apsaugos įstaigą (įtariamų ir kaltinamų vaikų sulaikymo centrus) ir kt. Šios mokymų sesijos gali apimti įvairius klausimus, tokius kaip vaikų įstatymų reformų pristatymas, seksualinis nusikalstamumas, tėvystė, baudžiamoji vaikų teisė, tam tikri psichologiniai aspektai ir kt. Nors šiuos mokymus daugiausia organizuoja advokatūros, tačiau asociacijos, universitetai ir kiti taip pat gali organizuoti tam tikrus mokymo kursus kaip tęstinį teisininkų mokymą.

Paprastai organizuojamuose mokymuose vaikai nedalyvauja. Tačiau reikia pažymėti, kad vaikai gali dalyvauti *ad hoc* mokymuose. Tai yra mokymų kursai, kuriuos 2021 m. *DCI-Belgija* organizuoja „Youthlab“ projekto rėmuose³⁴.

Italijoje, remiantis Teisinių profesijų įstatymu, advokatai privalo įsitraukti į veiklą, skirtą tęstiniam mokymui ir žinių atnaujinimui. Tikslas yra išklausti 60 valandų teorijos ir praktikos mokymus, vykdant kelias veiklas, pavyzdžiui, trejų metų laikotarpyje lankant teisinius mokymus. Advokatai gali pasirinkti iš gausios mokymų pasiūlos. Šiems tęstiniam mokymams nėra keliamas bendro privalomo turinio reikalavimas, tad teisininkai gali pasirinkti tas mokymo programas, kuriose jie nori dalyvauti. Mokymai gali būti mokami arba ne. Juos gali organizuoti skirtingi subjektai (pvz., advokatų asociacijos), jų trukmė ir turinys gali skirtis.

Kalbant apie nuolatinius mokymus **Prancūzijoje**, nuo 2005 m. kiekvienas advokatūroje užsiregistravęs teisininkas per metus turi baigti 20 valandų tęstinius mokymus (arba 40 valandų per dvejus metus iš eilės). Tęstinio mokymo veikla laikoma: teisinis ar profesinis mokymas, kurį teikia teisės mokyklos ar universitetai; mokymai, kuriuos teikia teisininkai, pritarus jų teisės mokyklai arba kitai švietimo įstaigai; kolokviumai ir teisinio pobūdžio konferencijos, susijusios su advokatų profesine veikla; nuotoliniai mokymai; teisinės publikacijos; teisinis

³⁴ 2015 m. Nyderlanduose sukurta „Youthlab“ metodika apima vaikų ir jaunimo dalyvavimą rengiant vaiko teises užtikrinančius specialistus. Daugiau informacijos apie „Youthlab“ modelį: https://www.younginprison.org/files/uploads/youthlab_flyeren%5B2%5D.pdf. Daugiau informacijos apie „Youthlab“ projektą Belgijoje: <https://dei-belgique.be/index.php/projets/en-cours/youthlab.html>.

švietimas ir paskaitų dėstymas universitete ar profesinėje aplinkoje. Šios nuolatinės mokymo formos egzistuoja visais klausimais, įskaitant vaikų teisę. Tačiau teisinę pagalbą vaikams teikiantys teisininkai gali pasirinkti bet kokius norimus tęstinius mokymus, įskaitant tuos, kurie nebūtinai susiję su vaiko teise, nes pastarieji tęstiniai mokymai nėra privalomi Prancūzijoje.

Šalyse, kuriose nėra jaunimo advokatų specializacijos, vis tiek gali būti reikalaujama lankyti nuolatinis teisinės pagalbos teikėjų mokymus, nors tokiais atvejais šie mokymai gali būti teikiami bet kurioje teisės srityje. Pavyzdžiui, **Suomijoje** nėra atskirų reikalavimų teisinės pagalbos teikėjams, teikiantiems teisinę pagalbą vaikams. Apskritai visiems teisininkams kasmet tenka 18 valandų trukmės mokymų pareiga. Mokymus savo nariams organizuoja Suomijos advokatūra. Tačiau teisininkai gali pasirinkti mokymų dalyką, kuriame nori dalyvauti. Šie neturi atitikti bendrų visos šalies mastu galiojančių reikalavimų. Taigi mokymus siūlo universitetai, advokatų asociacijos ar nevyriausybinės organizacijos. Suomijoje mokymai dažnai būna dieniniai užsiėmimai ir seminarai. Turinys varijuoja nuo bendrų vaikų teisių iki konkretesnių temų. Trukmė priklauso nuo mokymų tipo; seminarų sesijos dažnai būna viena ar dvi dienos, o universitetų siūlomi kursai gali tęstis kelias savaites ar daugiau nei mėnesį. Universitetų kursai dažnai yra teoriniai, o nevyriausybinės organizacijos siūlo daugiau praktinių kursų ir jie yra labiau tarpdisciplininiai. Pažymima, kad vaikai nedalyvauja šiuose mokymuose, tačiau į juos dažnai gali būti įtraukta statistika, pagrįsta vaikų atsakymais.

Labai panaši situacija yra ir **Lietuvoje**.

Apibendrinant galima teigti, kad kai kuriose, tačiau ne visose, šalyse nuolatinis teisinės pagalbos teisininkų mokymas yra privalomas. Be to, dažnai toks nuolatinio mokymo reikalavimas yra bendro pobūdžio ir tik keletu atvejų nustatėme, kad teisininkai, teikiantys teisinę pagalbą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, privalo tęsti mokymą vaiko teisių ir darbo su vaikais specifikos srityje. Dauguma šių tęstinių mokymų yra teoriniai kursai, nors yra vis daugiau praktinių kursų, orientuotų į daugelį kitų dalykų. Taip pat labai nedaug kursų integruoja vaikų dalyvavimą mokymuose.

Reikalavimai tęstiniam mokymui gali priklausyti nuo advokatų asociacijų, ir jie gali skirtis visoje šalyje. Be to, advokatų asociacija gali reikalauti, kad jos narys išklaustytų tam tikrą kursą, kurio nereikia priklausant kokiam nors kitai advokatų asociacijai. Todėl retai būna, kad teisinės pagalbos teikėjų nuolatinio mokymo turinys yra vienodas visoje šalyje.

4.4. Advokato, teikiančio teisinę pagalbą vaikams, funkcija ir vaidmuo

Teisinės pagalbos advokatas turi atlikti tam tikras funkcijas ir ypatingą vaidmenį. Advokatas turi atstovauti kaltinamajam visuose baudžiamojo proceso etapuose, kartu su kaltinamuoju pasirengti teisminiam nagrinėjimui, patarti teisinės pagalbos gavėjui dėl teismo proceso. Tai taikoma visais atvejais, t. y. kai teisinės pagalbos klientas yra pilnametis ir kai jis yra vaikas.

Tuo atveju, kai vaikas nusižengė įstatymams, advokatas yra vaiko atstovas, o ne jo globėjas. Kokia jo ar jos funkcija? Kokios yra jo ar jos intervencijos ribos?

Norėdami atsakyti į šiuos klausimus, galime atsižvelgti į **Europos Tarybos Ministrų Komiteto (CoE) gaires dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo**. Pasak jų, „advokatas neturi siūlyti to, kas, jo nuomone, labiausiai atitinka vaiko interesus (kaip darytų globėjas ar valstybės gynėjas), bet, kaip ir suaugusiojo kliento atveju, jis turėtų išsiaiškinti vaiko nuomonę ir požiūrį ir juos ginti. Advokatas turėtų stengtis gauti vaiko sutikimą dėl geriausios taikytinos strategijos, ir vaikas šį sprendimą priimtų turėdamas kuo platesnę informaciją apie įmanomas strategijas. Jei advokatas nesutinka su vaiko nuomone, jis turėtų pabandyti jį perkalbėti, kaip kad elgtųsi su bet kokių kitu klientu“ (VI, D 2 104 p.). „Vaikai turėtų būti vertinami kaip visaverčiai, turintys savo teises klientai, ir vaikams atstovaujantys advokatai turėtų perteikti vaiko požiūrį“ (VI, D 2 40 p.)³⁵.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (VTK) užtikrina, kad teisinės pagalbos teikėjų vaidmuo ir funkcijos atitiktų šias apsaugos priemones. Iš tiesų VTK visų pirma apibrėžia teisę į informaciją (17 straipsnis), operatyvius sprendimus (10 straipsnis), teisę būti išklaustam bet kokiame teisme ir administraciniame procese, turinčiame įtakos vaikui (12 straipsnis), greitą teisinės pagalbos galimybę ir skubius teismo sprendimus (37 straipsnio d dalis). Be to, VTK pabrėžia vaiko interesų svarbą. Iš VTK taip pat galime padaryti išvadą, kad kitas teisinės pagalbos teikėjo vaidmuo ir funkcija yra užtikrinti, kad su vaiku būtų elgiama sąžiningai, atsižvelgiant į vaiko orumo ir vertės jausmą.

Šis požiūris, kad vaikai turėtų būti laikomi visaverčiais klientais, turinčiais savo teises, atsispindi tyrimo metu peržiūrėtų šalių įstatymuose.

Italijos elgesio kodekse ir Teisinių profesijų įstatyme gerai apibrėžtos bendrosios teisininkų funkcijos (tai liečia visus klientus – tiek suaugusiuosius, tiek vaikus):

- pirma, advokatas turi ginti laisvės, neliečiamybės teises ir užtikrinti efektyvią gynybą bei rungimosi principo laikymąsi teismo proceso metu;
- antra, teikdamas teisinę pagalbą, advokatas turi užtikrinti, kad įstatymai atitiktų Konstitucijos ir Europos Sąjungos teisės principus bei Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją tam, kad apsaugotų savo klientą(-ę) bei jo ar jos interesus.

Vokietijoje, panašiai, advokato, atstovaujančio vaikui, vaidmuo nesiskiria nuo advokato, kuris atstovauja suaugusiajam, vaidmens³⁶. Tačiau vaiko advokatas taip pat turi stiprinti subjektyvią vaiko padėtį byloje, ypač kompensuoti jo kalbinių, intelektinių gebėjimų trūkumą ir socialinį pažeidžiamumą³⁷. Be to, advokatas privalo subalansuoti vaiko nepatyrimą teismo procese ir teisinių žinių stoką bei primygtinai reikalauti laikytis visų procesinių taisyklių, kurios veikia atsakovo naudai. Galiausiai teisininkas turėtų užtikrinti, kad būtų laikomasi specialių vaikų

³⁵ Čia taip pat reikėtų pažymėti, kad 2014 m. PACE priėmė rezoliuciją dėl vaikams palankios nepilnamečių justicijos, kurioje atkreipiamas dėmesys į tai, jog reikia specifinio, teisėmis pagrįsto nepilnamečių pažeidėjų vertinimo. Vis dėlto šiame dokumente teisinės pagalbos klausimas neaptariamas.

³⁶ (Vokietija) BeckOK/Noak, JGG, *supra note*, 28: 68 skirsnio 12 konstatuojamoji dalis.

³⁷ *Ibid.*

apsaugos nuostatų. Pripažinta, kad vaikų advokatai turi būti vaikų atstovai, kaip ir suaugusiųjų atveju.

Belgijoje kalbinti teisininkai pabrėžė savo, kaip vaiko atstovo, vaidmenį: „Jūsų vaidmuo yra būti vaiko atstovu. Paklauskite vaiko, ko jis nori paklausti, ir pasakykite tai teisėjui, bei padėkite jam tai pasakyti.“³⁸ Jie išvardija kelias savo misijas: patarti, informuoti (kas nutiks; apie vaiko teises), išklausti, padėti, garantuoti pagarbą vaiko teisėms, teisinti vaiką prieš teisėją. Be to, viena iš apklaustų advokačių teigė, kad advokatų vaidmuo yra „teisiškai įvertinti situaciją, pažvelgti į situaciją ne tik per vaiko interesų, bet labiau per teisinę prizmę“. Vaiko advokatas turi užtikrinti, kad būtų paisoma vaiko teisių, ypač procesinių.

4.5. Vadovai apie advokatų, atstovaujančių vaikams baudžiamajame procese, vaidmenį ir misiją

Vidiniai profesiniai dokumentai, paaiškinantys advokato vaidmenį įvairiomis aplinkybėmis, gali padėti jiems tinkamai atlikti savo pareigas ir užtikrinti, kad būtų gerbiamos vaikų teisės. Todėl įvairūs subjektai parengė vaikų teisinės pagalbos gaires, kuriose išdėstomi tarptautiniai standartai, taikytini vaiko teisingumo sistemoje.

2018 m. Jungtinių Tautų vaikų fondas (UNICEF) parengė *vaikams tinkamos teisinės pagalbos gaires*. Šios gairės buvo sukurtos kaip praktinė priemonė, padedanti tiek patyrusiems, tiek naujai kvalifikuotiems teisininkams praktikuoti jų kasdienį darbą vaiko teisių srityje. Gairės skirtos vyriausybės finansuojamiems ir privatiems teisininkams, advokatų padėjėjams ir kitiems teisininkams, kurie teikia teisinę pagalbą vaikams civilinėse, baudžiamosiose, administracinėse ir atkuriamosios justicijos bylose.

Be to, yra specialių standartų, kuriuos Europos Tarybos Ministrų Komitetas apibrėžė *gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo*.

Vykdamas Europos projektą „Mano advokatas, mano teisės“, buvo sukurtas praktinis vadovas advokatams, atstovaujantiems įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams³⁹.

Nors tyrimo metu siekėme nustatyti, ar nacionaliniu lygiu egzistuoja kokios nors papildomos nacionalinės priemonės (medžiaga), tačiau informacijos buvo rasta labai mažai.

Čekijos Respublikoje nacionaliniu lygmeniu yra dokumentas, pavadintas „Darbo standartai vaikų socialinei ir teisei apsaugai užtikrinti“, kuris galėtų būti laikomas specialiomis teisinės pagalbos vaikams teikimo gairėmis.

Prancūzijoje, vadovaudamasi Vaikų teisių chartija jaunimo advokatų grupėms, speciali organizacija *Conseil national des barreaux* (nacionalinė organizacija, atstovaujanti visiems Prancūzijos advokatūroje registruotiems advokatams) įsipareigoja visiems advokatams pateikti mokymų rinkinius bei visą informaciją, įskaitant apie iniciatyvas. Ši organizacija priėmė rezoliuciją dėl „geresnio vaikų advokatų matomumo“, kurioje apibrėžiamas advokato vaidmuo vaikams⁴⁰.

³⁸ Ištrauka iš interviu su jaunimo teisininku Belgijoje.

³⁹ Vadovas pateikiamas 6 kalbomis, žr.: <https://lachild.eu/the-projects/mylawyer-myrights/manuals/>.

⁴⁰ (Prancūzija) Résolution pour une meilleure visibilité des avocats d'enfants, *supra note*, 33.

Vokietijoje privati organizacija *Deutsche Vereinigung für Jugendgerichte* ir *Jugendgerichtshilfen e.V.* siūlo mokymus ir mokymų medžiagą visų tipų specialistams, dalyvaujantiems vaikų baudžiamajame procese⁴¹. Tai pasakytina ir apie **Belgiją**, kur abi asociacijos *Jeunesse et Droit* ir *DCI-Belgija* siūlo mokymus ir specialias priemones visiems specialistams, dirbantiems su vaikais, kuriems gresia pavojus ir (arba) kurie nusižengė įstatymams.

⁴¹ Žr.: <https://www.dvjj.de/>.

ĮTARIAMŲ IR KALTINAMŲ VAIKŲ TEISĖS GAUTI TEISINĘ PAGALBĄ

5.1. Aplinkybės, kai įtariamasis ir kaltinamas vaikas turi teisę į teisinę pagalbą

Direktyva (ES) 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji

18 straipsnis. Teisė į teisinę pagalbą

Valstybės narės užtikrina, kad nacionalinėmis teisinės pagalbos nuostatomis būtų veiksmingai užtikrinama teisė į advokato pagalbą pagal 6 straipsnį.

6 straipsnis. Advokato pagalba

1. Vaikai, kurie yra įtariamieji arba kaltinamieji baudžiamajame procese, turi teisę turėti advokatą pagal Direktyvą 2013/48/ES. Jokia šios direktyvos, visų pirma šio straipsnio, nuostata nedaro poveikio tai teisei.

2. Valstybės narės užtikrina, kad vaikai gautų advokato pagalbą pagal šį straipsnį tam, kad jie galėtų veiksmingai naudotis teisėmis į gynybą.

3. Valstybės narės užtikrina, kad vaikams būtų teikiama advokato pagalba nedelsiant, kai jiems pranešama, kad jie yra įtariamieji ar kaltinamieji. Bet kokių atvejų vaikai gauna advokato pagalbą nuo to iš šių momentų, kuris įvyksta anksčiausiai:

a) prieš juos apklausiant policijoje ar kitoje teisėsaugos ar teisminėje institucijoje;

b) tyrimo arba kitoms kompetentingoms institucijoms atliekant tyrimo ar kitus įrodymų rinkimo veiksmus pagal 4 dalies c punktą;

c) nepagrįstai nedelsiant nuo laisvės atėmimo momento;

d) kai jie šaukiami atvykti į teismą, turintį jurisdikciją baudžiamosiose bylose, deramu laiku prieš jiems atvykstant į tą teismą.

4. Advokato pagalba apima šiuos elementus:

a) valstybės narės užtikrina, kad vaikai turėtų teisę be pašalinių susitikti ir bendrauti su jiems atstovaujančiu advokatu, be kita ko, prieš apklausą policijoje ar kitoje teisėsaugos ar teisminėje institucijoje;

b) valstybės narės užtikrina, kad vaikai gautų advokato pagalbą per apklausą ir kad advokatas galėtų veiksmingai dalyvauti apklausoje. Toks dalyvavimas vykdomas laikantis nacionalinės teisės procedūrų, jei tokiomis procedūromis nedaromas poveikis veiksmingam naudojimuisi atitinkama teise ar tos teisės esmei. Jei advokatas dalyvauja apklausoje, tokio dalyvavimo faktas pažymimas laikantis dokumentavimo tvarkos pagal nacionalinę teisę;

c) valstybės narės užtikrina, kad vaikai gautų bent advokato pagalbą atliekant nurodytus tyrimo ar įrodymų rinkimo veiksmus, kai tie veiksmai numatyti pagal nacionalinę teisę ir jei reikalaujama ar leidžiama, kad įtariamasis ar kaltinamasis atitinkamame veiksmė dalyvautų; šie veiksmai yra:

i) asmens atpažinimas;

ii) akistatos;

iii) nusikaltimo atkūrimas.

5. Valstybės narės gerbia vaikų ir jų advokato bendravimo konfidencialumą naudojantis šioje direktyvoje numatyta teise gauti advokato pagalbą. Toks bendravimas apima susitikimus, korespondenciją, pokalbius telefonu ir kitų pagal nacionalinę teisę leidžiamų formų bendravimą.

6. Su sąlyga, kad tai atitinka teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, valstybės narės gali nukrypti nuo 3 dalies, kai advokato pagalba neproporcinga atsižvelgiant į bylos aplinkybes, įtariamoms nusikalstamos veikos sunkumą, bylos sudėtingumą ir priemones, kurių būtų galima imtis dėl tokios nusikalstamos veikos, suprantant, kad pirmiausia visada vadovaujamosi vaiko interesais.

Bet kuriuo atveju valstybės narės užtikrina, kad vaikai gautų advokato pagalbą:

a) kai jie pristatomi kompetentingam teismui ar teisėjui, kad būtų priimtas sprendimas dėl sulaikymo bet kurioje proceso stadijoje pagal šios direktyvos taikymo sritį, ir

b) per sulaikymą.

Valstybės narės taip pat užtikrina, kad laisvės atėmimas nebūtų skiriamas kaip bausmė už nusikalstamą veika, nebent vaikas gavo tokią advokato pagalbą, kad jam buvo suteikta galimybė veiksmingai naudotis savo teisėmis į gynybą ir, bet kuriuo atveju, per teismo posėdžius.

7. Tais atvejais, kai vaikui turi būti teikiama advokato pagalba pagal šį straipsnį, tačiau advokatas nedalyvauja, kompetentingos institucijos atideda vaiko apklausą arba kitus tyrimo ar įrodymų rinkimo veiksmus, numatytus 4 dalies c punkte, pagrįstam laikotarpiui, kad galėtų atvykti advokatas, arba tais atvejais, kai vaikas nenurodė advokato, surasti vaikui advokatą.

8. Išskirtinėmis aplinkybėmis ir tik ikiteisminio tyrimo stadijoje valstybės narės gali laikinai nukrypti nuo 3 dalyje numatytų teisių taikymo, jei, atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, tai pateisinama dėl vienos iš šių įtikinamų priežasčių:

a) kai yra neatidėliotina būtinybė išvengti sunkių neigiamų pasekmių asmens gyvybei, laisvei arba fizinei neliečiamybei;

b) kai tyrimo institucijos turi skubiai imtis veiksmų, kad būtų užkirstas kelias dėl sunkios nusikalstamos veikos pradėtam baudžiamajam procesui kylančiam dideliu pavojui.

Valstybės narės užtikrina, kad kompetentingos institucijos, taikydamos šią dalį, atsižvelgtų į vaiko interesus.

Sprendimą tęsti apklausą be advokato pagal šią dalį kiekvienu konkrečiu atveju priima arba teisminė institucija, arba kita kompetentinga institucija su sąlyga, kad sprendimui gali būti taikoma teisminė peržiūra.

2012 m. JT principai ir gairės

3 principas. Teisinė pagalba asmenims, įtariamais ar kaltinamiems nusikalstama veika

22. Vaikams turėtų būti suteikta teisinė pagalba tokiomis pat ar švelnesnėmis sąlygomis kaip ir suaugusiesiems.

1 gairė. Teisinės pagalbos teikimas

Kai valstybės taiko išteklių testą, kad nustatytų tinkamumą gauti teisinę pagalbą, jos turėtų užtikrinti, kad: <...> vaikai visada būtų atleidžiami nuo išteklių testo;

Vaiko teisių konvencija

40 straipsnis

b) kiekvienas vaikas, įtariamasis ar kaltinamas pažeidęs baudžiamąjį įstatymą, turi bent šias garantijas:

ii) būti nedelsiant ir tiesiogiai informuotas apie jam pareikštus kaltinimus ir, jei reikia, per jo tėvus ar teisėtus globėjus, ir turėti teisinę ar kitokią tinkamą pagalbą rengiantis ir pristatant jo ar jos gynybą.

Pirmiausia reikia pažymėti, kad visose apžvelgtose šalyse vaikai gauna teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose ne mažiau palankiomis sąlygomis kaip suaugusieji. Teisė į teisinę pagalbą nėra priklausoma nuo pilietybės ir ja gali naudotis visi valstybių jurisdikcijai priklausantys asmenys⁴². Daugeliu atveju, kai vaikas nesupranta vietos kalbos, įstatymai taip pat numato teisę į vertėją žodžiu, kuris padėtų bendrauti proceso metu (žr. 5.4 skyrių).

Kai kuriose šalyse, kai vaikas yra įtariamasis ar kaltinamasis, advokato dalyvavimas laikomas privalomu (privalomosios gynybos atvejais). Dažnai vaiko finansinė padėtis nėra vertinama ir tik kai kuriais atvejais nacionaliniai įstatymai numato teisinės pagalbos išlaidų grąžinimą tuo atveju, jei jis ar ji yra nuteistas (-a).

Suimti įtariamieji turi teisę prieš policijos apklausą pasikonsultuoti su advokatu bei teisę į advokato dalyvavimą policijos apklausos metu (žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą *Salduz prieš Turkiją* (2008)).

Lietuvoje pagal Baudžiamojo proceso kodeksą advokatas turi dalyvauti nagrinėjant bylas, kai įtariamasis ar kaltinamasis yra vaikas (visoms tokioms byloms reikalinga privaloma gynyba)⁴³. Remiantis Baudžiamojo proceso kodeksu, ta pati pagalba teikiama ir vaikams, nukentėjusiems nuo nusikaltimo, tačiau kai tai mano esant reikalinga tyrimo pareigūno, prokuroro (motyvuota

⁴² Nėra jokių išimčių, susijusių su teise į teisinę pagalbą teroristinių nusikaltimų atveju, priešingai, advokatas paprastai yra privalomas, kai vaikas kaltinamas terorizmu.

⁴³ (Lietuva) Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas, 51 str. 1 d. // LRS. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482/asr>.

nutartimi) arba teisėjo (teismo nutartimi)⁴⁴. Įtariamai ir kaltinami vaikai ir asmenys, nukentėję nuo nusikalstamos veikos, turi teisę į antrinę teisinę pagalbą, neatsižvelgiant į jų turtą ir pajamas.

Nuo to momento, kai atsiranda teisė į advokatą ir teisinę pagalbą, vaikai (taip pat kaip ir suaugusieji) turi teisę į advokatą nuo arešto ar pirmojo apklausos momento. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas paaiškina įtariamajam ir kaltinamajam šią teisę ir pasiūlo galimybę pasinaudoti šia teise. Sulaikytam įtariamajam suteikiama galimybė susitikti su advokatu prieš pirmą apklausą, nedalyvaujant kitiems asmenims.

Belgijoje, kaip pažymėta anksčiau, vaikams teisinė pagalba yra visiškai nemokama⁴⁵. Be to, vaikai negali atsisakyti savo teisės į advokato pagalbą. Vaikui nuo pat apklausos policijoje pradžios turi talkinti advokatas⁴⁶. Konkrečiau kalbant, ši teisė apima konfidencialias vaiko ir advokato konsultacijas prieš apklausą, taip pat advokato dalyvavimą pokalbio metu⁴⁷. Ta pati procedūra taikoma net tada, kai apklausas veda prokuroras ar teisėjas.

Albanijoje įstatymai labai aiškiai nurodo, kad įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams visada turėtų talkinti advokatas. Tai taikoma nuo pat pirmojo kontakto su policija prieš pradėdant apklausą policijoje, tad advokato buvimas privalomas viso proceso metu, įskaitant apkaltinamojo nuosprendžio vykdymo etapą.

Vengrijos įstatymai numato, kad teisinė pagalba įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams yra privaloma nuo pat pirmojo teisinio proceso momento. Be to, remiantis Teisinės pagalbos įstatymu, įtariamai ir kaltinami vaikai gali gauti teisinę pagalbą neatsižvelgiant į jų pajamų lygį.

Austrijoje teisinė pagalba teikiama tiek suaugusiesiems, tiek vaikams tomis pačiomis aplinkybėmis ir ji nėra priklausoma nuo asmens pilietybės. Vaikams nuo 14 iki 18 metų, kaltinamiesiems nusikalstama veika, teisinė pagalba yra privaloma viso teismo proceso regioniniuose teismuose metu ir, jei tai būtina, vykstant procesams rajonų teismuose.

Prancūzijoje vaiko, įtariamo, apkaltinto ar nuteisto už nusikaltimo padarymą, atveju neatsižvelgiama į finansinius išteklius, jei vaiko tėvai negali jam ar jai finansiškai padėti. Tokiais atvejais teisinė paslauga teikiama nemokamai. Advokato buvimas yra privalomas viso baudžiamojo proceso metu, kai vaikas yra patrauktas baudžiamajon atsakomybėn⁴⁸. Be to, advokatas taip pat yra privalomas, kai vaikas yra sulaikytas, nors jis dar nėra patrauktas baudžiamajon atsakomybėn⁴⁹.

⁴⁴ *Ibid.*, 12 str. 12 d.

⁴⁵ (Belgija) Teisminė pagalba yra pagalba, teikiama bylos šaliai, padengiant teisinių procesų išlaidas. 3 AOUT 2016. – Arrêté royal modifiant l'arrêté royal du 18 décembre 2003 déterminant les conditions de la gratuité totale ou partielle du bénéfice de l'aide juridique de deuxième ligne et de l'assistance judiciaire) // JUSTEL. Prieiga per internetą: https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg_2.pl?language=fr&nm=2003009879&la=F.

⁴⁶ (Belgija) CODE D'INSTRUCTION CRIMINELLE, 47 bis str. // JUSTEL. Prieiga per internetą: <http://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1808/11/17/1808111701/justel>.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ (Prancūzija) Ordonnance n°45-174 du 2 février 1945 relative à l'enfance délinquante, 4-1 str. // Legifrance. Prieiga per internetą: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000517521/>.

⁴⁹ (Prancūzija) LOI n° 2016-1547 du 18 novembre 2016 de modernisation de la justice du XXIe siècle // Legifrance. Prieiga per internetą: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033418805/>.

Ispanijoje, kaip ir kitose šalyse, vaikai, įtariamai ar nukentėję dėl nusikalstamos veikos, turi teisę į nemokamą teisinę pagalbą visuose teisminiuose procesuose. Remiantis Baudžiamojo proceso kodeksu, gynėjas turi dalyvauti kiekviename teisinio proceso etape. Prieš prasidedant procesui prieš vaiką, prokuroras prašo vaiko ar jo teisėtų atstovų per tris dienas susirasti advokatą⁵⁰. Jei jie to nepadaro, advokatas *ex officio* skiriamas iš advokatūros sąrašo.

Pažymėtina, kad kai kuriose ES valstybėse vis dėlto yra reikalavimai, susiję su vaiko ar jo tėvų finansine padėtimi (išteklių testas). Kitais teistumo atvejais gali tekti gražinti teisinės pagalbos išlaidas.

Čekijos Respublikoje vaikas turi teisę į teisinę pagalbą nuo to momento, kai jam taikomos Nepilnamečių justicijos įstatyme numatytos priemonės arba vykdomos Baudžiamojo proceso kodekse nustatytos veikos. Jei vaikas negali sau leisti privataus advokato, teisinę pagalbą teikia valstybė, jei jis arba ji bus nuteistas, jis turės gražinti išlaidas, sumokėtas už teisinę pagalbą. Vis dėlto, jei vaikas prašo nemokamos teisinės pagalbos, teisėjas turi nuspręsti, ar ši paslauga gali būti suteikta.

Pagal Teisinės pagalbos įstatymą **Suomijoje** teisinė pagalba teikiama įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams ir negali sau leisti padengti teisinio proceso išlaidų. Kadangi vaikai turi ribotus finansinius išteklius, teisinės pagalbos mokestį paprastai moka jų tėvai. Jei tėvų pajamų lygis nesiekia 600 eurų, teisinė pagalba yra nemokama. Jei tėvų pajamos viršija 1300 eurų, teisinė pagalba yra mokama. Jei pajamų lygis yra nuo 600 iki 1300 EUR, taikomas dalinis mokesčio atskaitymas. Remiantis Suomijos Baudžiamojo proceso įstatymu, teisėto gynėjo buvimas yra privalomas, kai vaikas kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu. Tuo atveju, kai vaikas negali sau leisti privataus advokato, paskiriamas viešasis advokatas.

Vokietijoje pagal Vaiko teismų įstatymą privalomos gynybos atveju gynėjas paskiriamas prieš tardymo sesiją⁵¹. Šio įstatymo išimtis egzistuoja, jei paskyrimas būtų laikomas neatitinkančiu vaiko interesų, atsižvelgiant į bylos aplinkybes. Be to, ypatingais atvejais apklausa gali vykti be išankstinio gynėjo paskyrimo. Jei tokio privalomos gynybos atvejo nėra, pirmininkas gali paskirti vaikui patarėją bet kuriame proceso etape.

Jei vaikas bus nuteistas, jam bus taikomas teisinės pagalbos mokestis. Jei vaikas negali sumokėti teisinės pagalbos mokesčio, jis padengiamas valstybės lėšomis. Jei vaikui talkina teisininkas (angl. *private accessory prosecutor*)⁵², jis ar ji taip pat turi teisę į teismo paskirtą gynėją arba teisinę pagalbą vadovaujantis civilinės teisės principais.

⁵⁰ (Ispanija) Ley Orgánica 5/2000, de 12 de enero, reguladora de la responsabilidad penal de los menores, 22 str. 2 d. // Global-Regulation. Prieiga per internetą: <https://www.global-regulation.com/translation/spain/1453895/organic-law-5-2000-of-12-january-governing-the-criminal-liability-of-minors.html>.

⁵¹ (Vokietija) Jugendgerichtsgesetz, 68a str. // German Law Archive. Prieiga per internetą: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=756>.

⁵² (Vokietija) BeckOK/Weiner, StPO 395 skirsnio 1 konstatuojamoji dalis // beck-online. Prieiga per internetą: <https://beck-online.beck.de/Search?PAGENR=1&WORDS=Weiner%20STPO&ST=1-113-113-17-0-std-weiner&RBSORT=Score&FILTER=preisklasse%3A%22-0%22>.

5.2. Prieiga prie informacijos apie teisinę pagalbą

Pagal tarptautinę ir ES teisę įtariamasis ar kaltinamasis, ypač vaikas, turi teisę būti informuotas apie savo teises, ypač apie galimybę gauti teisinę pagalbą. Tinkama informacija apie procesines teises yra esminis veiksnys siekiant šių teisių veiksmingumo.

ES direktyvose 2012/13/ES ir 2016/800/ES minimos įtariamų kaltinamųjų teisės būti tinkamai informuotiems apie jų teises (3 straipsnis). Direktyvoje 2016/800 nurodyta, kad įtariamai ar kaltinami vaikai turi būti informuoti apie jų teisę į teisinę pagalbą (6 straipsnis).

Tiek *2012 m. JT principuose ir gairėse*, tiek *Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo* numatyta žmonių teisė būti informuotiems apie jų teisę į teisinę pagalbą.

Platesnis vaikų ir visų gyventojų informavimas apie teisinę pagalbą

Pagal 2012 m. *JT principus ir gaires*, informacija apie teisinę pagalbą turi būti „prieinama bendruomenei ir plačiajai visuomenei vietos valdžios įstaigose, švietimo ir religinėse institucijose bei per žiniasklaidą, įskaitant internetą, ar kitomis tinkamomis priemonėmis“ (2 gairė).

Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo teigiama: „Turėtų būti parengta vaikams pritaikyta medžiaga – atitinkama teisinė informacija, kuri turėtų būti plačiai paskleista, ir įsteigtos specialios vaikams skirtos informavimo tarnybos, kaip antai specializuotos interneto svetainės ir pagalbos linijos“ (IV, A 1 4 p.).

Tirtose šalyse nebuvo aptikta visos šalies mastu vykdomų informacinių kampanijų apie teisinę pagalbą vaikams. Nepaisant to, reikėtų pabrėžti keletą įdomių praktikų, kaip užtikrinti, kad daugiau vaikų turėtų prieigą prie šios informacijos.

Suomijoje visi vidurinių mokyklų moksleiviai dalyvauja paskaitose apie Suomijos teisinę sistemą per socialinių studijų pamokas. **Albanijoje** nemokamos teisinės pagalbos direktoratas (administracinė įstaiga, atsakinga už vietos lygmeniu teikiamų teisinės pagalbos paslaugų koordinavimą) vykdo informavimo kampanijas apie teisinės pagalbos sistemą ir procedūras. Tačiau šiuo metu vėluojant įsteigti įstaigą ir neįdarbinus viso personalo, ši užduotis dar neįvykdyta. **Vengrijoje** informacija teikiama skrajutėse ir plakatuose, kuriuos valstybės finansuojamos organizacijos viešina tam tikrose institucijose, informuodamos vaikus apie galimus teisinės pagalbos gavimo būdus, kai to reikia. **Lietuvoje** skrajučių apie teisinę pagalbą vaikams galima rasti internete ir atsispausdinti.

Be to, daugelio šalių informaciją apie teisinės pagalbos prieinamumą galima rasti interneto svetainėse. **Švedijoje** socialinės tarnybos turi svetainę, kurioje pateikiama ribota informacija apie teisinę pagalbą⁵³. **Austrijoje** informacija apie teisinę pagalbą vaikams taip pat teikiama organizacijų ir įstaigų internetinėse svetainėse. **Ispanijoje** kiekvienos autonominės

⁵³ Žr.: www.kallpasoc.se.

bendruomenės informacija yra pateikiama per savo vyriausybės interneto svetainę. **Belgijoje** informaciją galima rasti įvairiose svetainėse, pavyzdžiui, advokatūros svetainėse.

Nepaisant to, kad informacija yra prieinama internete, ne visada tokia informacija suprantama vaikams, be to, nėra lengvai prieinama ir suprantama net plačiajai visuomenei.

Institucijos ir organizacijos, teikiančios informaciją apie teisinę pagalbą

Kai reikia informuoti vaikus apie teisinę pagalbą ir kaip ją gauti, jie gali sužinoti šią informaciją susisiekę su įvairiomis organizacijomis ir institucijomis.

Institucijoms ir organizacijoms, teikiančioms pirmosios pakopos teisinę pagalbą, tenka labai svarbus vaidmuo informuojant vaikus apie jų teisę gauti antrinę teisinę pagalbą. Tokia praktika būdinga daugeliui stebėtų šalių.

Pavyzdžiui, **Prancūzijoje** teisinės pagalbos biurai (pranc. *les bureaux d'aide juridictionnelle*) yra pasitelkiami informuoti proceso šalis apie teisinę pagalbą, o nuo pat jų sukūrimo veikiančios naujosios „unikalios paslaugos bylos dalyviams“⁵⁴ apima ne tik bendrą informavimą apie procedūras, bet ir atskirą vartotojo informavimą apie konkrečiai jam taikomas procedūras. Pagal tokią schemą biurai priima asmenis, norinčius pateikti teisinės pagalbos prašymą. Taip pat vykdomos kai kurios vietinės iniciatyvos, susijusios su vaikais, pavyzdžiui, Paryžiaus advokatų asociacija turi Vaikų reikalų skyrių, kuris atsako į visus su jaunimu susijusius klausimus⁵⁵.

Belgijoje visuomenės, įskaitant vaikus, informavimas apie teisinę pagalbą iš dalies priklauso nuo teisinės pagalbos komisijų (pagrindinės pirmosios eilės teisinės pagalbos organizacijų) ir kitų patvirtintų organizacijų, teikiančių pirmosios eilės teisinę pagalbą prancūzakalbių bendruomenėje. Jie privalo užtikrinti „informacijos apie teisinės pagalbos buvimą ir sąlygas“ sklaidą⁵⁶. **Ispanijoje** kiekvieno miesto advokatūra yra atsakinga už nemokamą teisinę pagalbą ir teikia informaciją šiuo klausimu.

Visoje Europoje įvairios NVO ir vietos asociacijos teikia informaciją apie teisinę pagalbą vaikams. Pavyzdžiui, **Vokietijoje** Federalinė vaikų apsaugos asociacija (*Der Kinderschutzbund*), kurią sudaro įvairios vietos ir regioninės asociacijos, siūlo nemokamą patyrusių teisininkų teisinę konsultaciją.

Advokatai taip pat vaidina svarbų vaidmenį informuojant vaikus apie teisinę pagalbą. Pavyzdžiui, **Belgijoje** teisininkai yra įpareigoti informuoti visus vaikus, kurie gali kreiptis į juos šiuo klausimu. Remiantis tiek OVB (Advokatų etikos kodeksu), tiek OBF (Deontologie de l'avocate), kiekvienas teisininkas, kuris daro prielaidą ar žino, kad klientas, kurį jis konsultuoja,

⁵⁴ (Prancūzija) Unikali tarnyba *d'accueil du justiciable*, sukurta 2016 m. lapkričio 18 d. įstatymu *LOI n° 2016-1547 du 18 novembre 2016 de modernisation de la justice du XXIe siècle* // Legifrance. Prieiga per internetą: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033418805/>.

⁵⁵ L'Antenne des Mineurs du barreaux de Paris, žr.: <http://www.avocats.paris/lantenne-des-mineurs-0>.

⁵⁶ (Belgija) Judicial Code, *supra note*, 14: 508/3 str. ir prancūzų bendruomenėje: Décret n° 2016-1876 du 27 décembre 2016 portant diverses dispositions relatives à l'aide juridique, 20 str. // Legifrance. Prieiga per internetą: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033703200>.

atitinka antrosios eilės teisinės pagalbos gavimo sąlygas, turi etinę pareigą apie tai informuoti klientą⁵⁷.

Galiausiai socialinės tarnybos taip pat gali atlikti svarbų vaidmenį informuojant vaiką apie jo teisę į teisinę pagalbą. Pavyzdžiui, **Švedijoje** socialinės tarnybos proceso metu paprastai informuoja vaiką ir jo tėvus apie vaiko teises, įskaitant teisinę pagalbą.

Įpareigojimas informuoti įtariamąjį, kaltinamąjį ar nuteistą vaiką

Kai vaikas susiduria su teisingumo sistema dėl to, kad yra įtariamasis, kaltinamas ar nuteistas už nusikaltimą, visi teisingumo sistemos veikėjai turi misiją ir pareigą informuoti jį ar ją apie savo teises, ypač procesines teises.

2012 m. JT principuose ir gairėse teigiama, kad valstybės privalo užtikrinti, kad „policijos pareigūnai, prokurorai, teisminiai pareigūnai ir pareigūnai bet kurioje įstaigoje, kurioje yra kalinami ar sulaikomi asmenys“, neatstovaujamiems asmenims praneštų apie jų teises į teisinę pagalbą (2 gairė). Gairėse patikslinama, kad informacija apie teisinę pagalbą turi būti teikiama policijos nuovadose, sulaikymo centruose, teismuose ir kalėjimuose.

Su teisingumo sistema susiduriantys vaikai turi būti informuojami apie jų teises nedelsiant. **Europos direktyvoje 2016/800** sakoma, kad kai tik vaikai sužino, kad yra įtariamieji, jiems reikia nedelsiant pranešti apie jų teises (įskaitant galimybę kreiptis į advokatą ir teisinę pagalbą).

Šis reikalavimas nedelsiant informuoti apie teisinės pagalbos galimybę taip pat įtvirtintas **Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo**, kuriose patikslinama, kad vaikai turėtų būti informuojami apie jų teises „nuo pat pirmojo jų susidūrimo su teisingumo sistema ar kitomis kompetentingomis institucijomis“ (IV A, 1 d.). **2012 m. JT principuose ir gairėse** patikslinama, kad informacija turėtų būti teikiama „prieš pradėdant bet kokias apklausas ir laisvės atėmimo metu“ (8 principas, n° 29).

Labai svarbu, kad informacija apie teisinės pagalbos prieinamumą būtų teikiama kuo greičiau. Tai padeda užtikrinti, kad vaikui nebūtų atimtas advokatas per bet kokį posėdį policijoje ar pas teisėją dėl to, kad jis nepakankamai žino apie savo teisę turėti advokatą. Iš tiesų, jei vaikas nėra tinkamai informuotas apie teisę į teisinę pagalbą, gali būti, kad jis dėl finansinių priežasčių gali visai atsisakyti teisės į advokato pagalbą.

Kai iš vaiko atimama laisvė, informacija apie teisinę pagalbą dar labiau priklauso nuo valdžios institucijų, nes jie gali būti vieninteliai asmenys, tiesiogiai bendraujantys su vaiku. Tokiu atveju jie privalo informuoti apie teisę į advokatą ir teisinės pagalbos galimybę iš karto, kai tik vaikui atimama laisvė. Šis standartas dažnai įpareigoja pateikti vaikui jo teisių aprašą.

⁵⁷ (Belgija) Antrinės teisinės pagalbos vadovas, nukreipiantis į OVB Deontologinės etikos kodekso 89 str. ir į OBFG Deontologinės etikos kodekso 5.10 str. ir kt.

Visų šalių, kurios buvo tiriamos šio projekto metu, įstatymai suteikia asmeniui, kuris buvo areštuotas, įtariamasis ar apkaltintas nusikalstama veika, teisę nedelsiant būti informuotam apie jo ar jos teises prieš apklausą. Nacionaliniai įstatymai reikalauja, kad procese dalyvaujančios institucijos (policijos pareigūnai, prokurorai, teisėjai ir kt.) informuotų vaiką apie jo ar jos teises, įskaitant teisę į advokato pagalbą, kai tik vaikui atimama laisvė.

Pavyzdžiui, **Lietuvoje** Baudžiamojo proceso kodeksas⁵⁸ įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ir teismą išaiškinti įtariamajam ir kaltinamajam jo teisę turėti gynėją nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento ir suteikti galimybę šia teise pasinaudoti. Teisių apraše, kuris turi būti įteiktas kiekvienam įtariamajam, yra oficialus pranešimas, kad tuo atveju, jei įtariamasis neturi „pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti, turi nemokamai gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka“⁵⁹. Nuoroda apie galimybę gauti nemokamą teisinę pagalbą taip pat įtraukta į pranešimo formą⁶⁰.

Albanijoje prokuroras ir teismo policijos pareigūnas turi imtis priemonių griežtai laikydamiesi baudžiamojo proceso nuostatų, kad nedelsiant tiesiogiai ar per tėvus, ar teisėtą atstovą informuotų vaiką apie teisę į nemokamą teisinę pagalbą⁶¹, taip pat apie bet kokią kitą reikalingą pagalbą.

Belgijoje, kai iš vaiko atimama laisvė ir policijos nuovadoje jis apklausiamas kaip įtariamasis, jis gauna teisių aprašą, kuriame nurodyta galimybė teisinės pagalbos kreiptis į advokatą. Šiame teisių apraše vaikai nėra minimi atskirai, o pats aktas nėra surašytas vaikams tinkamu būdu.

Panašiai **Airijoje** kaltinamasis apie jo ar jos galimą teisę į teisinę pagalbą turi būti informuotas teismo, kuriame jis ar ji dalyvauja. **Prancūzijoje**, neminėdamas teisinės pagalbos, Baudžiamojo proceso kodeksas⁶² numato, kad policijos pareigūnas arba prižiūrintis asmuo turi informuoti sulaikytą asmenį nedelsiant bei jam ar jai suprantama kalba apie jo ar jos teises, įskaitant teisę į advokatą.

Informacijos pateikimas vaikams tinkamu būdu

Norint įsitikinti, kad informacija apie galimybę gauti teisinę pagalbą pateikiama tinkamai, svarbu ne tik perduoti informaciją, bet ir užtikrinti, kad ji būtų suprantama vaikams. Tai reiškia, kad informacija turėtų būti teikiama vaikams patogiu būdu (pvz., aiškia kalba, mažiau formaliais terminais) ir vaikui suprantama (prireikus išversta) kalba.

⁵⁸ (Lietuva) Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas, *supra note*, 43: 50 str. 1 d.

⁵⁹ (Lietuva) Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas I-288 „Dėl baudžiamojo proceso dokumentų formų patvirtinimo“ // TAR. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/7d88c1908f6911e4a98a9f2247652cf4/asr>.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ (Albanija) 2013 m. lapkričio 25 d. įsakymas Nr. 3 „Dėl nusikalstamų veikų tyrimo su įtariamuju, kaltinamuoju ar liudytoju vaiku“, 10 str.

⁶² (Prancūzija) Code de procédure pénale // Legifrance. Prieiga per internetą: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/.

Pagal *ES direktyvas (2012/13/ES ir ES/2016/800)*, informacija apie teises turėtų būti teikiama paprasta ir prieinama kalba, atsižvelgiant į ypatingus pažeidžiamų asmenų poreikius.

2012 m. JT principuose ir gairėse ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo pažymima, kad „informacija ir konsultacijos vaikams turėtų būti teikiamos jų amžiui ir brandumui tinkamu būdu, jiems suprantama kalba ir atsižvelgiant į lyties ir kultūrinius ypatumus“ (Europos Tarybos gairių IV A, 1, 2 punktas, JT 2 gairės 42 straipsnio d punktas).

Tyrimas atskleidė, kad kai kuriose šalyse galioja taisyklė, pagal kurią teisė į teisinę pagalbą turi būti paaiškinta vaikui jam suprantamu būdu. Tačiau nėra jokių teisių sąrašo, surašyto vaikams suprantamu būdu.

Vokietijos įstatymuose nustatyta⁶³ speciali taisyklė dėl įtariamų ir kaltinamų vaikų, reikalaujanti, kad šiems skirti nurodymai turi atitikti vaiko išsivystymo ir išsilavinimo lygį. **Airijoje** Vaikų įstatymas nurodo, kad vaikui turi būti suteikta informacija, kad jis ar ji turi teisę kreiptis į advokatą ir kaip šia teise galima pasinaudoti – visa tai atsižvelgiant į vaiko amžių ir supratimo lygį.

Albanijoje pokalbio su teismo policijos pareigūnu pradžioje vaikui pateikiamas Teisių sąvadas. Tačiau yra tik vienas toks dokumentas, skirtas tiek suaugusiems, tiek vaikams. Tai reiškia, kad jis nėra parašytas vaikams pritaikyta kalba. Todėl nėra aišku, ar vaikas visada tinkamai supranta savo teises. Tą patį galima pasakyti ir apie **Lietuvą**.

Kita vertus, vertimas raštu ir žodžiu nėra problema. Tiek suaugusiųjų, tiek vaikų, kurie nesupranta procedūros dėl kalbos barjero, visi tirtų šalių įstatymai numato, kad įtariamai ir kaltinami asmenys turėtų būti informuojami apie jų teises jiems suprantama kalba.

Ispanijoje kiekvienas sulaikytas ar įkalintas asmuo jam suprantama kalba turi būti informuojamas apie teises, kurias jis turi⁶⁴. Taigi tiek užsienio valstybių piliečiai, kurie nesupranta ar nekalba ispaniškai ar oficialia procedūros kalba, tiek kurtieji ar klausos negalia turintys asmenys, taip pat kiti asmenys, turintys kalbos sunkumų – visi jie turi teisę į vertėją ir gali nemokamai ja pasinaudoti. **Lietuvoje** visi dokumentai, kurie pagal Baudžiamojo proceso kodeksą perduotini įtariamajam, turi būti išversti⁶⁵.

Vokietijoje nėra konkrečiau įpareigojimo pateikti informaciją vaiko gimtąja kalba, tačiau kaltinamajam ir (arba) areštuotam asmeniui nurodomos jo teisės jam suprantama kalba. **Prancūzijoje** Baudžiamojo proceso kodeksas numato, kad jei asmuo nesupranta prancūzų kalbos, vertėjas turi pranešti apie jo teises, jei reikia, po to, kai jam buvo pateikta vadinamoji neatidėliotinos informacijos forma⁶⁶.

⁶³ (Vokietija) Jugendgerichtsgesetz, JGG, 70 b str. // German Law Archive. Prieiga per internetą: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=756#70>.

⁶⁴ (Ispanija) LEY DE ENJUICIAMIENTO PENAL, 520 str. 2 d. // Ministerio de Justicia. Prieiga per internetą: <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal%20Procedur e%20Act%202016.pdf>.

⁶⁵ (Lietuva) Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas, *supra note*, 43: 8 str. 5 d.

⁶⁶ (Prancūzija) Code de procédure pénale, *supra note*, 62: 63-1 str.

5.3. Advokato pasirinkimas ir keitimas

Laisvas advokato pasirinkimas yra labai svarbus principas, jis yra teisės į gynybą dalis, todėl jį taip pat reikėtų kiek įmanoma geriau užtikrinti teisinės pagalbos srityje. Vaikų atveju šis principas taip pat padeda užmegzti pasitikėjimu grįstus santykius su advokatu. Todėl advokato pasirinkimas ir galimybė jį pakeisti yra du klausimai, į kuriuos verta atkreipti ypatingą dėmesį.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad, vadovaujantis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, ši teisė nėra absoliuti ir jai gali būti taikomos išimtys.

Nepaisant pasitikėjimo santykio tarp advokato ir kliento svarbos, teisė į savo pasirinkto advokato gynybą yra ribojama, kai kalbama apie nemokamą teisinę pagalbą. Pavyzdžiui, skirdami gynėją, teismai turi atsižvelgti į kaltinamojo norus, tačiau šių galima nepaisyti, kai yra tinkamas ir pakankamas pagrindas manyti, kad tai reikalinga teisingumo labui (*Croissant prieš Vokietiją (1992)*; *Lagerblom prieš Švediją (2003)*). Panašiai 6 straipsnio 3 dalies c punktas negali būti aiškinamas kaip užtikrinantis teisę į valstybės gynėjų pakeitimą (*Lagerblom prieš Švediją (2003)*).

Advokato laisvo pasirinkimo principas, taikomas įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, kuriems teikiama teisinė pagalba

Advokato pasirinkimas paminėtas *Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto* 14 straipsnio 3 dalyje, kurioje nurodoma kiekvieno kaltinamojo, padariusio nusikaltimą, teisė į savo pasirinkto advokato pagalbą.

2012 m. JT principuose ir gairėse numatyta, kad prireikus žmonėms turėtų atstovauti „pasirinktas advokatas arba teismo ar kitos teisinės pagalbos institucijos paskirtas kompetentingas advokatas, jei asmuo neturi pakankamai lėšų susimokėti ir (arba) kai to reikalauja teisingumo interesai“ (5 gairė).

Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo nurodoma, kad „rekomenduojama sukurti specializuotą jaunimui atstovaujančių advokatų sistemą, nepamirštant paisyti vaiko teisės nevaržomai pasirinkti advokatą“ (IV, D 2 104 p.).

Šalyse, kurios buvo tiriamos šio projekto metu, pastebėjome skirtingų advokatų pasirinkimo standartus, kai tai liečia teisinės pagalbos teikimą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams.

Kai kuriose šalyse laisvą advokato pasirinkimą įstatymai garantuoja net ir teisinės pagalbos srityje. Tose šalyse yra galimybė laisvai pasirinkti advokatą, kuris atitinkamai būna oficialiai paskirtas tam, kad suteiktų teisinę pagalbą (vis dėlto tai turi būti advokatas, sutinkantis dalyvauti kaip teisinės pagalbos teikėjas). Taip yra **Suomijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Italijoje, Lietuvoje, Švedijoje, Albanijoje ir Belgijoje**.

Pavyzdžiui, **Italijoje** įtariamieji ir kaltinami vaikai gali pasirinkti savo advokatą iš advokatų, sutikusių dalyvauti procese ir suteikti teisinę pagalbą, sąrašo.

Lietuvoje teisės aktai numato, kad už valstybės garantuojamo gynėjo paskyrimą yra atsakinga valstybės garantuojama teisinės pagalbos tarnyba. Tačiau teisinės pagalbos klientas turi galimybę pasirinkti advokatą. Kaip paaiškėjo interviu su specialistais metu, daugeliu atvejų advokatai skiriami atsitiktinai, atsižvelgiant į jų užimtumą ir prieinamumą. Tačiau pasitaiko ir tokių atvejų, kai kaltinamasis pasirenka konkretų advokatą po to, kai ikiteisminio tyrimo tyrėjas pasiūlo galimybę pasirinkti iš sąrašo. Šiomis aplinkybėmis konkretus pageidaujamas advokatas nurodomas prašyme dėl paslaugos suteikimo.

Kitose šalyse laisvas advokato pasirinkimas teisinės pagalbos srityje nors ir nėra garantuojamas įstatymų, tačiau praktikoje yra leidžiamas.

Pavyzdžiui, **Airijoje** kaltinamajam nėra absoliučios teisės pasirinkti konkretų advokatą. Jei asmeniui suteikiama teisinė pagalba, teisėjas paskiria advokatą bylai iš teisinės pagalbos kolegijos. Jei kaltinamasis pareiškia norą, kad jam atstovautų konkretus advokatas iš kolegijos, teisėjas paprastai paskiria tą advokatą, jei jis ar ji yra prieinamas. Net jei nėra absoliučios teisės pasirinkti advokatą, teismai labai retai atsisako paskirti atsakovo prašomą advokatą. Tačiau norimas advokatas turi būti teisinės pagalbos kolegijoje ir turi būti prieinamas.

Tėvų ir globėjų vaidmuo renkantis advokatą

Nors įtariamas ir kaltinamas vaikas gali pasirinkti savo advokatą, tačiau tėvai ar teisėti atstovai gali suteikti jam svarią pagalbą šiuo klausimu. Viso baudžiamojo proceso metu tėvai gali vaidinti svarbų vaidmenį padėdami savo vaikams, nekalbant apie supratimą apie jų teises ir procesą *per se*. Nepaisant to, net jei tėvai parinko vaikui advokatą, advokatas turėtų suprasti, kad jis atstovauja vaikui, o ne tėvams.

UNICEF teisinės pagalbos vaikams gairėse teigiama, kad „praktikai turi žinoti apie galios dinamiką suaugusiųjų ir vaikų santykiuose ir būti budrūs dėl galimybės, kad vaikas yra manipuliuojamas ar bauginamas. Svarbu, kad kitų, pvz., tėvų ar brolių ir seserų, kurie gali būti iškalbingesni, interesai neprieštarautų ar būtų viršesni už kliento vaiko interesus. Tai ypač svarbu tais atvejais, kai tėvai apmoka teisininko paslaugas, suponuodami, kad jų interesai gali būti paminti jų interesų naudai“ (8 gairė).

Gairėse taip pat teigiama, kad „taip pat svarbu, kad sąskaita už vaiko advokato teisinės išlaidas nebūtų tiesiogiai ar netiesiogiai pateikiama jo tėvams. Jei advokatui moka tėvai, ypač esant interesų konfliktui tarp vaiko ir tėvų, nėra jokios garantijos, kad šis galės nepriklausomai apginti vaiko nuomonę“. Šia prasme vaikams turėtų būti suteikta galimybė kreiptis į nemokamą teisininką pagal teisinės pagalbos schemą, o tėvų vaidmuo nors ir yra svarbus, tačiau tai neturėtų paveikti vaiko teisės būti atstovaujama.

Skirtingos tendencijos šiuo klausimu gali būti pastebimos visoje Europoje. Kai kuriose šalyse tėvų vaidmuo renkantis advokatą yra gana stiprus, o kitose – silpnesnis.

Pavyzdžiui, **Suomijoje** paprastai sprendimą dėl advokato pasirinkimo priima tėvai kartu su vaiku. Į vaiko norus atsižvelgiama pagal vaiko brandą ir amžių (tai yra, pvz., daugiau dėmesio skiriama 17 metų vaiko norams nei 12 metų vaiko norams). Tuo atveju, jei vaikas neturi tėvų, teisėtas vaiko globėjas atsiduria tokioje pačioje padėtyje, kokioje būtų buvę tėvai, t. y. sprendimą priima teisėtas globėjas kartu su vaiku.

Albanijoje tėvai, teisėti globėjai ir procesiniai atstovai turi teisę pasirinkti, ar paskirti gynėją įtariamiems ir kaltinamiems vaikams⁶⁷. Tuo pačiu metu tokia teisinė taisyklė reikalauja, kad gynėjui būtų aiškiai nustatyta pareiga pareikšti būtent vaiko (kaip kliento) nuomonę ir poziciją.

Dalyje tirtų šalių tėvai ar teisėti atstovai neturi teisinio vaidmens parinkdami advokatą. Nepaisant to, praktikoje kartais tą pasirinkimą vis tiek padaro tėvai.

Belgijoje, kur visiems įtariamiems ir kaltinamiems vaikams skiriami teisinės pagalbos advokatai, vaikai turi galimybę juos pasirinkti patys. Tėvai šiame pasirinkime neturi teisinio vaidmens. Vokietakalbių ir prancūzakalbių advokatų asociacijos Etikos kodekse teigiama, kad advokatą laisvai pasirenka vaikas, kurio sprendimui priimti nereikia jo teisinio atstovo leidimo⁶⁸. Praktikoje (bet ne daugeliu atvejų) pasitaiko, kad kai kurie tėvai savo vaikui advokatą vis dėlto parenka patys. Be to, iš tėvų paprastai nėra reikalaujama mokėti už advokatą: šiems už įtariamų ir kaltinamų vaikų atstovavimą dažniausiai mokama per teisinės pagalbos schemą.

Galimybė pakeisti advokatą

Laisvas advokato pasirinkimas taip pat yra tiesiogiai susijęs su galimybe pakeisti advokatą. Kaip pažymėta pirmiau, EŽTK išaiškino, kad tai nėra absoliuti teisė.

UNICEF teisinės pagalbos vaikams gairėse teigiama, kad „jei santykiai su vaiku neigiami ir šis prašo pakeisti advokatą, tuomet reikia gerbti vaiko teisę pasirinkti advokatą ir paaiškinti visus tokiu atveju atsirandančius sunkumus“ (4 gairė).

Visose šalyse, kuriose buvo atlikti tyrimai, visada galima atsisakyti advokato, teikiančio teisinę pagalbą, ir samdyti advokatą už teisinės pagalbos ribų. Sudėtingesnė užduotis yra pakeisti teisinės pagalbos advokatą kitu teisinės pagalbos advokatu.

Daugumoje tirtų šalių yra dvi pagrindinės situacijos, kai vaiko prašymu galima pakeisti teisinės pagalbos advokatą:

- jei tarp vaiko ir jo advokato yra „sugriautas pasitikėjimas“ arba „iškilęs nesutarimas“;
- advokato įsipareigojimų nevykdymo atveju.

⁶⁷ (Albanija) KODI I DREJTËSISË PENALE PËR TË MITUR, 48 str. // Ministria e Drejtësisë. Prieiga per internetą: https://drejtesia.gov.al/wp-content/uploads/2017/11/03_Ligj_37_2017_30.03.2017_Kodi_i_Drejtesise_Penale_per_te_Miturit.pdf.

⁶⁸ (Belgija) Flemish Bar Council „Code of Ethics for Lawyers“, 2.21 str. // CCBE. Prieiga per internetą: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/National_Regulations/DEON_National_CoC/EN_Belgium_OVB_Code_of_Ethics_for_Lawyers.pdf.

Pavyzdžiui, **Belgijoje** teisinę pagalbą gaunantis jaunas asmuo gali prašyti pakeisti advokatą, jei sugriaunamas pasitikėjimas ar advokatui iškeliamas kitas rimtas kaltinimas. Prašymas pakeisti advokatą turi būti adresuotas Teisinės pagalbos biuro pirmininkui, kuris paskyrė pirmąjį advokatą. Advokatas bus nušalintas nuo bylos, o naujas advokatas gali būti paskirtas tik po to, kai Teisinės pagalbos biuro pirmininkas pateiks palankų atsakymą. Tačiau tyrimas, atliktas vykdant projektą *Mano teisininkas, mano teisės*, išryškino faktą, kad nors advokatų keitimo procesas iš prigimties nėra sudėtingas, jauniems žmonėms vis tiek sunku jį inicijuoti. Iš tiesų vaikai paprastai nežino, kam paskambinti ar kokios procedūros reikia laikytis.

Paaiškinimas, ką reiškia „sugriautas pasitikėjimas“, „nesutarimas“ ar „advokato įsipareigojimų nevykdymas“, skirtingose šalyse skiriasi bei yra paliktas valstybių nuožiūrai. **Vengrijoje** galimybė pakeisti advokatą atrodo labai ribota, nes net ir prasta teisinės pagalbos teisininko darbo kokybė ne visada yra priežastis, pateisinanti pakeitimą. Kita vertus, kitos šalys laikosi švelnesnio požiūrio.

Už prašymų pakeisti teisinės pagalbos teisininkus vertinimą atsakingos institucijos gali būti:

- advokatų asociacijos (taip yra, pvz., **Austrijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje**);
- teismai (taip yra, pvz., **Suomijoje, Airijoje, Lenkijoje, Švedijoje**);
- teisinės pagalbos institucijos (pvz., **Lietuva, Ispanija**).

Minėtu klausimu institucijos turi skirtingą kontrolės lygį ir įgaliojimus. Kai kuriose šalyse vaikas turi tik pranešti, kad nori pakeisti advokatą (**Čekija**). Kai kuriose šalyse prašymas turėtų būti pateiktas pagal standartinę formą (daugumoje šalių), kitose vaikas turi įrodyti, kad jis buvo neteisingai atstovaujamas (**Austrija**).

Taigi galima daryti išvadą, kad teisiškai galima nustatyti įvairias advokato keitimo kliūtis. Pirmą, pateikus vaiko prašymą, atsakinga institucija turi patvirtinti ar atsisakyti pakeisti advokatą. Kriterijai, leidžiantys pakeisti teisinės pagalbos advokatą, yra neaiškūs ir gali būti interpretuojami skirtingai, o tai atsakingai institucijai suteikia plačią vertinimo laisvę. Galiausiai vaikas gali nevisiškai žinoti apie galimybę ar teisę pakeisti teisinės pagalbos advokatą ir tokio pakeitimo tvarką.

5.4. Vaiko ir teisininko bendravimas ir kalbos barjeras (vertimas)

Dar vienas klausimas, kurį reikia pristatyti, yra vertimo žodžiu paslaugos, kurios padėtų vaikui, nemokančiam vietinės kalbos, bendrauti su advokatu.

Direktyvoje dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese (2010/64/ES) numatyta, kad, jeigu tai būtina teisingam procesui apsaugoti, įtariamųjų ar kaltinamųjų asmenų ir jų gynėjo bendravimas, tiesiogiai susijęs su bet kokia proceso metu atlikta apklausa ar posėdžiavimu arba su skundo įteikimu ar kitais procesiniais reikalavimais, būtų verčiamas žodžiu (2 straipsnio 2 dalis). 4 straipsnyje priduriama, kad tokios paslaugos turi būti nemokamos.

Ši Direktyvos taisyklė įgyvendinama ES šalių nacionalinėje teisėje.

Lietuvoje, vadovaujantis Baudžiamojo proceso kodekso 8 straipsnio 4 dalimi, gynėjas baudžiamojo proceso metu privalo su lietuvių kalbos nemokančiu įtariamuoju, kaltinamuoju, nuteistuoju ar išteisintuoju bendrauti jiems suprantama kalba, o jeigu tai neįmanoma, turi būti užtikrintas jų bendravimo vertimas žodžiu. Siekiant užtikrinti vertimo tarp kliento ir jo advokato konfidencialumą, Baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 3 dalis draudžia apklausti vertėją kaip liudytoją dėl aplinkybių, kurias jis sužinojo atlikdamas vertėjo pareigas. Tačiau, kaip parodė interviu su teisininkais ir tyrėjais, praktikoje vertėjo paslaugų, skirtų susikalbėti su klientu, retai prireikia⁶⁹.

Prancūzijoje, kalbant apie teisę turėti vertėją žodžiu, Baudžiamojo proceso kodeksas numato, kad jei įtariamasis ar kaltinamasis nesupranta prancūzų kalbos, jis turi teisę teismo posėdyje turėti vertėją arba teisę pateikti vertėjui išversti atitinkamus dokumentus, skirtus teisinei gynybai, iki proceso pabaigos, nebent jis aiškiai ir sąmoningai atsisako šios teisės. Jei ši paslauga numatyta teikiant teisinę pagalbą, ji yra nemokama. **Vokietijoje** yra numatyta galimybė įtraukti nemokamą vertėją verčiant pokalbius, susijusius su procesu, pavyzdžiui, pokalbius su gynėjais arba jei kaltinamasis nesupranta teisme vartojamos kalbos⁷⁰.

Panašią nemokamą vertimo žodžiu paslaugą teismo proceso metu galima gauti **Vengrijoje, Austrijoje, Čekijos Respublikoje, Suomijoje** ir kitose šalyse.

ĮTARIAMŲ IR KALTINAMŲ VAIKŲ INTERESŲ APSAUGA

Direktyva 2013/48(ES) dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu

13 straipsnis. Pažeidžiami asmenys

Valstybės narės užtikrina, kad taikant šią direktyvą būtų atsižvelgiama į specialiuosius pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų poreikius.

Direktyvos 2016/800(ES) dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, preambulės 8 straipsnyje nurodoma, kad kai vaikai yra įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamajame procese arba jiems taikoma Europos arešto orderio vykdymo procedūra pagal Tarybos pagrindų sprendimą 2002/584/TVR (toliau – perduoti prašomi asmenys), valstybės narės turėtų užtikrinti, kad pirmiausia visada būtų vadovaujama vaiko interesais pagal Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartija) 24 straipsnio 2 dalį. Šios direktyvos 6 straipsnyje (Advokato pagalba) taip pat minimas

⁶⁹ Erika Leonaitė ir Karolis Liutkevičius, *Inside Police Custody 2. Suspects' Procedural Rights in Lithuania* (Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, 2018). Prieiga per internetą: http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2019/03/National_report_Lithuania_2018.pdf.

⁷⁰ (Vokietija) „Gerichtsverfassungsgesetz – GVG“, 187 str. 1 d. // Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Prieiga per internetą: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gvg/englisch_gvg.html.

vadovavimasis vaiko interesais. Direktyva suteikia vaikui teisę į tai, kad būtų informuotas tėvų pareigų turėtojas (5 straipsnis), teisę į individualų vertinimą (7 straipsnis) ir į sveikatos patikrinimą (8 straipsnis). Joje taip pat nustatyti kiti mechanizmai, skirti įtariamų ir kaltinamų vaikų interesams apginti.

2012 m. JT principai ir gairės

10 gairė. Specialios priemonės vaikams

Valstybės turėtų užtikrinti, kad būtų imtasi specialių priemonių, kurios skatintų ir veiksmingai užtikrintų teisę kreiptis į teismą bei užkirstų kelią stigmatizacijai ir kitiems neigiamiems padariniams, kylantiems dėl jų įtraukimo į baudžiamosios justicijos sistemą, įskaitant:

(a) užtikrinti vaiko teisę į advokatą, paskirtą atstovauti vaikui procese, kai kyla arba gali kilti interesų konfliktas tarp vaiko ir jo tėvų ar kitų susijusių šalių;

(b) atsižvelgiant į vaiko interesus, leisti sulaikytiems, areštuotiems, įtariamiems, kaltinamiems ar nusikalstamos veikos padarymu apkaltintiems vaikams iš karto susisiekti su tėvais ar globėjais ir uždrausti bet kokias vaiko apklausas nedalyvaujant jo advokatui ar kitam teisinės pagalbos teikėjui bei tėvams ar globėjams, jei yra tokia galimybė;

(c) užtikrinti vaikui teisę, kad jo tėvai ar teisėti globėjai dalyvautų priimant sprendimus, išskyrus atvejus, kai tai neatitinka vaiko interesų;

(d) užtikrinti, kad vaikai galėtų laisvai ir visiškai konfidencialiai konsultuotis su tėvais ir (arba) globėjais bei teisiniais atstovais;

(e) pateikti informaciją apie teises vaiko amžiui ir brandai atitinkančiu būdu, vaikui suprantama kalba bei atsižvelgiant į lytį ir kultūrą. Informacijos teikimas tėvams ar globėjams turėtų būti tik papildomas, bet ne alternatyvus informacijos teikimo vaikui būdas;

(f) tam tikrais atvejais skatinti nukreipimą nuo formalios baudžiamosios justicijos sistemos ir užtikrinti, kad vaikai turėtų teisę į teisinę pagalbą kiekviename proceso, kuriame taikomas nukreipimas, etape;

(g) kur tai yra tikslinga, skatinti alternatyvias laisvės atėmimui priemones ir sankcijas bei užtikrinti, kad vaikai turėtų teisę į teisinę pagalbą, kad laisvės atėmimas būtų kraštutinė priemonė, o bausmė – kuo trumpesnė;

h) nustatyti priemones, užtikrinančias, kad teisminės ir administracinės procedūros būtų vykdomos tokioje aplinkoje ir būdu, kad vaikai galėtų būti išklausomi tiesiogiai arba per atstovą ar atitinkamą įstaigą, laikantis procedūrinių nacionalinės teisės taisyklių. Atsižvelgiant į vaiko amžių ir brandą, taip pat gali prireikti atitinkamai pritaikyti teismines ir administracines procedūras ir praktikas.

Vaiko, dalyvaujančio ar dalyvavusio teisiniuose ar neteisiniuose procesuose ir kitose intervencijose, privatumas ir asmens duomenys turėtų būti saugomi visuose etapuose, o tokia apsauga turėtų būti užtikrinta įstatymais. Tai paprastai reiškia, kad negali būti prieinama ar skelbiama, ypač žiniasklaidoje, jokia informacija ar asmens duomenys, kurie galėtų atskleisti

ar netiesiogiai leisti atskleisti vaiko tapatybę, įskaitant vaiko atvaizdą, išsamius vaiko ar vaiko šeimos aprašymus, vaiko šeimos narių vardus ir adresus bei garso ir vaizdo įrašus.

6.1. Vaiko interesų apsauga susidarius interesų konfliktui

Interesų konfliktų kyla tada, kai atstovavimas klientui gali būti iš esmės apribotas advokato pareigomis kitam klientui ar trečiajam asmeniui arba paties advokato interesais. Konfliktų analizė yra pakankamai sunki, kai klientas yra suaugęs, ir tampa dar sudėtingesnė, kai klientas yra vaikas. Tačiau teisininkams, susidūrusiems su tokiu iššūkiu, visada turėtų galioti pagrindinis pirmenybės vaiko interesų apsaugai teikimo principas.

Kalbant apie tėvus ir globėjus, nors preziumuojama, kad jie veikia vadovaudamiesi vaiko interesais ir tinkamai atstovauja vaiko interesams, tam tikrais atvejais gali kilti interesų konfliktas. Tokio atvejo pavyzdys galėtų būti situacija, kai vaikas kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu, o vienas iš tėvų ar globėjų yra jos auka arba turi artimų ryšių su asmeniu, kuris yra auka.

Daugumoje Europos šalių įstatymai numato, kad reikia vengti interesų konflikto tarp vaiko ir jo advokato bei vaiko ir jo tėvų ar globėjų ir numatyti priemones tokiems konfliktams spręsti.

Belgijos įstatymai yra orientuoti į vaiko ir jo teisėtų globėjų galimo interesų konflikto prevenciją. Siekiant išvengti tokio konflikto, įstatymai draudžia tam pačiam advokatui atstovauti abiem šalims teisiniame procese⁷¹. Kalbant apie vaiko ir jo teisinio gynėjo interesų konfliktą, įstatymai įpareigoja advokatą ištirti ir vengti bet kokių galimų priežasčių, kurios galėtų sukelti šį konfliktą. Kilus interesų konfliktui, jis privalo nusišalinti nuo bylos⁷².

Lietuvoje vaiko ir tėvų interesų konflikto klausimas yra nagrinėjamas Baudžiamojo proceso kodekse⁷³, kuriame teigiama, kad įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo arba nukentėjusiojo atstovai pagal įstatymą gali dalyvauti procese ir ginti savo atstovaujamų proceso dalyvių interesus, jeigu šie yra nepilnamečiai, išskyrus atvejus, kai tai prieštarautų nepilnamečio asmens interesams ar pakenktų baudžiamajam procesui. Kalbant apie vaiko ir advokato interesų konfliktą, Lietuvos advokatų etikos kodeksas⁷⁴ numato, kad advokatas privalo atsisakyti kliento, kai atstovaujant klientui kyla interesų konfliktas.

Pagal **Albanijos** įstatymus advokatai privalo užtikrinti skaidrią gynybą ir atstovavimą, atsižvelgdami į kliento interesus bei užkirsdami kelią interesų konfliktui⁷⁵. Be to, pagal Vaikų

⁷¹ (Belgija) Code de déontologie de l'avocat, 2.22 str. // advocats.be (prancūziškai ir vokiškai kalbančių advokatų asociacija). Priega per internetą: <https://avocats.be/sites/default/files/06.04.2021%20Code%20d%C3%A9ontologie%20version%20fran%C3%A7aise%20-%20en%20vigueur%20au%2006.04.2021.pdf>.

⁷² (Belgija) *Ibid.*, 5.41 str. ir 5.46 str.

⁷³ (Lietuva) Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas, *supra note*, 43: 53 str. 1 d.

⁷⁴ Žr.: <http://www.advokatura.lt/en/about-the-bar/code-of-ethics-ksah.html>.

⁷⁵ (Albanija) LIGJ Nr. 55/2018 „PËR PROFESIONIN E AVOKATIT NË REPUBLIKËN E SHQIPËRISË“, 8 str. c p. // Ministria e Drejtësisë. Priega per internetą: <https://www.drejtesia.gov.al/wp-content/uploads/2019/02/LIGJ-nr.-55-2018-date-23.7.2018.pdf>.

baudžiamojo teisingumo kodeksą⁷⁶, teisėjas bylos nagrinėjimo metu ir prokuroras tyrimo stadijoje gali uždrausti įtariamo ir kaltinamo vaiko teisėtam atstovui dalyvauti procesiniuose veiksmuose, jei tai geriausiai atitinka vaiko interesus.

Suomijoje interesų konfliktas yra teisinė aksioma, kuri pripažįstama Suomijos teisinėje sistemoje, o interesų konfliktas nustatomas kiekvienu atveju atskirai. Vaikų teisės ir interesai yra svarbesni už kitų konflikte dalyvaujančiųjų teises. Iškilus vaiko ir tėvų interesų konfliktui, vaikui paskiriamas asmuo, kuris rūpinasi vaiko interesais teismo proceso metu.

Prancūzijoje vaiko ir jo tėvų interesų konflikto klausimas sprendžiamas pasitelkus Baudžiamojo teisingumo vaikams kodeksą. Jame nurodoma, kad vaiką į visus posėdžius gali lydėti jo teisėti atstovai. Kai tai neįmanoma arba nėra pageidautina, juo gali būti paskirtas kitas suaugęs asmuo. Kai paskirtas suaugęs asmuo nėra priimtinas kompetentingai institucijai, prokuroras, vaikų teisėjas ar tyrimo teisėjas paskiria kitą asmenį, kuris taip pat gali būti kompetentingas valdžios institucijos ar vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas. Be to, Kodekse nurodyta, kad kai tai neatitinka vaiko interesų, jo negali lydėti tėvai.

Vengrijoje, jei byloje tėvai dalyvauja kaip kita šalis, tėvų (t. y. teisėtų vaiko atstovų) vaidmenį pakeičia paskirtas globėjas. **Lenkijoje**, jei kyla vaiko ir jo tėvų interesų konfliktas, teisinė pagalba vykdant vaiko teisingumo procedūras yra privaloma. Esant interesų konfliktui tarp vaiko ir jo advokato, vaikas gali prašyti jį pakeisti.

Ispanijos įstatymai taip pat akivaizdžiai palaiko vaiko interesų prioritetą, kai kyla vaiko ir tėvų interesų konfliktas. Visuose teismo procesuose, kai atsiranda vaiko interesų ir bet kokių kitų teisėtų trečiosios šalies interesų konfliktas, bet kuriuo atveju pirmenybė teikiama vaiko interesams. Taip pat, pagal Baudžiamojo proceso kodeksą, kilus interesų konfliktui su tėvais ar *de facto* globėjais, paskiriamas teisinis gynėjas.

Panašu, kad **Vokietija** šiuo klausimu laikosi šiek tiek kitokio požiūrio. Kai kyla vaiko ir tėvų interesų konfliktas, vyrauja nuomonė, kad vaiko ir tėvų teisės turi būti subalansuotos, atsižvelgiant ir į vaiko amžių bei raidos stadiją. Tačiau teisėjas gali pašalinti kaltinamojo tėvus ar globėjus iš posėdžio, jei tai būtina. Be to, teismas gali panaikinti tėvų procesines teises, jei jie kaltinami netinkamu elgesiu. Tokiu atveju teismas paskiria globėją, kuris padėtų vaikui proceso metu. Be to, kai tarp vaiko ir gynėjo kyla interesų konfliktas arba sutrinka jų santykiai, advokatas turi nusišalinti nuo bylos. Jei jis ar ji nenusišalina, teismas gali paskirti kitą atstovą.

6.2. Psichologinės pagalbos teikimas ir vaiko teisių apsaugos institucijų įtraukimas į baudžiamąjį procesą

2012 m. JT principai ir gairės

11 principas. Teisinė pagalba vaiko interesų labui

58. Valstybės turėtų imtis tinkamų priemonių, siekdamos sukurti vaikams palankias ir pritaikytas teisinės pagalbos sistemas, atsižvelgdamos į besikeičiančius vaikų gebėjimus ir

⁷⁶ (Albanija) KODI I DREJTËSISË PENALE PËR TË MITUR, *supra note*, 67: 49 str.

poreikį rasti tinkamą pusiausvyrą tarp vaiko interesų ir vaikų teisės būti išklaustytiems teismo procese, įskaitant:

(e) įtvirtinti mechanizmus ir procedūras, užtikrinančias glaudų teisinės pagalbos teikėjų ir įvairių specialistų bendradarbiavimą, taip pat sukurti tinkamas tarpusavio apsikeitimo duomenimis sistemas, kad būtų galima gauti visapusišką informaciją apie vaiką, taip pat įvertinti jo ar jos teisinę, psichologinę, socialinę, emocinę, fizinę ir kognityvinę situaciją bei poreikius.

Kai vaikas dalyvauja baudžiamajame procese (kaip įtariamasis, kaltinamasis ar auka), daugumoje Europos valstybių įsijungia speciali paramos sistema, užtikrinanti vaiko teisių apsaugą. Daugumoje šalių, kuriose buvo atlikti tyrimai, vaiko palaikymui siūloma psichologinė pagalba. Be to, vaiko teisių apsaugos institucijos yra kviečiamos dalyvauti ir dalyvauja procese kaip įstaigos, prižiūrinčios tinkamą vaiko teisių ir interesų apsaugą.

Belgijoje institucija, dalyvaujanti baudžiamajame procese, kai vaikas yra įtariamasis ar nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, yra Vaiko apsaugos tarnyba. Pirminiame etape Vaiko apsaugos tarnyba tiria vaiko socialinę padėtį, o sprendimo priėmimo stadijoje ji teikia teisėjui psichosocialinį vertinimą, kuris jam padėtų svarstyti taikytiną poveikio priemonę. Galiausiai, priėmus teismo sprendimą, Vaiko apsaugos tarnybos direktorius pakviečia vaiką ir (arba) tėvus paaiškinti jiems apie nurodytos poveikio priemonės taikymą. Direktorius nustato paskirtos priemonės sąlygas bei turi raštu pagrįsti savo sprendimus, kurie gali būti bet kada pakeisti vadovaujantis išskirtinai vaiko interesais. Kai direktorius įsitikinęs, kad vaikui nebėra pavojaus, o teismo paskirta poveikio priemonė nebereikalinga, jis gali pasiūlyti ją nutraukti.

Kalbant apie psichikos sveikatos ekspertų dalyvavimą, teisėjas gali prašyti įtraukti ekspertą, dažniausiai psichologą. Pažymėtina, kad, priimdamas sprendimą dėl sulaikymo, jaunimo teisėjas turi paprašyti psichologinės ekspertizės⁷⁷. Jaunimo teisėjas taip pat gali paprašyti psichologų, socialinių ir medicinos darbuotojų pagalbos įgyvendinant nurodytas poveikio priemones. Pavyzdžiui, teisėjas gali nurodyti vaikui gydytis ambulatoriškai arba paguldyti į narkomanų reabilitacijos įstaigą.

Lietuvoje, kai vaikas yra įtrauktas į baudžiamąjį procesą, į jo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas. Institucijos vaidmuo – stebėti, ar apklausos metu nepažeidžiamos nepilnamečio įtariamojo teisės. Šių specialistų išlaidos padengiamos iš valstybės lėšų. Be to, teismo proceso dalyvių prašymu arba teismo iniciatyva gali būti kviečiamas psichologas dalyvauti apklausoje. Psichologo vaidmuo yra pagalbinis: jis padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdamas į jo socialinę ir psichologinę brandą (BPK 188 straipsnio 5 dalis).

Albanijoje privalomas psichologo buvimas vaikui numatomas kiekvienoje baudžiamojo proceso stadijoje. Jo vaidmuo yra garantuoti psichologinę paramą vaikui ir įvertinti jo teiginius, taip pat užtikrinti, kad vaikas būtų tinkamai apklaustas.

⁷⁷ Belgijoje, kai įstatymus pažeidęs vaikas nusikalstamos veikos metu buvo vyresnis nei 16 metų, atsižvelgiant į sąlygas, susijusias su atitinkamos nusikalstamos veikos sunkumu ar padarytų nusikalstamų veikų gausa, nepilnamečio teisėjas gali nuspręsti nutraukti bylą ir perduoti ją teismui, kuris ją nagrinės pagal suaugusiųjų baudžiamąją teisę. Ši praktika, prieštaraujanti Tarptautinei vaiko teisių konvencijai, vadinama persiuntimo įsakymais (angl. *referral orders*).

Institucija, atliekanti svarbų vaidmenį įtariamo ir kaltinamo vaiko teismo procese, yra Vaiko apsaugos skyrius. Vaikų baudžiamojo teisingumo kodeksas numato, kad Vaiko teisių apsaugos skyriaus vaidmuo yra tam tikra apimtimi pakeisti vaiko teisinį atstovą baudžiamojo proceso metu. Atsižvelgiant į tai, Vaikų baudžiamojo teisingumo kodekse prokurorui numatyta pozityvi pareiga bendradarbiauti su Vaiko apsaugos skyriumi ir pranešti apie visus šiuos atvejus, kada⁷⁸: i) neįmanoma rasti teisinio atstovo; ii) akivaizdu, kad teisinis vaiko atstovas smurtavo prieš vaiką arba šeimoje; iii) kyla abejonių dėl teisinio vaiko atstovo nešališkumo dėl jų santykių su sužeistu šeimos nariu pobūdžio; iv) egzistuoja viena iš interesų konflikto rūšių. Be to, Vaiko apsaugos skyrius yra įpareigotas parengti procesinių atstovų sąrašą, kurie baudžiamosios bylos procese atlieka *ad litem* globėjo vaidmenį.

Be projekto partnerių šalių, panaši situacija matyti ir kitose Europos valstybėse.

Prancūzijoje Teisinė jaunimo apsauga yra institucija, atsakinga už visus su vaiko teisingumu susijusius klausimus, įskaitant tarpinstitucinį bendradarbiavimą. Ji padeda jaunimo teisėjui ir vykdo teismo sprendimus, užtikrina jai patikėtų vaikų priežiūrą savo viešosiose įstaigose, taip pat nustato darbo vaiko teisingumo sistemoje standartus. Kalbant apie psichologo eksperto dalyvavimą teisiniame procese, jis gali būti įtrauktas arba tada, kai teismas paprašo eksperto išvados, arba prieš priimant sprendimą dėl vaiko auklėjamojo pobūdžio priemonės taikymo.

Lenkijoje su vaikais susijusiuose teisiniuose procesuose taip pat dalyvauja specializuotos institucijos. Šeimos teismas gali pakviesti socialinę įstaigą dalyvauti procese. Be to, teisminio proceso metu taip pat dalyvauja psichikos sveikatos ekspertai. Jei būtina gauti išsamų vaiko asmenybės apibūdinimą, teismas gali paprašyti eksperto (pvz., psichologo) atlikti psichologinį vaiko vertinimą. Psichologinė pagalba vaikams taip pat teikiama apklausos metu. Eksperto mokestis dengiamas iš valstybės lėšų.

Ispanijoje yra kelios institucijos, kurios specializuojasi vaikų baudžiamajame procese, pavyzdžiui, Vaikų policijos padaliniai, Vaiko prokuratūra, Vaikų teismai, Vaiko teisinė pagalba, Socialinio darbo su vaikais tarnybos ir Vaikų probacijos tarnybos. Vaikų prokuratūros vaidmuo yra labai svarbus, nes jis orientuotas į teisingumo ir teisėtumo puoselėjimą bei vaikų teisių apsaugą.

Panašu, kad psichosocialiniai ekspertai dalyvauja visose teisinėse procedūrose. Baudžiamojo proceso kodeksas nurodo, kad vaikas turi teisę į emocinę ir psichologinę pagalbą bet kurioje teismo proceso stadijoje. Vaikas taip pat gali reikalauti tėvų ar kito asmens dalyvavimo. Be to, viso proceso metu dalyvauja psichologų, socialinių darbuotojų ir švietimo specialistų sudaryta techninė komanda (*Equipo Técnico*). Ši komanda padeda Valstybės kaltinimo ministerijai ir vaikų teisėjui rengdama psichologinius vertinimus. Ji taip pat dalyvauja procesui pasibaigus, paskyrus bausmę, kad užtikrintų poveikio priemonės įvykdymą arba rekomenduotų ją pakeisti.

Vokietijoje, kai vaikas dalyvauja baudžiamajame procese, byla atsiduria Pagalbos jaunimo teismuose tarnybos (*Jugendgerichtshilfe*) žinioje. Šios institucijos atstovai vykdo stebėsenos procesą, analizuoja socialinius ir su vaiko priežiūra susijusius aspektus viso teisinio proceso metu.

⁷⁸ (Albanija) KODI I DREJTËSISË PENALE PËR TË MITUR, *supra note*, 67: 74 str.

Vengrijoje teismo ekspertizę atlieka psichologas, o prireikus į procesą gali būti įtraukti kiti ekspertai. Vaiko teisių atstovo, globėjo ir kitų specialistų paslaugas visada apmoka valstybė. Kalbant apie ekspertizę, reikalingą baudžiamajame byloje, kurioje dalyvauja vaikas, pažymėtinas toks faktas, kad kuomet vaikui yra tarp dvylikos ir keturiolikos metų bei kuomet kyla įtarimų dėl jo psichikos sveikatos, paskiriamas ekspertas, kuris turi patikrinti jo psichinę būseną. Šiuo tikslu reikia gauti bendrą ekspertinę teismo psichiatro ir psichologo išvadą.

Italijoje, kalbant apie psichikos sveikatos ekspertų dalyvavimą procese, vaikai turi gauti psichologinę pagalbą bet kuriame proceso etape. Teisėjas gali į vietos institucijas dėl specialių paslaugų vaikams suteikimo.

Suomijoje, kai vaikas dalyvauja baudžiamajame procese, apie tai informuojama vietos socialinės rūpybos institucija, kuri siunčia savo atstovą dalyvauti apklausos procese, nebent tai akivaizdžiai nėra būtina. Šią paslaugą finansiškai remia savivaldybė.

6.3. Kiti subjektai, teikiantys (teisinę) pagalbą baudžiamajame procese dalyvaujantiems vaikams

Be to, kaip sakyta anksčiau, pagalbą vaikams taip pat gali teikti kiti juridiniai asmenys (asociacijos ar organizacijos). Tačiau šiuo atveju mes daugiausia kalbame apie pirmosios eilės teisinę pagalbą ir kitas pagalbos rūšis, o ne apie atstovavimą teismuose. Dažnai tokios organizacijos siūlo platesnę paramą, pavyzdžiui, psichologinę paramą ir pagalbą vėliau reintegrojančią į visuomenę.

Prancūzijoje, „*l'aide à l'accès au droit*“ rėmuose, imtasi vietinių iniciatyvų, susijusių su vaikais. Pavyzdžiui, „*l'Antenne des Mineurs*“ apima visus su jaunimu susijusius klausimus, nesvarbu, ar jie yra aukos, ar kaltinamieji, ar kai kyla tėvų konfliktas ir vaikas nori, kad jį išklausytų teisėjas.

Vokietijoje Pagalbos jaunimo teismuose tarnyboje (*Jugendgerichtshilfe*), veikiančioje prie Jaunimo ir socialinės gerovės biuro, dirbantys švietimo specialistai vykdo įstatymo pavestas užduotis. Tarnyboje vaikai gauna patarimų prieš baudžiamąjį procesą, jo metu ir po jo. Patarimų teikimas nepriklauso nuo vaikų tautybės⁷⁹. Taip pat egzistuoja nevyriausybinė organizacija „*Weißer Ring*“, teikianti paramą nusikaltimo aukoms už teismo proceso ribų.

Austrijoje organizacija „*Die Möwe*“ teikia paramą vaikams ir jaunimui. Tikslas yra remti nepilnametes nusikaltimo aukas baudžiamąjo proceso metu. Ši paslauga apima psichosocialinę ir teisinę paramą.

Ispanijoje fondas „*Gelbëkit vaikus*“ turi keletą vaikų apsaugos ir vaikų teisių gynimo programų. Apskritai jo misija sutelkta į vaikų apsaugą nuo smurto, užtikrinant jų galimybes kreiptis į teismą, užtikrinant vaikų teises viešojoje politikoje ir nutraukiant skurdo ir atskirties ciklą per švietimą. „*Fundación Raíces*“ taip pat daug dėmesio skiria vaikų (tiek ispanų, tiek užsieniečių), kuriems gresia socialinė atskirtis, gynybai, kad būtų užtikrinta jų galimybė kreiptis

⁷⁹ (Vokietija) BeckOK/Gertler/Schwarz, JGG, 38 skirsnio 4 konstatuojamoji dalis // beck-online. Prieiga per internetą: <https://beck-online.beck.de/Search?pagenr=1&words=Gertler%2FSchwarz&st=&searchid=>.

į teismą ir apsaugoti jų teises kilus interesų konfliktui, kuris dažnai kyla tarp šių vaikų ir jų globėjų.

Lenkijoje yra vaikų ombudsmenas, kuris gali dalyvauti bet kokiuose vaiko teisingumo procesuose. Ombudsmenas taip pat turi *Trust Phone* vaikams liniją, skirtą nusikaltimo aukoms, kurioms reikalinga psichologinė pagalba. *Irenos Kornatowskos vaikų pagalbos centras* teikia tiesioginę psichologinę ir teisinę pagalbą vaikams, nukentėjusiems nuo smurto. *Mes suteikiame vaikams stiprybės* – tai organizacija, teikianti psichologinę pagalbą vaikams, patyrusiems smurtą ir seksualinę prievartą, dalyvaujantiems kaip liudytojams ir aukoms teisiniuose procesuose.

Lietuvoje tokios nevyriausybines organizacijos kaip „*Caritas*“ teikia paramą ir teisinę pagalbą nusikaltimo aukoms. Pirminės teisinės pagalbos NVO, tokie kaip *Teisės klinika* (pirminę teisinę pagalbą teikiantys teisės studentai), gali teikti teisinę pagalbą konsultuodami ar rengdami teisinius dokumentus. *Raudonojo Kryžiaus organizacija* Lietuvoje taip pat teikia teisinę pagalbą vaikams – daugiausia pabėgėlių ar imigrantų vaikams.

Albanijoje gausu organizacijų ir asociacijų, teikiančių teisinę pagalbą vaikams. *Tiranos teisinės pagalbos draugija* (TLAS) yra vienas iš daugelio organizacijų pavyzdžių. Jos misija yra tenkinti socialinius ir teisinius nepasiturinčių žmonių poreikius: švietimas ir Albanijos visuomenės informavimas apie teisinės valstybės veikimo principus ir žmogaus teises; Albanijos teisės aktų tobulinimo skatinimas; pažangos skatinimas ir demokratijos stiprinimas Albanijoje. Taip pat reikėtų paminėti daugelį kitų organizacijų, tokių kaip *Integruotų teisinių paslaugų ir praktikos centras* (CILPS), „*Jums, motinoms ir vaikams*“, *Albanijos reabilitacijos nuo traumų ir kankinimų centras* (ARCT), *Teisinių pilietinių iniciatyvų centras* (CLCI).

TEISINĖS PAGALBOS KOKYBĖS VERTINIMAS

Tarptautiniai ir ES dokumentai numato, kad teisinė pagalba turi būti teikiama ne tik formaliai, bet ir veiksmingai. 2016 m. atliktas UNODC tyrimas⁸⁰ atskleidė, kad teisinės pagalbos kokybės gerinimui skiriama vis daugiau dėmesio nacionalinėse sistemose: daug šalių, įgyvendinančių pažangias teisinės pagalbos kokybės užtikrinimo priemones, kartu gerina teisinės pagalbos kokybę. Be tradicinių atsakymų į skundus dėl sistemos, vis daugiau dėmesio skiriama proaktyviems kokybės užtikrinimo metodams, tokiems kaip kokybės standartų kūrimas ir tarpusavio vertinimo auditai⁸¹. Mūsų tyrime siekėme atskleisti, koku mastu ir kokiais būdais bei priemonėmis valstybės siekia užtikrinti teisinės pagalbos vaikams kokybę.

2012 m. JT principai ir gairės

⁸⁰ United Nations Office on Drugs and Crime, *Global Study on Legal Aid*, (UNODC, 2016). Prieiga per internetą: https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/access_to_justiceandruleoflaw/global-study-on-legal-aid.html.

⁸¹ Simonas Nikartas, Agnė Limantė, *Tools and Criteria for Measuring Legal Aid Quality: Guidelines for EU Member States*. Vilnius, 2018. Prieiga per internetą: <http://teise.org/wp-content/uploads/2019/03/Qualaid-Guidelines-for-EU-Member-States.pdf>.

11 principas. Teisinė pagalba vaiko interesų labui

58. Valstybės turėtų imtis tinkamų priemonių, siekdamas sukurti vaikams palankias ir pritaikytas teisinės pagalbos sistemas, atsižvelgdamos į besikeičiančius vaikų gebėjimus ir poreikį rasti tinkamą pusiausvyrą tarp vaiko interesų ir vaikų teisės būti išklaustytiems teismo procese, įskaitant:

c) nustatyti vaikams palankių teisinės pagalbos paslaugų standartus ir profesinius elgesio kodeksus. Teisinės pagalbos teikėjai, dirbantys su vaikais ir jų labui, turėtų būti reguliariai tikrinami, siekiant užtikrinti jų tinkamumą dirbti su vaikais;

(e) įtvirtinti mechanizmus ir procedūras, užtikrinančias glaudų teisinės pagalbos teikėjų ir įvairių specialistų bendradarbiavimą, taip pat sukurti tinkamas tarpusavio apsikeitimo duomenimis sistemas, kad būtų galima gauti visapusišką informaciją apie vaiką, taip pat įvertinti jo ar jos teisinę, psichologinę, socialinę, emocinę, fizinę ir kognityvinę situaciją bei poreikius.

Europos šalyse, kuriose buvo atlikti tyrimai, advokatų profesijos nepriklausomybę reprezentuojančios advokatų asociacijos yra pagrindinės advokatų veiklą prižiūrinčios įstaigos. Susiklosčius tokiam savireguliacijos mechanizmui, teisinės pagalbos tarnybų (kur jos egzistuoja) įsikišimas į advokatų veiklos priežiūrą yra ribotas.

Daugeliu atvejų pagrindinis kokybės kontrolės mechanizmas yra skundų, gautų iš teisinės pagalbos gavėjų, vertinimas. Reikalavimai dėl nuolatinio advokatų rengimo, jų mokymų galėtų būti vertinami kaip priemonės, užtikrinančios teisinės pagalbos kokybę.

Lietuvoje teisinę pagalbą teikiančių advokatų priežiūrą vykdo Lietuvos advokatūra ir Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba (VGTPT), kuri sprendžia paramos gavėjų skundus dėl teisinės pagalbos teikėjų veiksmų. Lietuvos advokatūra turi bendrą pareigą prižiūrėti advokatus. Pagal Lietuvos advokatūros patvirtintas antrinės teisinės pagalbos kokybės vertinimo taisykles, tikrinama teisininkų ir partnerių, teikiančių antrinę teisinę pagalbą, veiklos kokybė.

Gavusi skundą dėl suteiktos teisinės pagalbos, VGTPT pagal teisinės pagalbos teikimo sutartis, pasirašytas su advokatu, gali imtis šių kontrolės priemonių: i) paprašyti paaiškinti situaciją ir priimti sprendimą pakeisti advokatą; (ii) jei VGTPT nustato, kad skunde pateiktas klausimas yra susijęs su advokato veiklos kokybe, ji perduoda skundą nagrinėti Lietuvos advokatūrai; (iii) nutraukti su advokatu pasirašytą sutartį.

Lietuvos advokatūros veiksmai, kokių ji gali imtis tikrindama advokatų ir partnerių, teikiančių antrinę teisinę pagalbą, veiklos kokybę, yra nustatyti Advokatūros įstatyme ir advokatų vidaus teisės aktuose. Advokatūra yra atsakinga už advokatų drausmės bylų nagrinėjimą (Advokatų garbės teisme). Viena iš advokatūros funkcijų yra organizuoti advokatų veiklos kokybės vertinimą teikiant antrinę teisinę pagalbą. Nors Advokatūros įstatyme numatyta, kad kokybės

vertinimo taisyklės turi patvirtinti advokatūra, tačiau tokios taisyklės dar nėra patvirtintos. Advokatūra asmenų, kuriems teikiama teisinė pagalba, skundus nagrinėja ta pačia tvarka kaip ir skundus dėl privačių advokatų.

Albanijoje Nemokamos teisinės pagalbos direktoratas (FLAD) yra atsakingas už teisinės pagalbos sistemos administravimą ir priežiūrą. Jis i) diegia teisinės pagalbos teikimo kokybės vertinimo sistemą ir ii) kasmet stebi, kaip ne pelno organizacijos ir teisininkai, teikiantys pirminę ir antrinę teisinę pagalbą, laikosi paslaugų teikimo standartų. Bendras kokybės vertinimas atliekamas įvertinant, ar pirminės ir antrinės teisinės pagalbos paslaugų teikimo procedūros veikia tinkamai, ar yra laikomasi tokių principų kaip teisė į teismą, geras administravimas ir planavimas, profesionalumas, kokybė, veiksmingumas ir efektyvumas.

Kompetencija nagrinėti skundus dėl advokatų veiksmų suteikiama Albanijos advokatų rūmams (ACHA). Bylą nagrinėjantis organas (prokuratūra ar teismas) turi teisę informuoti ACHA vykdomąjį komitetą apie tai, kad yra prielaidos gynėjui taikyti drausmines priemones už tai, kad jis galimai pažeidė įsipareigojimą ginti ar sulaužė lojalumo ir sąžiningumo pareigą⁸². Be to, ACHA turi teisę imtis drausminių sankcijų *ex officio* paskirtam gynėjui, jei šis negina ar atsisako ginti klientą.

Tik remiantis šiais pagrindais, susijusiais su profesiniu sąžiningumu ir etika, bylą nagrinėjantis organas pradeda drausminę procedūrą, kurios metu ACHA turi teisę taikyti drausmines priemones šios kategorijos teisininkams. Pagal Teisinės pagalbos įstatymą ir Vaikų baudžiamojo teisingumo kodeksą vaikai yra speciali naudos gavėjų kategorija, todėl jie turi teisę kelti drausmines bylas savo advokatui. Tačiau norint pateikti skundą, vaikams reikia tėvų ar teisėtų globėjų palaikymo, nes jie iki tam tikro amžiaus neturi teisinio veiksnio. Be to, FLAD prižiūrėtojai, kurie reguliariai stebi teisinę pagalbą teikiančių teisininkų darbą, gali pradėti drausminę procedūrą *ex officio* arba gavę skundą dėl šio teisininko veiksmų.

Belgijoje teisinės pagalbos kokybę stebi ir vertina Advokatų asociacija. Antrosios eilės teisinės pagalbos kompendiumas nurodo, kad paslaugų kokybės kontrolė vykdoma dviem lygmenimis:

- *Ex ante* kontrolė – visų pirma susijusi su deklaruotų specializacijų pagrindimu⁸³ arba su įsipareigojimu dalyvauti mokymų kursuose (kuriuos būtina lankyti siekiant būti įtrauktam į teisinę pagalbą teikiančių advokatų sąrašą)⁸⁴;
- *Ex post* kontrolė – susijusi su teikiamų paslaugų veiksmingumu ir kokybe, todėl advokatų taryba gali nustatyti tam tikras sąlygas advokatui, siekiančiam pasilikti sąrašė, suspenduoti jo vietą sąrašė arba išbraukti iš jo⁸⁵.

⁸² (Albanija) KODI I PROCEDURËS PENALE I REPUBLIKËS SË SHQIPËRISË, 56 str. 1 d. // Prokuroria Shqiptare. Prieiga per internetą: http://www.pp.gov.al/web/kodi_i_procedures_penale_date_30_gusht_2017_1201.pdf.

⁸³ Kai Belgijoje advokatas nori teikti teisinę pagalbą, jis turi registruotis sąrašė. Registravimosi sąrašė metu reikia nurodyti, kokiose bylose jis specializuojasi (pvz., baudžiamoji, šeimos ir vaikų teisė). Jei jis nėra pakankamai kompetentingas vesti norimas bylas, jis turi įsipareigoti dalyvauti atitinkamuose mokymuose.

⁸⁴ (Belgija) Judicial Code, *supra note*, 14: 508/7 str.

⁸⁵ (Belgija) Antrinės teisinės pagalbos vadovas, 70 psl.

Norint pasiskųsti advokatu, vaikas gali pateikti skundą advokatūros pirmininkui. Advokatūros pirmininkas, nagrinėdamas skundą, gali atlikti tyrimą arba paskirti tyrėją, kuris išklausus vaiką ir advokatą. Advokatūros pirmininkas turi nuspręsti, ar nukreipti advokato bylą į drausmės komisiją, ar vaiko skundą atmesti.

Taip pat galima naudotis ombudsmeno tarnyba, kuri turi kompetenciją nagrinėti skundus tuomet, kada klientas nėra patenkintas bendradarbiavimu su savo advokatu (arba atvirkščiai). Ši paslauga gali padėti šalims rasti bendrą sprendimą. Skundą galima pateikti ombudsmeno tarnybai užpildžius internetinį klausimyną.

Italijoje, jei vaikas ar jo tėvai skundžiasi gynėju, reikia patikslinti, ar advokatų atsakomybė yra i) civilinio pobūdžio – šiuo atveju klientas gali reikalauti žalos atlyginimo civiline tvarka; ii) baudžiamojo pobūdžio (pvz., advokato nesąžiningumas ar kito pobūdžio nelojalūs advokato ar techninio konsultanto patarimai) – šiuo atveju klientas dalyvauja atitinkamame baudžiamajame procese; ir (iii) drausminių taisyklių pažeidimas – šiuo atveju atitinkamame teisme yra bylinėjama su advokatų asociacija. Skundą dėl advokato gali pateikti vaikas kartu su savo tėvais ar teisėtais globėjais.

Ispanijoje advokatu besiskundžiantis vaikas tai gali padaryti tik per savo tėvus bei pateikti skundą Madrido advokatų asociacijai, kuri pradeda tyrimo procedūrą. Jei įrodoma, kad advokato elgesys buvo netinkamas, jis ar ji gali būti pakeisti.

Pažymėtina, kad kas dvejus metus advokatų asociacijos (*Colegios de Abogados*) atlieka piliečių, kuriems buvo paskirti advokatai bei suteikę nemokamą teisinę pagalbą, apklausas, kad galėtų įvertinti jų darbo kokybę. Už šias apklausas atsakingos advokatų asociacijos (*Colegios de Abogados*), o kiekviena advokatų asociacija turi savo vertinimo procedūras ir kriterijus. Vertinami tokie aspektai kaip tinkama gynyba, pasitenkinimas advokato darbu, informacijos ir dėmesio gavimas proceso metu.

Suomijoje netinkamo elgesio atveju advokatams taikomos drausminės Suomijos advokatų asociacijos priemonės. Daugiau nei pusė Suomijos viešosios teisinės pagalbos advokatų yra Advokatų asociacijos nariai. Jei vaikas nori pateikti skundą dėl advokato elgesio, jis gali parašyti skundą Suomijos advokatūros drausmės tarybai.

Švedijoje nėra jokių procedūrų, kaip bendrai įvertinti advokatų darbo kokybę. Daugiausia vertinimai atliekami, kuomet: i) sprendžiama dėl skiriamo advokato tinkamumo; ii) pateikiamas prašymas pakeisti advokatą ir (iii) kai yra pateiktas skundas dėl advokato. Bet kuriuo atveju visus teisininkus prižiūri Švedijos advokatų asociacija, todėl jie savo darbe privalo laikytis visuotinai pripažintos teisinės praktikos standartų.

Galima daryti išvadą, kad daugumoje Europos šalių teisinės pagalbos kokybės kontrolė yra *ex post*. Ji daugiausia pagrįsta skundais. Tik retais atvejais naudojamos kitos priemonės, pavyzdžiui, apklausos.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS: KAS YRA VAIKAMS PALANKI TEISINĖ PAGALBA?

Pirmiau pateikta analizė atskleidžia įvairialypę praktiką, susiklosčiusią skirtingose Europos jurisdikcijose teikiant teisinę pagalbą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams. Visos valstybės, kuriose buvo atlikti tyrimai, vadovaujasi tais pačiais principais, tokiais kaip teisinės valstybės principas, pažeidžiamų grupių bei vaiko interesų apsauga. Nors visos valstybės yra prisijungusios prie pagrindinių tarptautinių ir regioninių dokumentų, reglamentuojančių teisę į teisinę pagalbą, tarp jų galima pastebėti daug skirtumų.

Pagrindinis bendras principas, kurį galima aptikti Europos jurisdikcijose, yra ypatingas dėmesys vaikų teisei pagalbai. Savo įstatymuose daugeliu atvejų valstybės garantuoja teisinę pagalbą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, jų teisinis atstovavimas dažnai yra privalomas, paskiriamas netaikant išteklių testo bei teikiamas nuo ankstyviausių proceso stadijų. Dažnai valstybės siekia užtikrinti, kad teisininkai, teikiantys antrinę teisinę pagalbą vaikams, būtų kvalifikuoti ir specializuoti. Be to, vaikai gali naudotis kitomis specializuotomis paslaugomis. Tai leidžia daryti prielaidą, kad Europos valstybės vadovaujasi idėja, kad teisinė pagalba, teikiama vaikams, turėtų būti palanki vaiko interesams. Tačiau pati vaikams palankios teisinės pagalbos sąvoka turėtų būti geriau apibrėžta valstybių ir nustatyta kaip tikslas.

UNODC apibrėžimas: „Vaikams palanki teisinė pagalba“ – tai teisinės pagalbos vaikams teikimas baudžiamosiose, civilinėse ir administracinėse bylose, kuri yra prieinama, tinkama pagal amžių, daugiadisciplininė ir veiksminga bei atliepianti įvairius teisinius ir socialinius poreikius, su kuriais susiduria vaikai ir jaunimas. Vaikams palankią teisinę pagalbą teikia teisininkai ir ne teisininkai, kurie yra apmokyti vaikų teisės ir vaikų bei paauglių vystymosi srityje ir gali veiksmingai bendrauti su vaikais ir jų globėjais.

Prieinama teisinė pagalba

Tyrimas atskleidė, kad teisinė pagalba įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams ne visada yra nemokama. Tai yra didelė kliūtis teisinės pagalbos prieinamumui. Valstybės visais atvejais turėtų suteikti nemokamą teisinę pagalbą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams ir teisei pagalbai neturėtų būti taikomi išteklių ar pagrįstumo testai. Privalomo atstovavimo taisyklė yra gera praktika, kuri turėtų būti įgyvendinama visose valstybėse.

Be to, teisinė pagalba vaikams turėtų būti prieinama nuo pat pradžių ir viso proceso metu. Iš tiesų mūsų kalbinti specialistai pabrėžia, kaip svarbu, kad advokatas ar teisinės pagalbos teikėjas dalyvautų nuo pat ankstyvos proceso stadijos, dažniausiai nuo pirmosios policijos apklausos. Vaikai taip pat turi turėti galimybę palaikyti ryšius su savo advokatu ar teisinės pagalbos teikėju, kai jiems taikomas laisvės apribojimas.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad nors visos valstybės, kuriose buvo atlikti tyrimai, suteikia teisę į teisinę pagalbą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, tačiau gali nustebinti, kad vaikai ne visada žino apie tokią teisę ir ypač apie jos apimtį. Atlikti interviu rodo, kad, specialistų

nuomone, vaikai vis dar nėra pakankamai informuoti apie savo procesines teises, įskaitant teisę į teisinę pagalbą.

Šiuo atžvilgiu svarbu sukurti priemones, kurios leistų vaikams gauti informaciją apie teisinę pagalbą, ypač kai vaikui taikoma laisvės apribojimo priemonė. Teisių apraše, pateikiamame įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams, paprastai yra pastaba apie teisinės pagalbos prieinamumą. Tačiau tokios, dažnai techninio pobūdžio nuostatos vaikams ne visada yra aiškios, todėl vaikui sunku iki galo suvokti savo teises. Manytina, kad lankstinukai ir interaktyvios priemonės policijos nuovadose galėtų padėti šiuo klausimu.

Teisinė pagalba, kurią teikia advokatai, besispecializuojantys vaikų teisingumo srityje

Per interviu, atliktus Lietuvoje, Belgijoje ir Albanijoje, paaiškėjo, kad specialistai sutaria, jog advokatams dažnai nepakanka vien tik gerai išmanyti teisės aktus. Jie turi turėti išsamių žinių apie vaikų teisingumo ypatumus, gerai išmanyti vaikų psichologiją ir jų raidą. Taip pat svarbu mokėti tinkamai bendrauti su vaiku ir suprasti jo situaciją, kad taptum geru vaiko atstovu baudžiamojo proceso metu. Advokatui, dirbančiam su įtariamu ir kaltinamu vaiku, būtina užmegzti aktyvų ryšį ir santykius, pagrįstus pasitikėjimu, jautrumu ir dėmesingu klausymu.

Kai kuriose šalyse teisinės pagalbos advokatai yra specializuoti ir priklauso „jaunimo advokatų“ kategorijai. Tokie „jaunimo advokatai“ mokosi tikslingai ir turi patirties teikdami teisinę pagalbą vaikams. Tačiau dažnai taip nėra ir daugelyje šalių nėra „jaunimo advokatų“. Tuomet teisinės pagalbos advokatai skiriami pagal prieinamumą, vadovaujantis laukimo sąrašu, o kai kuriais atvejais vaikus ginantys advokatai parenkami atsižvelgiant į policijos pareigūnų ar teisėjų pageidavimus. Tokie teisininkai retai praeina mokymus apie teisinės pagalbos vaikams teikimo specifiką ar apie vaiko teises apskritai.

Visa tai pabrėžia būtinybę kurti ir teikti nuolatinį mokymų apie vaikų interesams palankų požiūrį ir vaikų teisingumą programas. Kaip pažymėta 2012 m. JT principuose ir gairėse, vaikams atstovaujantys teisinės pagalbos teikėjai turėtų būti mokomi ir išmanyti vaiko teises bei susijusius klausimus, jiems turėtų būti teikiami nuolatiniai ir išsamūs mokymai bei jie turėtų gebėti bendrauti su vaikais jų supratimo lygiu. Visi teisinės pagalbos teikėjai, dirbantys su vaikais ir dėl vaikų, turėtų dalyvauti pagrindiniuose tarpdisciplininiuose mokymuose apie skirtingo amžiaus vaikų teises ir poreikius bei apie jiems pritaikytas procedūras. Šie mokymai taip pat turėtų sutelkti dėmesį į psichologinius ir kitus vaikų raidos aspektus, ypatingą dėmesį skiriant mergaitėms ir čiabuvių grupių vaikams. Teisinės pagalbos teikėjai turėtų įgyti išsamių ir naujausių žinių apie esamas priemones, skirtas įtariamų ir kaltinamų vaikų gynybai skatinti.

Vaiko amžių atitinkanti teisinė pagalba

Tai priveda prie kitos problemos – idėjos, kad teikiant teisinę pagalbą vaikams turėtų būti atsižvelgiama į jų amžių ir išsivystymo lygį. Turėtų būti imtasi specialių priemonių, užtikrinančių prasmingą vaikų galimybę gauti teisinę pagalbą, ir tokios priemonės turėtų apimti būtent amžių atitinkantį teisinės pagalbos teikimą.

Tyrimas atskleidė, kad, išskyrus tarptautiniu lygiu parengtas gaires (kurios ne visada yra žinomos ir naudojamos advokatų), nacionaliniu lygmeniu teisininkams skiriama nedaug

patarimų, paaiškinančių, kuo teisinė pagalba vaikams skiriasi nuo teikiamos suaugusiesiems. Tokie instrumentai, kaip vaikams palankios teisinės pagalbos paslaugų teikimo standartai arba profesiniai elgesio kodeksai, kuriuose būtų pateikiamos vaikams tinkamos rekomendacijos, kaip elgtis su įtariamu ir kaltinamu vaiku, žvelgiant per vaikams palankaus baudžiamojo teisingumo prizmę, būtų labai naudinga visiems teisės specialistams, kurie dirba vaikų baudžiamojo teisingumo srityje.

Teisinę pagalbą vaikams teikti taip pat kartais trukdo techniniai dalykai, pavyzdžiui, ribotos galimybės susisiekti su advokatu telefonu arba susitarti su advokatu neutralesnėje vietoje. Belgijoje kalbinti advokatai pažymėjo, kad sunku susisiekti su nepilnamečiais klientais, o kai kuriais atvejais apgailestavo, kad pirmą kartą su jais teko susitikti tik teisme. Albanijos specialistai atkreipė dėmesį į tai, kad policijos komisariato, prokuratūros ar teismo apklausoms skirtos patalpos nėra palankios vaikams. Nors Europoje vyrauja tendencija įkurti neutralias namų aplinkos patalpas, kuriose būtų galima apklausti vaiką teismuose – policijos įstaigose panašių patalpų dažniausiai nėra.

Be to, ne visada užtikrinamas atstovavimo tęstinumas, kuris ypač svarbus išlaikant vaiko pasitikėjimą. Daugeliu atvejų advokatas neatstovauja vaikui lydėdamas šį per visas teisines procedūras, t. y. advokatai keičiasi (policijos komisariate vykstančioje apklausoje dalyvaujantys advokatai ne visada atstovauja vaikui teisme). Vaikui būtų naudinga, jei tas pats advokatas jam padėtų viso teisinio proceso metu. Tai suteiktų pakankamai laiko tiek advokatui, tiek vaikui užmegzti teigiamus ir patikimus santykius, taip pat leistų advokatui gauti daugiau informacijos apie bylą ir šį laiką panaudoti tinkamai gynybos strategijai parengti.

Daugiadisciplininis požiūris

Taip pat reikėtų paminėti visapusės sąveikos svarbą, t. y. nuoseklų, suvienodintą ir tikslingą tiek teisinės, tiek paramos sistemų veikimą. Psichologai ir vaikų apsaugos agentūros turėtų būti įtraukti į procesą suteikdami pagalbą įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams. Kaip pažymėjo Lietuvoje kalbinti ekspertai, tik bendras visų institucijų darbas iš tikrųjų leistų iki minimumo sumažinti neigiamą baudžiamojo proceso poveikį įtariamam ir kaltinamam vaikui ir galėtų sukurti prielaidas nusikaltimų prevencijai.

Teisinė pagalba, pritaikyta specialiųjų poreikių vaikams

Pažymėtina, kad jei vaikai turi specialiųjų poreikių, turėtų būti dedamos papildomos pastangos. Visų pirma, kai vaikas mažai supranta arba visai nekalba proceso kalba, labai svarbu, kad būtų prieinamas vertėjas. Neįgalūs vaikai taip pat gali turėti specifinių tenkintinų poreikių, kad galėtų veiksmingai naudotis teisine pagalba.

Kokybės kontrolė

Teisinės pagalbos kokybės gerinimui skiriama vis daugiau dėmesio tarptautiniu ir nacionaliniu lygmenimis. Manoma, kad pažangių teisinės pagalbos kokybės užtikrinimo priemonių įgyvendinimas greičiausiai pagerins teisinės pagalbos kokybę. Todėl nacionalinėse teisinės pagalbos strategijose turėtų būti numatytos priemonės, skirtos kokybei įvertinti.

Europos šalyse, kuriose buvo atlikti tyrimai, pagrindinis kokybės kontrolės mechanizmas yra teisinės pagalbos gavėjų gautų skundų vertinimas. Tik retais atvejais naudojamos kitos priemonės, pavyzdžiui, apklausa. Tačiau, kaip pastebėta pusiau struktūruotuose interviu, skundų skaičius kai kuriose šalyse yra gana mažas, nes vaikai yra speciali pagalbos gavėjų kategorija, kuriai reikia paramos ir pagalbos surašant skundą. Todėl labai svarbu užtikrinti skirtingas teisinės pagalbos kokybės vertinimo priemones.

Šio projekto rėmuose bus parengtos teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiems vaikams gairės. Norėdami sužinoti daugiau apie vaikams tinkamą teisinę pagalbą, apsilankykite šiuo adresu: <https://lachild.eu/the-projects/la-child/guidelines-on-legal-aid-for-children/>